

ANGAMI-MIA LIWE DZEPHRÜ

(A Study of Traditional Songs of the Angami Naga)

THESIS SUBMITTED TO NAGALAND UNIVERSITY
FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY
IN TENYIDIE LITERATURE

Supervisor

Prof. D. Kuolie

Adjunct Faculty

Department of Tenyidie

Investigator

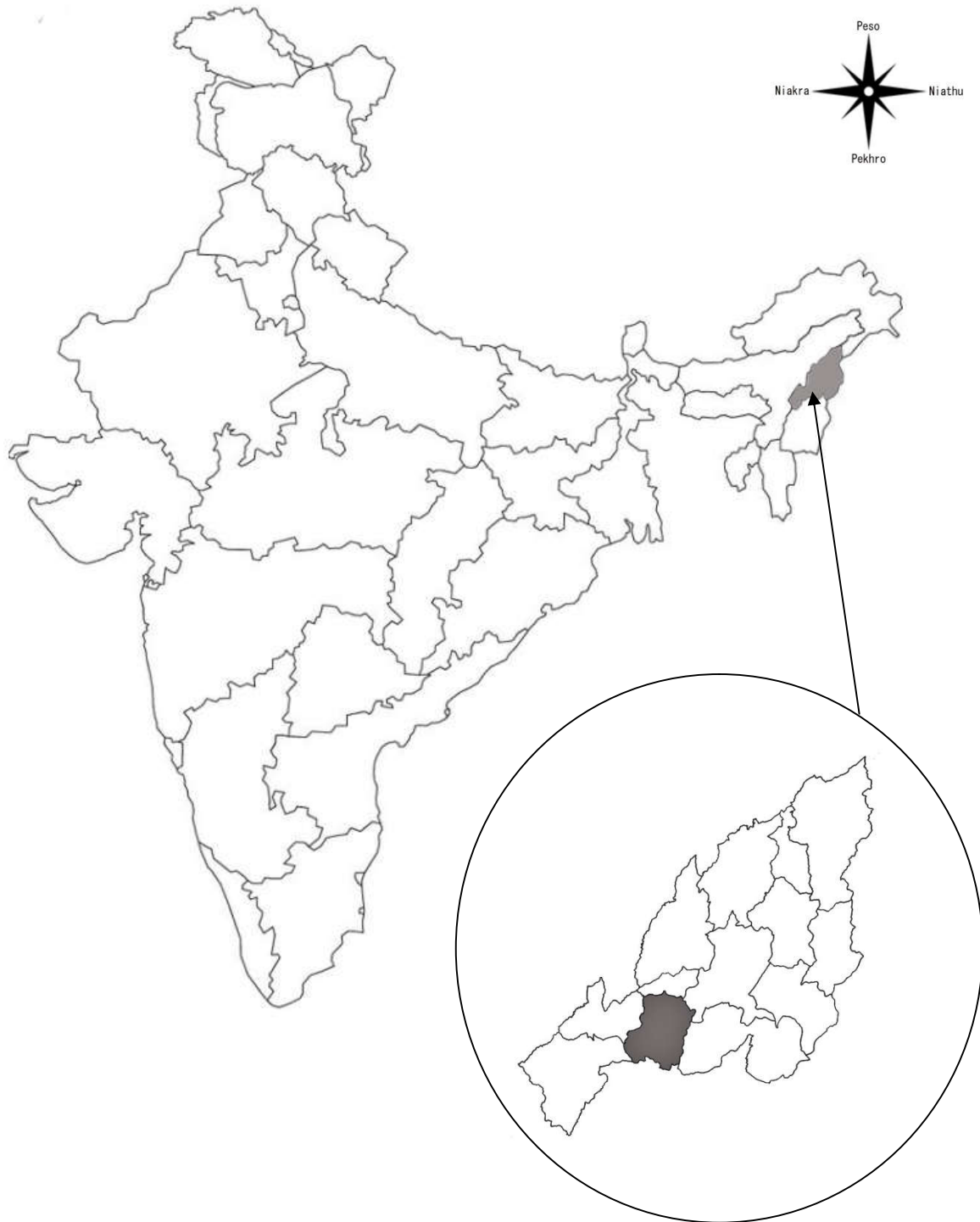
DZIESETSEINUO

Ph.D.Regd. 676/2015

**DEPARTMENT OF TENYIDIE
NAGALAND UNIVERSITY
KOHIMA CAMPUS : MERIEMA ; 797004
2021**

**INDIA KIJÜ MIRHI MU NAGALAND SEYIE KIJÜ MIRHI SIRO NAGALAND NU
ANGAMIMIA TEIBOU MIRHI**

DIETHERIE

Angamini-e thepfhe kekrei ki rei tsiepfumia pfhe rhu kuoya. Kedipuo la ga iliro thepfhe geinu u seyieu rüve mu u kelhouzho si pesou salieya ücü siya mu süu si pesou sa nyükecü le mu kemengu, siro puoca sou mu puo kourei vikecü la. Tsiepfumia pfhe sü thiedzütho nu u krü u pfutsanuo nuoyie puo sie nuoyie puopuo idi tieyie chü vorketa vie, ukoe vor haki lhou kemo mhodzü se nu thepfhethëü chü di lhou kevor dze siya. Tsiepfumia pfhe mehokeshü ki sükoe nuoyie kekra ze lhou vorwaketa we puo üca nunu rei silieya. Puo ü puo lige rübei monyü puo ücako rei teicie thekriethenyie-e chü mu kepukekie vorketa rheiu ngulie. Thepfhethëü sü thenourüü mu thenoumvü, morei mhapuoë mia puo nou kesoutho-u soshü mo liro parlie re. Kethera di thepfhe chüketuo chülieya mo. Süla u tsiepfumiae thechü kevi nu lhou shierei morei kepekro ketheguo di lhou kevor seyie nhie icü uko ücako nunu rei pemhilie vi.

U Tsiepfumiae thepfhe chü nyü mu chü izoya mo, thepfhe kiu themia teicie kimhie bacü ki vazhüya mu puotouya shi süu siyacü la u thuo u vazhükecü pfheu chü di u neilieya. Thedo hau phichümia bu nhicumia pfhe chücü kha morei nhicumia bu phichümia pfhe chücü kha izo mo derei ukoe kelhouzho-u nunu thiedzütho hai di medzi tuoketa la süu puo kru mu puotou ücü le di medziya.

Kepfhekrukecü rei puo rhei kekrekrei di kepekroya. Mia puo pfheko üse ü idi kie reiya. Ü sü thepfhe kechümia thuo puo pfheü kekhokeko kegekewhi pie puo medo nu shülie di phrakecüu puya. Sü rübei monyü üca rei pie khylie di pie ü chülie vi. Siro mia kenie pfhekruko tse vo rüümia ki nu rühe liro thenumia mu thepfumia kepfhereilieya mo. Thenumia mu thenumia siro thepfumia mu thepfumia idi kepfherei voya. Derei puotei kekrei nu tse thenumia mu thepfumia idi kepfhekrupe thepfhe chülie vite. U tsiepfumia pfhe nu thepfhe chü keshürheithoyakezha sü mia se pfhe puya. Mia se pfhekrukoe chü rükrei mu chü keshürheiya. Hai di mia puo pfhe nunu vo mechü miakra kepekro di thepfhe chükecü rei kekrekreiya. Miakra pfhe sü pfhekru kekrekreicü Puonuo, Puolarei, Thenukeso, Reize,

Puokrü, Krüde ikevoko parshü morosuote. Lizha pfhe ürei kelicie di chükemie rei nyiya. Themia krata ro mia se mia dia rei kere pfhe puorei pielie di thepfhe chülieya.

Puo rütsonyie krapie puo pfhe puo ü kevi khie sacü sü thekhruothenyi morei penyie teiko nu u tei chü kerüü se ba di kepekrolieya. Kerütsopfü chü se chü pfü di thepfhe chükecü pfhe rei kreiya. Siro peyo zo di thepfhe chükecü rei krei mu thepfhe hamhiecüko chü pekraya. Lietsulievo chü lie nu mhachükecü pfhe krei siro chanu ketsukevo kechü ki chüyakezha pfhe rei krei. Miali liro ketsukevo chükecü ki Tsanu üko chülieya, derei miakra keze di ketsukevo chü liro cha nu ketuo ki Kehu di tsu mu volieya. Kehu tuo di thepfumia mepfü kevimia kehoukirei mepfüshülieya.

Mhathomhachü kekrekreicü chü rei puo pfheü puo mhatho rheiu ze di puo pfhe kreikrei idi vo liewe ki rübei zo moro mhakechü pete puo pfhe puo ü nyiya. Hai di teicie mhatho peteu nu thepfhe puorhei kekrekreicü chü di u kenei tei pevo vor.

Dated

Dziesetseinuo

KETHEZIEDIE

Therietho nu kethezie pie Kenuopfü kerükreitho-u tsüshüya, a kethachü si di Keshürhokeshürhei mu mhasimhale theja phruopie a tsü di a bu leshüda haicü puo rei thulie kevi kekuo khapie a tsüshü di a bu a mhatho-u chü vor puo thela tsokelie la zapuzayie pete puo viewe.

Siro puotei pete nu a shüphrü chatha chü mu a rüguo a yapieshüyakezha **Prof. Dr. D.Kuolie** pezie pekreshüyawewe. Puo la moü liro a thie a shüphrü haketso chülie ketuo a kemerü jüwe. Süsie kepezie pie puotei pete nu puo dzüziepui mu nyüzuoi zo di a cha tha a tarho siro a la leshü se morokesuo pete mezhashüyakezha **Dr. Mimi Ezung Kevichüsa** HoD Tenyidie Dept. rei petsoshüyawewe.

A ze kikru puo chü di lhouyakezha mu puotei kerükere pete nu a ze tsüphou pfhüshüyakezha mu a shürho rüguo tsiu kishükinyi tha nu a khruohi mu a mhathu shüphrü chü kevor nu puotei pete a sietha kevor **Eno Rokongulie Meyase** rei pezie, a a mhathu la a nou tsopfhüketa ki puoe puo pfhe puo die tseiü vi pie a chü kethepfu mu a shü va perhei lashüyakezha la n la chülieuwe.

Mhathu hau thu kevo ki kicha kekrekreicü nu themia kropuo pezie rükrüwaketa la themia süko za chie pekreshü mo liro rüno mote. **Keneizezo Yiese, Neilakuolie Yiese, Zeneiseiü Kire, Rokowhesie Meyase, Megosaü Savino, Arino Tho-u, Kikrovi Sakhrie, Kevilekho Tase, Pudushil Zhotso.** Nieko peziethor ho. A nieko se morosuo di nieko pfhe kevor ki nieko nei shie-e di a mhathu-u la se morokesuothoko menuo di pu pie a kieshüyakezha la, A mhatho chükelioko rei nieko kekruohi mu nieko nounyü tsiu nieko nou chakeshü geinu chülieuwe.

A la a keneitho mu kenieputho-u sü a krü kechüko nieko puotei pete nu a la cha mehimelo, kesikele theja chapie a tsü, a kevokevüko la cha, a mhatho pete la cha sei bayakezha **Azuo Rajuno Meyase mu a kepenuo krü Apfo Kekhrieyienuo mu Apuo Vizakielie Kire,** a nieko la thepfu di a mhathoko chü tsei vorliete mu nieko kekhrrie thejako bu puo thela chüta hieü rhei kechau chü di a la cha la voshü ü thienyü.

Dated

Dziesetseinuo

NGULIEKETUOKO

THUTHE – 1 : SEDE DIE	1
1.1 Angamimia Seyieu	1
1.2 Angamimia Rünako	2
1.3 Angamimia Pfutsanuoko Kelhouzho nu Thepfhethëü Thau	3
1.3.1 Nacünanyü	5
1.3.2 Rüsierülu	7
1.3.3 Terhiterhie	9
1.3.4 Chüterhü	10
1.3.5 Thetshüpele Krotho	11
1.3.6 Chüwhuorawhuo	13
1.3.7 Mhathomhachü	13
1.4. Thepfhethëü mu Geizo Keperokecü	14
Thuthe - 2 : MHATHU DORHÜKO	19
2.1. Tenyimia Diemvü nu Mechü krotho Kelhou Thau	20
2.2. Diebo-u Mvüdze Pfhükecü Kereko	20
2.3. Mhathu Diebo hau Kemeyie	22
2.4. Mhathu hau Kemevi mu Kemerü	23
2.5. Mhathu hau Riehou	24
2.6. Mhathuko pie Thuthe Kechü Caliko	25
Thuthe - 3: ANGAMIMIA LIWE BODE DZE	27
3.1 Thenyi	27
3.2 Rütsopfhe	29
3.2.1 Kracü	30
3.2.2 Kelipie	35
3.3 Zuchapfhe / Cü cü pie	39
3.4 Mhathopfheko	40

3.4.1	Ciethupfhe	40
3.4.2	Tshazepfhe	41
3.4.3	Kejü Kepie Pfhe	43
3.4.4	Zhie Kepie Pfhe	43
3.4.5	Mhakepfü Pfhe	43
3.4.6	Khousepfhe	44
3.4.7	Nhalie nu Mhatho Pfheko	45
3.4.8	Therüliephie Pfhe/ Licapeli Pfhe	45
3.4.9	Keduchakrü	47
3.5	Ü	49
3.5.1	Thupfheü	50
3.5.2	Tsanuü / Chieli	52
3.6	Kehu	53
3.6.1	Hutho	53
3.6.2	Leishükehu	54
3.6.3	Zhathokehu	55
3.6.4	Shüriekethekehu	55
3.6.5	Thouthukehou	56
3.6.6	Nyhüzekehu	57
3.6.7	Seiriekehu	57
3.6.8	Terhükehu	58
3.7	Mepfümewhi	58
3.7.1	Pfücho	59
3.7.2	Keve	59
3.7.3	Kedou	60
3.8	Tsali	60
Thuthe – 4 : LIWEKO KHO KEKREIKESHÜ		61
4.1	Lige	61
4.2	Lithuo	62
4.3	Liwe Pfhephrako	64

4.4	Liwe Ppherei	66
4.4.1	Thenumia Pfhe mu Thepfumia Pfhe Zathoko	67
4.4.2.	Thenumia mu Thepfumia Ppherei	68
4.5.	Liwe pfhekru dzeüse	70
4.6	Pfhekruko ketsekecü	70
4.7	Liphi	73
4.8.	Liwe Rüla Zathoko	74
4.8.1	Lida	75
4.8.2	Lizha	76
4.8.3	Licie	77
4.8.4	Lima	78
4.9	Ünyako	78
4.9.1	Tati	78
4.9.2	Nyarübou	79
4.9.3	Thekou	80
4.9.4	Teo-Tu/Tu Tu/Ketsü	81
4.9.5	Lieliketsü	81
Thuthe – 5:	LIWE ZATHOKO	83
5.1	Rühepfhe	83
5.2	Ütho	84
5.3	Chakrü	85
5.4	Krüdu	85
5.5	Üpesie	86
5.6	Libieno	86
5.7	Chaü	87
5.8	Kichapfhe	88
5.9	Zalicathi	89
5.10	Zhacüpfhe	90
5.11	LiemouPfhe	91
5.12	Kibanuomia Pfhe	92

5.13	Nuokepfü Pfhe	93
5.14	Weo-Oh/Howe/ Weü-Uh	94
Thuthe – 6 :	MHATHU SEKHA	96
6.1.	Mhathu Hau nu Mhasa Ngukelie Cayieko	98
6.2.	Pfhü Sa Morokesuo Caüko	99
DIEWEKO CA		100
KEKHROHILESHÜ		102

THUTHE – I SEDE DIE

Nagamia donu Angamimia ha thezhothechie se pecü se di lhou, siro dzünga mu zhovi se puo mhokuo chü, Puo rütsonyie rhu, thepfhethëü mu liecielierrhie puo neihecü yie puo. Puae kipurhuo puo prei mu puo nei chü morokesuo sikecü yie puo. Puo pfhe puo ü geinu puo seyieue kelhouzho vi di lhou vor ükecü rei we silie vi. Thepfhethëü nyi mu sidi u lisi kepu kekie idi keyie pie nuoyie puo sie nuoyie puo tsü mu süko medzi di lhou kevor ngulie. Mhathomhachü kehoupuo chü rei kepekro u nei, kekhuohi mu kethezie di lhoukecü puo neiya. Puo pfhe puo ü mu puo rütsonyie geinu silie kevi puo liro u seyie-ue seyie kekreamia ki lhou pevi mu mhasi rie sekecü yie puo ketho zo ücü pulie vi.

1.1 ANGAMIMIA SEYIEU

Kohima-e Nagaland seluoba, Siro Angamimia-e seluoba nu mu puo kepenuo rünako nu lhou bayakezhako pie puya. Angamimi-e Nagamia seyie 16-ko donu seyie kezha puo. Puo kicha kezapie dia (4) chüpie ba süko liro Chazouchamia (Nothorn Angami), Niakrachamia (Western Angami), Chakhrochamia mu Japfüphichamia (Southern Angami). Angamimia ha yietse yo puo zo derei Kicha diako-e puo diepudiesü kekrei, puo kepu pfhephra kekrei phre, mu puo diepu geinu puo kicha kiu shi icü rei silieya. Kicha die kekrei ürei mechü diekru TENYIDIE nunu kepfhesi phrelieya.

Tenyidie ha Angamimia rübei monyü seyie kekrei Chakhesang, Rengma, Mao-Maram, Zeliang kemhieko rei die hau puyakezha la Nagamia miakrau Tenyidie puya üdi pulie vi. Die dze kephrümiae (Linguist) kijüzie gei dieko kho kekrei pie phrü di puo dze pfhüya, dieu dze sikelie geinu seyie puoe seyie kiu ze die kemhie shikecü mu keperokecükö pfhülie di süko chie kekrei pie die rüla kekreikreicü chüya. Sünu Tenyidie-e ‘*Tibeto-Burman Language*’ khro ba üya. Angamimia-e Kohima mu Dimapur District nie nu lhou pekraya. Dimapur-e Angamimia rübei mo di seyie kekrei ze kerei di lhou ba. Angamimia Dimapur nu lhoukecükö-e Angamimia rüna lukihaki nu lhou rüye vo di keze rüna chü di lhou baya, süla kichau dze ketso kevo nu puomvü puo tuotoukecü ngulie mo.

Angamia-e liecie hau pie puo niepuutho chü di lhouya. Süu rübei monyü Tezie chü, khunuo kiriko pereidi u thuo u keselieya. U seyieue-khruo kecü yie mo, puoma chü mo di methuo mia ki mha cha cü cha kreicü sü thenga kezatho puo. Mia puo puo thuo puo keselie mota ro süue mia peza chü di lhou ketuomia üdi puo pesetaya. U tsiepfumia se mu medzi di lhou kevor zho puo tse thepfumia bu kekru tsüu chüya, mha kerüükere pete puo krüu bu peya pfüya. Siro kikru nu nhicutho-u bu puo krüu ki we la di puo krü thekekecü chüya. Hau ha sietse nunu u tsiepfumiae se mu medzi vorketa zho puo.

Tsiepfumiae pfutsananyü üdi nanyü kewe puo pele mu süu se pecü se di lhou kevor dze siya, derei kekramia kevor ki nanyü kesa puo süu sü Khrista Kepele ücü puo puo siedze kenyi nanyü puo se vor di pethakeshü geinu tsie u seyieue nanyü kewe khawa di nanyü kesau u nei mu süu pele di lhoukecü krieza 98.22% khote. Angamimia nuolhou tsüphrü liro (2011 Cencus) 14.1732 ki ba.

1.2 ANGAMIMIA RÜNAKO

Themia nuolhou kra parketa ki ze lhou rüzha pa morosuoketa la rüna kewe rübei monyü Basa huo sa tshelielie idi rüna zaphrü kra se parliete. Rüna huo Sorkari zaphrü chülie kemo huo rei tuotalie, siro huo zaphrü chülieta rei thulie motalie vi ba, kekreilamonyü tsierei rüna huo rüna kesa zaphrü whuo zhü zokecü la süde puo toukecü mecümezielie rete. Tsie ketso Angamimia kicha kekrekreicü nunu rüna za ngukelieko liro :-

a. Chazoucha	35
b. Niakracha	14
c. Chakhro	36
d. <u>Japfüphicha</u>	<u>13</u>
Pete kesa	98

Chazouchamia Rünako

Kohima Village, Chedema, Chede Basa, Rüsoma, Rüsö Basa, Meriema, Merie Basa, Tsiesema, Tsiese Basa, Thizama, Chiechama, Chiecha Basa, Zhadima, Zhadi Basa, Nerhema, Nerhe Basa, Chiephobozou, Nerhe Phezha, Tuophema, Tuophe Phezou, Gareiphema, Gareiphe Basa, Dihomia, Kijümetouma, Kijümetou Basa, Nachama, Botsa, Phekerükriema, Phekerükrei Basa, Seiyhama, Teichüma, Tsiemekhuma, Tsiemekhu Bawe, Ziezou, Keviphe,

Niakrachamia Rünako

Jotsoma, Khonoma, Khono Basa, Dzüleke, Mezoma, Mezo Basa, Dzüza, Secüma, Secü-zubza, Kiruphema Basa, Kiruphe Bawe, Peducha, Mengujuma, Thekrejuma,

Chakhrochamia Rünako

Kuda Village, Razhaphe, Razhaphe Basa, Rüzaphema, Tenyiphe, Tenyiphe-II, Virazouma, Sovima, Urra Village, Vidima, Khriezephe, Seithekema Bawe, Seithekema-A, Seithekema-B, Seithekema-C, Toulazouma, Seluophe, Pherima, Socünoma, Chümoukedima Village, Chümoukedi Town, New Chümoukedi B, New Chümoukedima, Tsiepama, Tsiepama Model Village, Chatouphe, Medziphema-A, Medziphema Town, Medziphema Village, Piphema, Tsüüma, Phevima, Signal Angami, Kirha, Khanakhurü, Viphoma

Japfüphichamia Rünako

Phesama, Zhakhama, Kigwema, Mitelephema, Viswema, Khuzama, Mima, Mitelephe, Pfuchama, Kedima, Chakhabama, Kezoma, Kezo Town,

1. 3. ANGAMIMIA PFUTSANUOKO KELHOUZHO NU THEPFHETHEÜ THAU

Kelhouzho liro thiedzü u tsiepfumia se medzi kevor zho mu puotei huo nu mha kesimia huo lhou sier di zhosa huo chüpie u tsiepfumia zhoko sa kesalie di se medzi di lhouketuo puya.

Süko sü thepfhethëü, mhathomhachü, nacünanyü, kepetshükepekrocecü, thenyi, u pfhe u nei kesezho, liecielierhie do, terhiterhie, kecükekrei, ikevoko pu ba. U kelhouzho medzi tuoyakezha geinu u dze u se silieya. Puo rütsonyie, puo pfhe puo ü tsiu puo diepudiesü geinu puo kirapuo kelhoumia shi morei seyie kimhiecü ze keperoya shi silie vi.

U kelhouzho nu thepfhethëü ha puo niepuutho puo, sietse nunu u tsiepfumiae thepfhethëü puorhei kekrekreicü kropuo chü mu medzi di lhoutuo tsiu nuoyie kekrekreicü nu themia u noudo vikecü huo lhou sier di thepfhe zhosa huo sa rhü pie puo krotho medzi ketuo zhoko salie idi thepfhethëü kechü nu tseiütsoketuo ngulie. U kenei teinu shie u nou kesuotei nu shierei tsiu kerüükere tei kehoupuo nu shierei ukoe thepfhethëü chü di lhou kevor seyie puo. Uko ücako meho vo liro ukoe diethuodieruo pie keliekcü chüya mo, derei die keziviko pfhü keruzu pie die puo krutou nunu se kevor ngulie.

Kikru puo puo thuo puo kinu nu thepfhethëü pie puo thuo puo nuonuo pethakelie rei nyi derei puo niepu tho-u sü thenumia shie thepfumia shierei kepetshükepekro di kichükiko nunu dojü kelieu pekraya. Uko leshümhasi si mo, morei seyie kekreimia mhie di mhanyi mo ürei kikru puoe puo thuo puo keselieya. Thepfürüna puo chü di lhoukecü sü huomia mhanyi, huomia mhajü ürei ukoe kekhrhie kengumezhie di lhouya, kekra-ketei chü kekrei mo, huohuo thi mo, lhesuomia pese kelhi mo, kelhou tha kerünuo-kerükrie chü mo idi miali morei kikru mhosuo ki rei rüna krotho mhosuo lie di lhou vor. U thuo u pie kenuo chü tsiu mia pie kerieu chü idi lhou keduo vor. Phichümia-e rüna tsüu chü siro nhicukhriesamia-e rüna chieseiru chü idi vor. Mia puo puo thuo puo la se morokesuo kesetseilie di lhou puo theguo chü vorkecü dze siya.

Mele kesie pete puo pfhe puo kru puo nyi di süu chüya, mhatho kerüükere chü shierei keze pfhe puo chü di kekruohilieya. Teicie peteu puo mhatho kekrei mu puo pfhe puo ü rei kekrei idi uko tei pevo volieya. Thepfhe huo phenu chüya mo morei huo ro terha nu chüya kemo pfhe huo rei nyiya. Phichühnicu puo pfhe puo vazhükecü rei nyiya. Thenuthepfu rhie kekrei di chüyakezha pfhe rei nyiya. Thepfhe huo thenumia bu chüya mo morei thepfhe huo thepfumia bu chüya kemo rei nyi. Siro kerütsopfü chü se chü di thepfhe chükecü rei nyiya morei peyo zo di thepfhe chükecü rei kekrei ivotaya. Uko kelhou bu puotou kemo kelhou nu vota molieketuo la ukoe u hie chü di lhou morokesuo thepfhethëü nunu rei pie kepethalieya.

Thepfhethëu-e u tsiepfümia kelhouzho Mhathomhachü, nacünanyü, kepeshükëpekrokcü, thenyi ikevo kekrei kekra ze keperolie baya. Thepfhethëu geinu diemvü dze, rüsie, dzeweko, kelhou dze kemhieko rei lhou parya. Kekreilamonyü thedze themieko thepfhethëu geinu silie rieya.

1.3.1 NACÜNANYÜ

U Tenyimia ha terhuomia prei se mu nacünanyü nu pecü se di lhoukcü seyie puo. Uko pelecü mha pete rei kipurhuo-u thuo chüshü mu mha pete rei süu thuo kekha baya ücü leya. Mhathomhachü kehoupuo chütuoü zorei nanyü chü di terhuomia ki theja chaya. Nanyü cako geizo kekreiko ki rei die kesou keziviko se kraya. Rûheja, phichüja, zhathoja hako liro mia pete rei puya mo kekreilamonyü theja hako liro rüna nu phichüu morei nanyü ca kepfümia rübei puyakezha la. Theja hamhieko chakecü ki chashüketuomia-e geizo-u pie ü puo kemhie di chapie rünyü vikecü chülieya.

Uko rhuo-u prei mu puo nei chü morokesuo lecü kehokirei vo thuophi mu themoumia ki mha ketsoya. Uko pelecü themoumia ha terhuomia ze kerüchülie kevi kekuo kerükrü puo gei keba la puoe themia mu terhuomia unie donu dielieko pfü keyieshülieya üsi. Huoki mia puoe kechükenyü chüta ro puo bu puo rhuo-u nei chüwaketua la khunuo morei thegei kemesa pie puo rhuo-u tsü di süu pie puo phousou chüya. Mia puoe le kemo puo nunu siata ro ukoe pelecü themia süu üse thechü kesuo morei lie mesa kemo huo Meweta üdi letaya, sidi thechü süu pie mesa kemo thowaya. Morei mia puo le kemo puo nu suo parta ro puo üse vo mharapuo nu puo ruopfü khawate nhie idi letaya, sidi thevü kemesa mu thegei kemesa se vo thechü süu nu shü di puo ruopfü kiekcü rei chüya.

Kesuou ruopfü kieketuo la mia puo peleshüya, themia süu bu thevü mu thegei pfü di tuo se le pesuo keba thechüu nu tsuya. Sidi kesuou za kie petoshü di puo bu vorlie nu ücü kieshüya sidi thevüu mu thegei pie ketuoko pie thechü sünu shüwaya, Mhatho süko chüwaketa sie puoe pesielie di tuo kesuou ki vota tuo, derei tuo kevo ki rürei pesie la suo üya. Mhanuü dieliekechüu-e rürei pesie lawata ro kesuou-u ruopfüu la pesie lataya ücü lecü la menuo se morosuoya. Sidi chalie kechüu-e vor suo kebau ki ‘Coh’ n ruopfü ze la vorshüte ho ishüwata

ro themiau rei shürho lataya üsi. Ruothoruorei kechüko nunu sikelie thiedzü u tsiepfumai-e puo nanyü nu menuo sekecü rei ngulie.

Teicie kepra Kezeiu khrü Sekrenyi nyikecü teiu nu thevü kemesa pie kikru nu thepfumia pete phou kenyü di u phou chü kemesaya. Puo geizhie vüu dukhrilieta ro puo mou shüpie meho di teicie süu nu themia-u mhatho mu puo ruo mehoya, thevüu pie puo phou kenyücü la thevüu geinu themiau rüli silieya. Hai di khunuo kerheiro pevo pie nanyü chükecü rei ngulie.

Mhathomachü kehoupuo chü tuo rei puo rhuo-u ki theja cha mu puo nei chü rieya. Keriekimia-e teicie puo lie ca puo cielie ro süsieceie lie kesa pfhü la pie cie iya, hai di liekro cie ketherü voya. Tsu u liecie pfhü kerietheo nhie zhate mhachüya mo, mhachü kerükrüshü di vo u mho rünyü laya süu üse kemhonyü isiya. U mho u nei ro süu cieya, u mho u nei mota ro thechü süu khawa di thechü kekrei ra lataya. Hai di lie cieketuo pfhücü ketso rei puo rhuo-u bu thechü puotou-u pie puo chathashü nu di chaya. U lie chü kemesa pie zhüta rei Tisakrau tsia krüshü mo liro rünamia tsia pie kijü shüya mo. Siro lie me re vizhüta rei Liedepfü puo liede nanyü chü di lie deshü kemochie lie reya mo. Mia puo kelhou nu puo nanyü pete puo khiepfü di lhouya.

Uko nanyü zhoko nunu siliekecü, themia ha puo ruopfü nyi ücü rei leya. Themia zo kemo sei-ketsie kezako rei üse puo ruo nyiya ücü leya, süla nha rhopie süko ruo rei chüya. Uko peleyakezha rhuo-u üse terhuo kezatho-u üdi leya, terhuo süu thuo mha pete kekha baya üdi leya. Siro terhuo kevi rei nyi mu kesuo rei nyi ücü rei si. Mia puo puo ruo vi mhapuo chü khrielie ro terhuo keviu üse puo khruohishü ücü le di u nei baya, derei mia puo theruokesuo kekrükellie puo ze kesewa ro terhuo kesuoko üse puo pechüwata üdi puo ruo chü la morosuotaya. Kephouma prei mo di mia puo puo kelhou nu chüsuoko chü di lhou ro puo se sie puo ruopfü kemezie tuotaya, Kephouma prei di lhou ro u se sie u ruopfü kerüli kelhou nu lhouya ücü sicü la themia chüümo-u zo kemo ruopfü rüli rei le di lhou vor. U tsiepfumia-e kenanyü se mu keterhuo se di lhou kevor seyie puo ücü ngulie.

1.3.2 RÜSIERÜLOU

U tsiepfumia thenyi nyidi shie nyitse shierei icü kekreikreicü kekra nyi voya. Rüsierülou sü thepfumia mele puo. Themia kekra keze kepekro di rüsiekecü pulie vi. Rüna mechü kepekro di Kidakinyi chü liro mia pete sie rüsieya. Mele hako vohurei thenyi nyikecü tei chü pekraya. Thenyi huo ro u thuo u rüna nunu nyilieya, derei kekrei huo liro rüna rüna idi kekinyiya. Rüna kekinyikecü sü vo u khrietho rünamia ki hiekecüu puya. Tsiethie vo mia ki nyilie ro we rei mia peso la morosuoya.

Thenyi sü u pienyie kevithoko se praya. U kese pevilie di kesietha mia rüna nu lelie di sie rülou u do whuo kekie idi u kemephrü phrü kekieya. Kekinyikecü huo nu ro thenumia saya mu huo nu thepfumia rübei di nyiya. Rüna nunu tuo kepra ki Hutho Kehu mu Mepfü idi tuo mia rüna nu volieya. Sidi thepfhe kekreikreicüko chü mu rüsierülouko rei chü idi u keneitei pevolieya.

Rüna pete rei puo Zieke/Phetsuo nyi di süu nunu rüsierülouko chülieya. Kidakinyi chü di thetshü keze tsu teirhüthe, vo ketsa nu ga da idi keze kepekro liro chanu ketuo ki hutho kehu vorlieya, sidi tuo Zieki nu lerlieta liro rülou mo di lataya mo. Thetshü rüsieko nu thenumia rei mia ze kepekrolieya, sidi thepfumia ze kesiedzi vor Zieke tsota ro thenumia-e rüla chazou pataya sidi thepfumia bu u rübei di rüloutaya. Thenumia-e mia ze rüsie volieya derei u Angamimia-e thenumia bu rülouya mo, uko-e menuokecü la thenumia bu rüüle mu mesü di thepfumia kesekecü süu puo vazhütho üdi leya.

Kewhimia rüna Dapfhütsumia thino nu DAPFHÜPHITA icü rülou puo rülouya. Rüloukecü rübei mo di puo do puo zho kropuo se di u phi phitaya. Thepfumia ücü khe keze phitalie vi. Rülou zho kesi mia puo bu krüta chü di tuo rie di puo krou tashülieya. Phita hau phitakecü kemekreizi zo di phitaya mo. Thepfhe chü, Kehu mu Mepfü di rüsie voya.

Rülou hau rütso liro therüliephie dojü chü pfüya. Sede nu krüta chü tuoü kebau-e sie tuoshüta ro phitatuoü kebakoe kepfü puo sie pie vortaya. Themia lerketuoko ler tseilie kemochie ukoe tuo kesietha di hou kemetou di kenuo ke dia chü voketuoko la krüta kethouwaya. Sidi themia ler tseita ro pé kema vo di le kekhetaya. Krütaue Cakiemia chütaya, mele pete puo geinu ta tuo, süla themiako puo mele mu puo pfhe rünyü sei tuoya. Mele kekrepuo chü tuo mu puoe melieshü sü ivoya. Uko tha kemetou ketha nu vo puo rücie

puo mezetou nunu themia kezashü di keza pie kenie chüwaya sidi la süu bu Zà pietaya. Za piekecüe u ru tsacümia morosuoya, kekreilamonyü Zakecü mia u pfhephra kecüu pie seiyacü la u ru tsa mu shühielie vicü mia mo liro thepfheu chü shühie vo tsolie retaya. La kenienie rei keyo ketherülieya.

Themia pejiétoulieta ro thepfhe Lithuo puo kielieya, puo lithuo kie di tuo hou ketha ki mele kekrei chüya mo. Sidi süsieu keyotaya. Keyôkecü sü thepfhe ca kiepie thepfhe chütaya. Cakiekoe keyo tuo mu Zacükoe Óh pie idi Dapfhütsumia nuu ca kielieya. “*Dapfhütsumia mia metsuo nu lhou; Mia we u khro u ü mia zhü chü, Kezha lanu vizo mia keyie*”. Cakieko Keyôwata ro Zacüko rei keyô laya. Hai di kropuo keyokeba ki kro kekreiko rei Óh kie tuolieya, sidi keyo tseiwata liro va kenie u phi yhalieta mu va seu krütaue *Weeh!* idi melieshü liro themiakoe rünuo ke di phita sedetaya. Phita puorhei kekreicü dia-pengou baya. Phita rheiu rei puo zho puo nyiya, Phita puo sie puopuo idi phita puorhei kekreikreicüko phita kesieso voya. Uko kiu rieya mu kiu nuoya shicü si bataya süla phita kepa ki kemethalieya. Phita mele puo va kere-e puo proushüwa ro krütaue *Weeh!* idi melie lashüwa ro themiako pete keze phita kekreiu chü la ivotaya. Sidi süu rei va kere-e puo prouwata ro krütaue melie lashü tuo, sitse kro kenie rei kemethalie di Óh icüu kie kemetha phre lataya. Óh kie tha di Krütau *Weeh!* ilashü ro phita kekrei puo sede lala idi krütau pfhe rünyü di puo sie puopuo idi medzi volieya. Prouketuo chie ..Óh., ..Óh.. kie tuo zotuo. Sidi krütau *Weeh!* ilashütacü sie Zacüko vapuo u kehau bu rülshü di Óh kie kebako bu Óh kie keshühie lashü di süsie nu Óh icüu kemetha lata morosuo. Simo di puo keha meseu nunu Óh icüu kie lashü liro Cakie pfheu kebvüwaya. Za piekecümieae cakiekepie mia ki menuo se morosuoya, krütau mele meho sei tuo morosuoya. Krütau-e themiako ta ze di phitaketuoko phita vota liro puoe riehou chü di hou ketuo-u nunu prou rükheshüya, sitse puo sietsa ketuoko rei puo prou-u kemhiedi prou rükhe phre la voshü. Thelatho nu ketuo-ue va kenie prou rükhe morosuotaya. Sidi rükhe kemeya la palieta liro kerietuo-u mu kenuotho-u unie la vor kema lataya sidi riehou-u chü lalietaya.

Themia par riehou chü lalieta tse krütau sü *Weeh!* ilashüya, sitse mele kekreipuo chü sede lataya. Mele pengou sü keyo motaya, krütau *Weeh!* idi melie lashüta ro Ke dia nunu pfhe dia chü Ho, Ho, Ho, Ho, kie ketse di whi pecü miemie votaya. Dzieta di prou rühe kema di riehou-u chü pecü vortaya. Rühou pecü vota ro krütau puo thuo puo tha nu thataya.

Themiake prou kebelie kevi de kebe votaya. Prou vo keriekoe prou salie suota ro u tha nunu dzieda di u pfhe chü thataya, sidi kenuoko bu proulie kevi de prou vor tuo. Krütäu-ue uko meho tha zotuo, Sidi kenuoko rei prou vo prou salie suota ro krüta-ue *Weeh!* ilashü ro themia pete pfhe khawata tuo mu dzieda rei sa motaya, sidi Mepfülie kevimia mepfüshü idi puo thela nu Wee.. idi metse pie vawa di puo thela chütaya.

1.3.3 TERHITERHIE

Angamimiae Nagamia seyie kekreiko kemhie di terhiterhie ha pie mhatho kemeyie puo chüya. Thepfumiae merhamerü, kecielikhi kemhieko chü pie puo kikru la se morokesuoko pete meselieya. Siro thenumia-e kitiiekinu kecükekrie kese pie puo kikru tsükeliu puo nieputho chüya. Kiülie tho sü thepfumia rei thenumia rei kekruohilie vite. Lhacülhale rübei kemo zotsha rei cielie di pie puo kikru la se morokesuo pfhemenei dolieya.

Thenumia terhiterhie chükecü miali rei chülieya mu miakra rei chülieya. thenumia la terheiterhie puo nieputho-u sü zotsha cie pie puo kikru se morokesuoko dokecüu zo. Siro rüümia u rhei pie vo kichüki nunu rei kepekro di chülieya. Zotsha kezepfhe hau rei mhatho kekreiko pfhe mhie di puo meheu ze di kelilieya. Thenumia terhei chü ketuo la terheizhava chüwaya mo, mhatho süko-e khise-theva mhathoya zo. Thenumiae puo kikru nya do morosuo ba rei thenyi morei penie nyi ro süteiki nu kepekro di zotsha zepie pfhe do idi tshazepfhe chülieya. Thenumia mia puo rei lietsu teiki ki nu ba di therhei chü bataya mo.

Siro thepfumiae sei-kerie bie se vor puo kinu nu terhei chüya. Keprü bie se vor teikhrie geinu guolieya, sidi süko se pie Khorü, Zharü, Lieherü, Merha, Lithuo, Zoprie, Hiepuo kemhieko dolieya. Süsie seitsü kevi bie se vorlie di pie Khuphi, Khuda, Kecielihi, ikecü puo kikru thetse la keselieya. Siro tsu ketsa kesou nunu Sei kezha bie se vorlie di pie Zutse, Ciekhe, Kemie, Yakouzhü kemhieko dulie di puo kikru bu tsopfhü molieya. Thepfumia rei terheiterhie kechü sü thenumia mhieya zo. Puo khisetheva puo kinu nu chü phrelie vi, morei huoki puo rhei nyako pie vo thehouko nunu mia ze kepekro di chülie vi. Khriesamiae vo kichüki nunu u kromia ze terhei chütaya. Hai di kikru nu thenuthepfu khriesarüü kere di u kikru la keselie di tsopfhü molieya.

1.3.4 CHÜTERHÜ

Angamimia-e chütherhü puo neiyakezha seyie puo, chütherhü chü huo tsü huo vo zhie di ramei kraya, ramei krakelie süko pie puo rütso chü di mia bu puo rhügei phrü di u kemephrü za phrü nyüya. Chütherhü ha u tsiepfumia la rüzhü puo mhie di le vorcü ngulieya. Terhü puorhei kekreichü kenie nu ngulieya, puo-u Rüzou rhü mu Rüyachü nu rhü isiya. Rüzourhü liro terhü whuo ketuomia-e rüsü-rüzou vo di mia geikecü puya. Siro rüyachü nu rhü liro miavimia mu miavimia ‘ca mu ca’ chü di phouyo nunu ketekegeikecü puya (D.Kuolie, Miavimia Rülü, lha 132). Thepfumia khriesa chü pevi ba rei terhü gei mo liro mia puo üse thepfumia ü motaya. Süla thepfunuomia melelie vi parta ro terhü doko pie petha mu u bu terhü phrü dojü sedetaya. Siro terhü whuo ketuo morei geituoü rei terhü kewhuo dojüko dojü mo di tsu ro mia gei monyü mia bu u geiwaya. Süla mia puoe puo nhicu nunu terhüdoko pie puo petha sedetaya.

Mia puo terhü geilie liro geikelie zasi se puo rüna nu vor morosuoya. Süla thiedzümia terhü gei liro gei kelieu tsü zhipfü vor puo ramia pekieya. Terhü geikelie la nanyü kropuo chü di süzhü rütsü cü tuo, süsie zha dia pengou mese puo bu kinu rüle bataya, hau ca kesiau nuo kikru-e vor puo geikewa preikecü la. Hai di sieketau kikru morei puo ramia-e puo khe pu laya, mu sümhie di miali shie rüna shierei terhü pesiewa di terhü u donu tuotaya. Terhü pesieketa rei puo rhei kekreichü nunu pesiewaya. Terhü vimia mu miavimia thuo keperüketa rei nyi siro rüna rüna idi keperhiekcü rei nyiya.

Thiedzümia u mhokuo le thoryacü la mia puo vor u themia puo geiwa di kemekrei zo balieya mo, süu khe pu mo liro mengaya, haikecü geinu miali thuo kerü tuo di rüna nyie chükewa tei nyiya. Siro rüna mu rüna nyie chüwata ro rüna puoe puo khrietho rünako kiepie puo pelie mu kekreditsa rei sümhie u khrietho rünako kiepie puo valie idi rüna puo nunu rüna kekrieu khielie siro khrietho rünako-e u khrietho rünako kie la pie u pe lalie idi rüna pete keze kekhekerhüpfü di terhü chü voketa dze rei silieya.

Chütherhü chü di mia tsü u vo zhiewa rei u kelhouzho nu kesiamo-u rhu morokesuo le tuoyacü la mia vo zhielie rei puo rüngeu pie kemethuo chüwaya mo. Kesiamo-u khriekecü la kesiamo-u ki puo kejo cha mu ja la pie puo tsüya. Terhümia mia geikewau mu kesiau nuo kikru unie donu kemesa chü la morosuoya. Rüna pete nu Thetuomia idi thenumiapfü puo

petho kreipie baya, puo bu kemesa mhathoko chüya, puo bu kikru nie donu dielie chü di kezekevi cha laya (*D.kuolie, Miavimia Rüli, lha 127*). Terhü re tuo rei thetuomia gei kenüthor üya. Hai di chütherhü chü ketekegeikecü tei chü di lhou vor ürei thephou kehoupuo nu rei themia mhakesilemia rei lhou vor di terhü u donu ketuoko rei chü pie kezevi lawawa idi lhou vorkecü dze rei silie.

Rüna puo nu therhü miavimia lhou sierlieta ro puoe puo rüna yalietaya, sidi puo rüna nu nuolhou peseshütaya. Puo rhügei kemeyie sikeshü geinu puo sonuo rünako puo ze khrietho chü nyü di puo rüna rüsataya, Sidi keze khrietho rie sedetaya.

1.3.5 THETSHÜPELI KROTHO

Angamia ha kepetshükepekro di lhouyakezha seyie puo. Rüna pete nu **Thetshü-peli** krotho nyi phreya. Mu krotho hau themia u kelhouzha teicie 13-15 mese parta mu duca theralie vi parketa sie thenumia rei thepfumia rei rhe kesapie thetshüpeli puo chüwaya. Mia puoe thetshüpeli krotho nu tsüphrü chülieta ro puo üse khriesarüümia idi kielie vitaya, sidi phichümia pieu pfülie morosuotaya. Krotho hau tsüphrü liro themia teicie 3-7 ketso u donu kebamia rhe kesapie kropuo chüwaya. Krotho hau kechü ca liro themia bu kepekro u nei mu kepetshükepekro di mhathomhachü kehoupuorei chü vo morokesuo petu di chüya. Tsiedo liro peli ze nyü ro ze, ze nyü mo liro ze mo izo rei u khadou peli nyitacü la süu nunu u phrütaya derei thiedzü teiu nu tse mia puo puo pelikro-u ze mota ro puo miaphrü nu tuo mota di zajü chütaya. Süla mia metha tuo morokesuo rei leya.

Thetshü krotho hau la ki puo pfhülie di uko bu ki sünu nu kepekro voya, ki pfhükecü nu ki niepumia bu Shaphruomia puo morosuoya. Kikru nu thenuthepfu ketoukerü kebamia mu shaüzha chülie di Kikia kepfümia morosuoya. Krotho hau phe rüna nu kelhoumia la krotho kemeyietho puo chütaya. Kiu bu meya di themia peso pekralie kevi puo morosuoya, kekreiblamonyü puotei huo nu pelimia rübei monyü chazoumia rei vor thetshü rüsierülou rei mehoyakezha la, hamhie di thetshüue kichüpeliko chü di kepekro sedelietaya.

Teikesonhie keze peli di ketherü huohuo lie nu tsu kerülieya. Kechükenyü morei kesiakejü huo nyi ro sümia tsu motaya, kemoko sü tsu mo di kinu bata ro mia u kretaya. Peli krotho-e kichükepeli chü di pelikelie rübeiya mo, rüna nu mechü mhatho huo sier rei mhatho rhie kezawawa di puo tshü-u thuo puo keselielie idi puo rüna kekhuohiletaya. Pelimia mia puo kesiakejü chü rei puo peliu-e puo mezielieya, kishükiya puo chü rei mereiko nu kekhuohilieya. Siro thetshü u pelipfümia huo u kishükiya chü ro puo nyhü ze vo puo niepu kinu shüya sidi puo *SA* pieya. ‘Puo SA’ icü sü u pelipfümia ‘Ma’ pu ba. Thesa piekecü hanu thenumia saya mo, morei thenumia bu rei thesa ze cü kenyüya.

Thetshüpeli kro-u kepekro chü se chü u nei parlieta ro thekra cüketuo rataya. Thekra cükecü thenyi nyidi Sekrenyi mhiecü huo pemvü di cüya, thekra cükecü ha puo peli tshümia kezu pie mia pekieshü ketuo mharhü puo. Pelimia kemetha, u lhe u lhou vi mu u pfhe u ü vi kemetha ba ro krotho mhokuo pie kracü raya. Thenyi hau phousanyi teiu nu nyi pekraya. Thekra cüketuo thetshü krotho-ue teicie puo nu va pengou sorou rei mhakra mu kinyi pfhü kenguya. Mhakra tei hau nu thetshü ki krüu rei uko ze di zhakrako chülieya, siro pelimia rei mereitei kekreiko nu la tsu uko krüu lievü laya. Thetshüue mhakenyimia ki u zhakhra vacüya sidi mhakra kengupie ba di cükecü hau üse *Thekracü* isiya.

Peli krotho chükecü nunu thenumia rei thepfumia rei thezhothorüli tsiu mechü kelhouzho si pevilie ro puo rüna chü kethepfulieya. Thetshü krotho-u geinu u tsiepfumia zhorüli keviko u pfhe u ü kenyi, melorüzhü, liecielierhie do, rütsonyie chü perhei mu kekuokemie pie siekelhoumia phruolie keviu zo. Rüna nu phichümia nyi di puo rüna ta ze ba ro krotho-u keshürheilieya. Phichümia thedzethemie kesi tuo mota ro nhicukhriesamia thenoumvü motaya. Rüna nu thetshü krotho metei keba cae puo rüna nu phichümia nyi mu puo krüta vi siro phichümia rhu mu thezie keba zasi zo. Hamhie di kikru krotho sieu thetshü krotho-u bu puo nieputho chü di kepekro vor. Hai di u kro-u nunu huohuo rüli ngu u nei ivolie ro kesekereikecü rei rhü votaya. Hai di mia puo puo kikru cie pa puo pelimia ze kepekrokecü nunu puo kelhou nu se morokesuoko rei sede ivotaya.

1.3.6 CHÜWHUORAWHUO

Chüwhuorawhuo rei thepfumia mele kezha se puo. Tsiepfumia chüwhuo hau rei pie rüzhü puo kemhie di leya. Thiedzümia thekhruothenyi ki puo zo moro khunuo kiri bie pie cha cücü chüya mo kekreilamonyü mia u meleketa preiyakecü. Süla huoki themuo chürhei cü nyü ro tsu chü geipfü vor puo kikru ze chacüya. Chü whuohecü sü mia puo puo rübei di chüwhuolieya, Siro peli rei keze chüwhuolie vi. Morei rüna-u pete sie kere di chüwhuohecü chülieya. Mechü keze chü whuohecü sü chü cü nyükecü la rübei mo di keze kepekro di chüwhuo doko pie nhicumia pethaketuo kemerü la rei chü whuo rhüya. Rüna keze mechü rühou chü ro chü rheyä. Chü rhe ketuo la themia kralie ro viya.

Chürhè icü sü khunuo chüdi whuohecü pulie vi. Puotei hanu thepfumia ücü khe sie kemetha di Ketsakou-u ze di chü rhe morosuoya. Chürhe icü sü themia pethapie keduolie di melie, mepfü, kehu, seiketsie peyie pie nha kesouko nu kekhrü idi whuo kemetha voyakezhamia puya. Chürhemia mele hau rei üse ‘Tefü chü’ isi reiya. Rhe pekhrälie vi morei rhe pesu reilie vi. Khunuo bu u donu nu ta pata molieketuo le di tuoshü morosuoya. Siro ‘Chüshamia’ idi khriesa kemerhü misi pie sikecümia kropuo pethotou pie uko bu vo nhachü whuokeshüko ta par ketuo chako khapfü balieya, sidi chü rhekeshüko ngu ro süko gei iya.

Chü geilie liro ketsakekra-kezhakecü pete khrie kezaya. Chü geikeshüue chütsü pfüya, themia ketsuko pete u chürhuo nyiya. Themia monyü Tefü ze tsu ro tefüu rei puo muo puo ya nyiya. Hai di u chügei pfü di kehu-mepfü idi phe nu votaya.

1.3.7 MHATHOMHACHÜ

Angamimia ha kephoukhriekecü seyie mo, uko-e mhachü di mhacükecü süu leya. Süla u phou u kuo pete pie lie cie cü di lhou vor. Kerüükere tho kehoupuo chü rei kere di chü phreilieya, süko sü ki kechü, Seichape shü, pheba thie ikevoko pulie vi. Kepfükepie kemesikemedza rheiu nunu mhatho phrü kekreilieya. Thenumia bu seiketsie thoko chücü u keleya mo, süu-e thepfumia chücü mese üdi leyacü la. Siro thepfumia bu kitiekinu mhatho chü liro thenumia-e thetha pfütaya, kekreilamonyü mhatho süko-e thenumia chüyakezha mhathocü la.

U Tenyimia ha mhathomhachü Pete puo pfhe puo kru puo nyi di mhachü kesie Pete nu u pfhe u ü chüyakezha yie puo. Mhatho puo chü di puo pfhe puo kruu chü tuo liro puo vazhüya, derei u ba nu ba mele mo zo di u pfhe chü ba liro süu mia u üse kekhranyate nhiecü isitaya. Mha chü kesie ki u mhatho-u mesi liro u pfheu rei mesi di shükese tuotaya, derei kemedza mhatho chü liro u pfheü-u rei u meleu ze medzataya. Kepfükepie pfhe chü di tekhou se tuo liro u pfheu-e u dzieu ze kemethalie lho morei Ciethu di Dithodima pfhe chü liro rei süu u thesü ze ketherütacü la süu puo vazhü mote. Themiau puo mo-u bu kedipuo chü ba shi süu rhei nunu puo thesü puo pfheü-u rei parya süu la mha kethekrü sekecü die mo.

Themiau mhachü rükrei mu puo pfheu rei puo meleu ze rükrei ivotaya. Mhathomhachü kekreikecü chü kevo nu puo pfhe puo ü puoca vi shie suo shierei puo meleu ze puo pfhe nyiya. Miakra peli keze liro mhatho-u kemethalieya, kekreilamonyü keze kepekro di mhachükecü-e u mo lho tha rei thepfhe chü keriekenuo chüya mocü la puo pfheu mia metha lata ro puo dzieu rei mia metha di mhachü votaya. U Angamia zho nu vo u tiwè pfhükecü ki u pfhe chüya mo, süu rübei monyü melie reiya mo. U lie re di mecumesu ro u ca u va cü rüzetaya shie idi puya. Süla lieve teiki menuo seya. Lie rekecü ha lieciemia la mhatho u keneitho puote, derei thiedzü nu u tsiepfumia-e pele mu medzi vorketa puo liro lie rekecü ha re kerücieya mo üsi, u lie re kerücie ro u tiwe suoketa preiya üsi. Süla mhathomhachü kehoupuo chü nu rei menuo se morokesuo leya.

1.4 THEPFHETHEÜ MU GEIZO KERÜDUO DI SE KEVOR

Kijü nu Diemvü kekreicüko donu geizo ha üse phichütho üdi puya, seyie puo kelhou dze silie ketuo-e puo pfhe puo ü puo geizo nunu silie kevithoya. Geizo-e thephou kehoupuo nu rei mia puo noule kesoutho-u rüchüshü di süu phralieya. Puo phrakelie süu keruzu pie thepfhe chülie kesü chülieketau üse üca itaya, sidi süu pie puo ü puo lige puotou-u khylie di pie thepfhe chülie kevi chülieya.

Ükezomia-e kegeizo-u zoshü mo liro ücau parlie lho siro ücau parlie mo liro thepfhethü chülie kenjü, idi Pete kepero phre vo ba. Ü mu puo lige liro thiedzütho nu u tsiepfumia ze

lhou vorketa vie. Thephou huo nu ükezomiae u mhaphruo se di geizo-u rei zoshü di puo ü puo lige kesa huo rei pfhü pie khielie di pie puo kro-u ze kezakelie rei chüya.

“Geizo pete üse Üca üdi kielieya derei Üca pete pie geizo üdi kielieya mo.” kekreamonyü ücako-e diela kemejüzho-u medzi di zoyacü la, süko pie thepfhe kehoupuo rei kielietaya, derei geizo huo liro diela kemejüzho-u medzilie kemo nyiya, süla süko pie thepfhe chükecü nu lerlieya mo. Geizo sümhiecüko üse theja kecha geizo üdi puya. Theja kecha geizoko liro Phichüja, Rüeheja, Zhathoja ikevoko puya.

Thepfhethëü geinu mia puoe puo krü puo tsanuo kelhouzho se medzi di lhou kevor puo kepele, rütsonyie kese, kecükekrie zho, terhiterhie kechü, kepetsü kepekrokecü, liecielierhie, ikevoko silie rüüya, sidi puo sikelie süko puyie chü pie puo nuonuo siephruo lalieya. Kethukeru tuo kemo la u lisi kepukekie vor, siro mia diepu rünyü pie puo lisi chükelieu puyie kechü geinu thedzeke shie thepfhe cako shierei kekrei votayakezha rheiu ngulie.

Geizo-e mia pete zo zolieya mo derei themia u mhasi noule kenyimia-e geizoko zoshülieya. Geizo geinu mia puo noule kesoutho-u phrashüya. Puo kenei, puo nou kesuo, puo kemengu puo keroko phrashüya. Siro geizo huo liro zoshü di pie thedze chü di mia bu situo ketuo kemerü la rei zoya ükecü dze siya. Geizo zokecü rei puorhi kekreakreicü ngulieya, huo liro ükezomia-e puo thuo puo kele se di zoshü, sidi pie thepfhe chü nyükecü kemerü nunu zoya. Siro huo liro themia thuo zo mo di kesiamia sia tsu terhuora tuota rei puo nounyü huo nyi di pie puo kicükikru pesishü nyü tuo liro themia kekruohi se di themia tie nunu süko phrakecü nyiya üsi. Themia Terhuomia mu themia donu dielie chüshüya kezha sümia üse THEMOUPFHIMIA isiya üsi.

Themoupfhimia üse Themoumia ireiya. Thiedzü pfutsananyü kechü teiki themoumia ha pie terhuomia sieso chü di lhou vor üsi. Kekreamonyü puoe mia ki ruopfü kekuo rükrücü nyikecü la terhuomia ze kerüchülieya üsi. Puo-e themia mu terhuomia unie donu dielie chülie kevi kekuo nyiya. Siro kesiamia ruopfü hu u nounyüko pie kerheimia pesishü nyü morei rüchüshü nyü tuoya liro themoupfhimia tie nunu kerüchülieya üsi. Thiedzü themia tsa siro terhü nyi di u tsü huo vo zhiekecü la themia kruo re phiya üsi. Thepfumia puo kikru nu lhou vor liro puo pesepie puo bu puo kikru rüguo tuo morei puo rüna keya chü tuo ibaya üsi.

Chü terhü kechü rei rüzhü puo chü vorkecü la u nuonuo khriesa bata ro u bu terhü phrü dojü mo liro menga, mia ki kethachü zau pfü nyü mo di u nuonuo khrie zo ürei u bu terhü dojüko chü di terhü whuo paya üsi. Terhü whuo tuo di mia dzie nunu khaketa rei nyiya, morei biejobiemou chü le kemo puo nu kesiakejü kechü rei ze keseta liro puoe puo nou kenyü morei puo dze pie puo kikru ki pushü nyükecü tei rei nyitaya üsi. Puotei sikecü nyiketa teiki kesiau-nuo ruopfü-e vor Themoupfhiu rüchü di puo bu puo lie chülieya. Morei huoki puo huomia u nuonuo u khriemia siata di puo dze si mota liro puo ruopfü kimhie tuo shi sishü nyükecü la kesiau-nuo kikru thuo themoupfhimia rüsa vor di puo bu uko donu dielie chüshülieya.

Dielie chüshüketuo themoupfhiu bu pfü thezhü puo gei zhülieya üsi, sidi kesia-u nuo kikru-e vo themoupfhiu zhü hou pfü balie di puo diepu rünyüya, mu themoupfhiu-e puo Ziemho ngu di die pukecü rhei nunu kesiamia ruopfü dieko liepie kechalie di pushülieya. Siro themia vor kebako-e themoupfhiu tie dielie khakeshüko rünyü ba di le kengulieya sidi kengukelie süko pie geizo chü di pie üca chü di thepfhe chütuotaya üsi. Themoupfhimia kekhuohi nunu geizo zokelie geizo kemeyie puo pie thakie chüshü nyü:

Tso kemo nu terhuothie hie thu.

Hie pieunuo sie volie si mo,

Thekre mezü zou cü hie rüwhi;

Kelho zhü di hie metha rie ho.

(Shürhozelie, Ura Academy, Üca – 53. Lha 3)

U tsiepfumia geizoko ha voketa dze mu thie mu thie dzeko pie zo pekraya, Ükezomia-e thiesie chü vorketuo dze pie zokecü tsa se. Geizo huo ro mia kelhou rüli ngu di zokecü huo rei nyiya, Khriesarüü chü kichüpeli chü di kepeneikecü geizo rei nyi, lhenu dze kepu geizo rei nyi, kiri geizo rei nyi, etc

Thepfhe nunu kedieyielieya, thepfhe nunu mia puo puo tsopfhümezie rei phrashüya. Thepfhe geinu tsiepfumia shürho, kinyi mu kethepfu rei silie. Angamimia kicha pete rei thepfhe chü phreya. Thepfhe geinu seyie kiu kicha kiu nu kelhoumia shicü rei silieya.

Angamimia rüna pete rei puo lietholierhie kemeyie kekrei phre, puo cietho geinu rei puo kicha thashüya. Zhate terha nu mhachütuo di lievota liro lievopfhe chüshü ro mia puo pfhe si di lievo tei rei silieya. Kicha pete rei puo ü puo lige kekrei phre. Sirei pie geizo kehoupuo rei khie phrelieya. Thepfhe kesimia-e lige puo chü tha di pete mo zo lige kekrei nu la volielie idi chü kerünyü vi se volieya.

U tsiepfumia geizo meho vo ro puo kouri zivi sekecü puo nunu seya. Geizoko puo kemedzüzho medzi di zokecü la zivi kuoya. Puo kemejüzho süu medzi di zolie mota ro pie thepfhe kechü nu khielie motaya. Süla puo kemejüzho süu meyie se. Geizo diecha puo nu diela thepfü ba morosuoya. Thakie; **‘So hi mo zo, so no di yo le, morei ‘No a nei ü, a nei ke-rü nuo.** Geizo-u nu la dia bu rie mu diela pengouko bu nuo idi kerozushü liro pie thepfhe kehoupuo nu rei khielie vite. Geizo kemejüzho hau medzi di zolieta ro pie keriekimia pfhe kehoupuo rei chülie vitaya. Themia bu pemopie thepfhe chü tuolie ketuo la geizo-u zo pedzü mu kecali di dielou puotou touko se morosuoya. Geizo-u zo pechathorwa ro uko kethukeru tuo kemo la mhara huo pevowataya, keriekimia geizo thupie ketuoko meho menuo kevo ki huora puoca vo kekhielie rekecü kropuo rei vo kesa tuoketa rei nyiya. Thakie; **‘Thie zha zo di’** (Shürholezlie, Üca 53, lha 32) Hau ca-e geizoko chaketa la mharahuo rükra tsolie mo di pevowaya mecie, süla geizo-u bu puo kourei vi morosuoya. Geizo-u bu dzü di puoca kenyi geizo puo chü ketuo la die keziviko sekecü leya.

Thepfhetheü-e seyie puo dzeüse sedeu ücü siya. Thepfhetheü geinu seyieu kelhou tha kimhiecü puo nunu lhou vor shi morei kirapuo lhou shi icü silie rüüthoya isiya. U Nagamia kelhou dzeüse pfhü tuoü liro u tsiepfumia pfheü bodeko pfhü pedi pie si kemecükuolie liro si pevikuo salie vi. Thepfhetheü geinu rübei u tsiepfumia kelhouzho kekrekreicü silie kevi zo. Uko khuthu tuo mo ürei thepfhe kechü do, thedze, geizo, kelhouzho, nacünanyü zho, liecielierhie do, terhiterhie do ikevo pete rei tie die chü di nuoyie puo sie nuoyie puopuo idi kepu keyie tsur thie tso. Uko kethukeru tuo mo ürei geizoko pemo pie thepfhe chü di ücako si se tuo di keyie pie tsur tsie kelhoumiako tsolie.

U tsiepfumia-e kethera mu kedzünga se di lhou, dieu se kezivikecü leya, uko mhotsou zo di puo kele phrakeshü tsa phi, süla puo nou kenü, kenei, nousuo pete pie thepfhe nunu phrashüya, süla thepfhetheü ha thiedzü kelhouzho nu mhaca kemeyie se. Mia kenie kepeneicü die morei peli lie nu zorei thepfheü nunu kerüchülieya. Thepfhe chükecü ha u nou

kethera di chülieya mo. U kenei pfhe shie kemo shierei u nou peteu khashü mo liro chülieya mo.

THUTHE II

MHATHU DORHÜKO

Mhatho kehoupuo chü tuo ürei puo sede nyi mu puo dorhü puo medzi di chü ro süu puo kruya mu zivi kuoya. Diebo hau la mhasa pfhükecü nu puo dorhü kropuo medzi di thu. Thepfhethëü dze kethuko pete vo kiriekimia chü mu medzi kevor zhotouko rübei pfhü pie thulie. Lukihaki Leshüda vo diebo-u ze keperokeba vohurei Angamimia kirapuo nu lhou vor shi morei kimhiedi lhou vor shicü, puo rüve dzeü seko, puo pfhe puo die, puo nacünanyü, puo kecükekrei, puo kepele mu puo rütsonyie dze thupie ketuo leshüda ngulie keviko pfhü kengupie phrü di thu.

U tsiepfumia pfhe dze kethu pieketuo leshüda nyi mo, uko-e miakra-u thepfhe chü siya, derei thu pie kethukeru nu shülie di thiesie pie u se chü tuo ketuo noulewe jü. Süla phere rüve chü rünako nu vo di phichümia thepfhe kesimia ze kese di diebo-u la nounyüko kepushü di puotou touko ketso kemecü pie puo krutou nunu thu vo morokesuo chülie. Siro mhathoko bu kesieso di chü volieketuo la therietho nu Questionair puo chülie sidi rüna puo nu mia pengou idi pie kicha pete nu petashülie. Mu süu nu thenumia, thepfumia siro phichümia rübei mo di nhicu khreisamia huo rei sa idi kereilie. Sidi süko kengu lapie meho keduo voshü di ketsokeshü nu kelakeshüko kiu kemhie pekratho ba shi süko kengu pie kethukeru nu selie. Süsie kicha pete nu phichümia thepfhe dze kesi mia se (3) sa keda kreilie di süko ze tie die chü kesiephilie (Interview) di pfhete morokesuoko rei chülie sidi süko se vor kinu nu kekuo menuo pie thukecü chü volie. Süsie mechü rüsie rüna kekinyikecü, Kracü hiekecü, lie nu Licapeli zekecü ikevo kropuo nu mia ze kepekro di mhathu-u mvü salie.

Rüna nu vo thehoutheba nu kepeshükepekro di thepfhethëü chü dojü baya kezhako nu vo, siro tsu terha mhathomhachü chü di kepekro thepfhethëü chü dojü mu kepeyie ketuoko nu rei tsu di mia ze kepekrolie. Sorkarei pethoshüyakezha nyi Angamimia la thenyi kemeyie 'ANGAMI SEKRENYI' kezeiu khrü zha 25 nhie nyi meya kezha huo nu vo di thepfhethëü kechüko rei meholie.

Kedakelie rünako nu vo di krotho shie miali shierei ze kerüchü pedei di thuketuo rhülie. Mhathu hau thu kevo nu thedzethese shie thepfhethëü shierei vo keriekimia se mu medzi kevorko rübei thu ketuo rhülie. Pfhüsa kepfhü mhathu hau thu kevo nu kethuzho-u liro MODERN LANGUAGE ASSOCIATION (MLA) leshüda-u chatha khakeshüu medzi di thulie.

2.1 TENYIMIA DIEMVÜ NU MECHÜ KROTHO KELHOU THAU

U tsiepfumiae puo krütapeyu rhu mu thezhiethor di lhou kevor dze siya. Kiüdi puo rhutaya ga iliro mia puo-e pu keshüu chü mu chü keshüu pukeshü geinu mia puo rhu mu thezhie morokesuo letaya. Krüta chü ketuo la u thuo u kedaya mo. Miakrau kele ze di mia puo puo nou mhasi nyi puo diepudieshü puo sie petie di pu tsiu diethomiatho di lhouya ro mia puo bu krüta chü nu puo chietaya. Krüta chüliete mu mha pete kewhipie puo medo nu shülie vite imo, derei puoe mechüu kele rüsa di mhachükeshü geinu mia puo krüta tsheya. Thesiethenyie puo sier zorei krütamia puta ro u nei mo se tha rei khawaya, dieshüdienya u donu sier rei krütamia-e ketouca zho-u se di pecapepishüwaya. Nanyü nu nanyüca kepfü Zievo-u mu Liedepfü unie thuo teicie peteu nanyü morokesuoko chü voshüya. Rüna puo nu puo krüta dietho di puo rüna se ba ro rüna süu kuo baya.

2.2 DIEBO-U MVÜDZE PFHÜKECÜ KEREKO

Tenyidie-e die kekreiko ki zivi mu kra ücü nko siya, sümhie di nko pfeü rei mia pfeü ki puo tha-u rükrie mu puo therhu nyi ücü rei silie. Keriekimia-e thepfhethëü kechü rei pie rüzhü puo kemhie di lhou vorcü la huomia mia donu thepfhethëü chülie si moro sümia pie kemelo thotaya üsi. Süla mia puoe lhou sier mia ze kepekrolie vita mu mhathomhachü rübei monyü thepfhethëü rei dojütaya üsi. Uko la thepfhe kechü hau morosuo ücü lecü la chü si nyü rei mo rei chü molie kenjü di chü vorkecü la mia pete rei chü siya. Tsiedo liro leshümhasi kepfhü la reilie vi themia lhou peyo seta di thepfhethëü monyü kelhouzho kevi kekrei kekra rei kenyievuo di lhou tuote. Sümho u Angamiamia rei kijüu ze di kemeduo chacha thenoumvü di mha kekra nu mia ze kepeyie vozhie, derei ler u thuo u kelhouzho thiedzü u tsiepfunuo se lhou medzi kevorko u nou khashü motacü la u pfe u ü ro mha

kekreiki rei silie rekuocü nu tuote, süla thepfhe dze ketsokeshü ki pu rürei seta di pu pie keda di themia puo kruu pfhü re se.

Rüna nu themia ze kese di kerüchü kevo ki 'Thepfhetheü dze si nyü tuolie' ishü ro no themia süu ki volie silie ro puo n khruohikuolie vi mecie ho idi pukecü tei rei nyiya. Hai di themia puotou tou-u rei pfhü rekecü tei rei ze keseya. Siro thepfhe sicümia zorei mia kekra thepfhe panuoko pulie ketuo u kere nyitaya, sidi thepfhüu chü votata isi. Kethukeru chü pie tuo kemo la hai di nuolhou puo sie puo puo idi puo panyako pu re miemie votazhie mecie idi lelie. Morei thepfhe chü dojüya kezha ki süu üse kiüya ga icü kesimia ketso pedeilie motacü la mia thepfhe chüya mu u rei chüya idi pu re vota mecie. Thepfhe chülieya üdi puyakezha kekra rei thepfhe dzeüse pu kekhe re se. Rüna huo nu pfhephra zatho kekreikreicüko rei pu kekreilie kemo rei nyi.

Pfhüsa kepfhü mhathu diebo-u liro LIWE (Traditional) isi süla a mhathuu bu vo thiedzü u krü tsiepfumia zho tou-u nunu thu volie. Nhicu khriesako ze thepfhetheü dze kerüchü kevo ki huoki huomia-e tsiedo thepfhe hai di chü tuote idi u thuo u kesiu pu votata itacü tei rei nyi. Haita di thedzeko teshü kema pie thuketuo puo kere kekra ze kese. Utsiepfumia pfhe kechü puorhi krei, thepfheu chü kevo puo ü puo rüge puorhi krei, süla pie tsiedo tsalikhu (Staff/ Tonic Sol-fa) nu khieketuo puo kere nyi phi mu thepfhe kechü rhei-u nunu rei chü pie puo krutou-u nu shülie re. Kerünyümia thuo rünyülie di chü sikelie zo mo liro kekramia ütsalie kepetha mhie di pie khriekesamia pethalie re se, hau le menuokeshü ki u tsiepfumia u mhasi nyithorkecü seyie puo chü vor ücü rei lelie vi.

Angamiamia monyü Tenyimia icüu nu zorei thepfhetheü dze kethukeru nu tuo di pie a mhathuu khruohilie ketuo tsa se. Thepfhetheü geinu u kelhouzho silieya idi mhakesimia pu puya derei nko pemothor di lhoutuota mecie. Süsie kekreipuo liro rüna nu phichümia tsatakecü la Liweko dze shie thedzethemei shirei pukecü nu keloupekecü rei ngulie. Siro kicha se nunu rüna kezha kemeyie tsiepfumia pfhe chü pekakeba rüna puopuocü dze pfhü pie a mhathu nu thu ketuo rhülie derei mha keretho puo liro Angamimia üba rei puo kicha kekreicü ki ze puo pfhe puo ü puo pfhephra zhoko pete kekrei, puo pfhe puo ü kechü tei rei kekrei, süla mhasa pfhükelieko se ler mechü diekru puo nunu thuketuo puo kere nyi se. Siro liwe dze kephrü caü-u medzi di vo phichümia ze kese moro thulieketuo jü, süteiu nu Thepe

kesuo Covid-19-u la phere mia ki nu vo di mia ze kesekecüu chülie reketa geinu puo tsienyha kekra ze kese.

2.3 MHATHU DIEBO HAU KEMEYIE

Thepfhethëü dze pie u diebo chü di pede pfhü pie thukecü hau keriethe puo, süla mhathu hau a la thenoukemvü mu a chie sekecü puo. Diebo hau geinu u seyieu mhihie chü kemeyalie vi, mhathu hau se u se chülie di thiesie mhasa pfhü nyükecümia bu rei mhathudau meho pie u mvüdze (Reference) chülie di u shüphrücha chü kemeyalie pie u mhasi chü pekralie di u seyieu chü pekuoshülie kevi pele. Diebo hau mhasa pfhü pie thukecü hau meyie se kekreamonyü diebo hau pfhü pie thukeliekoe thie kelhou-u nu nhicu khriesamia la rübei monyü thiesie vorkezhü kelhoumia la thedzeüthese puo chülie vi. Diebo hau dze si pesoukelie geinu kelhou kesa kevi puo rei lhou lalie kevi cha khrüshülie vi.

Siro phichümia chü di u se nu thedzetheseke pu pie mia kieshüyakezhamia rei zivi puo, mu therhu kenya tsüre puowe!. Phichümia tsa meimei mu u kelhouzho-u rei nko ze mere miemie ivotazhie, süla phichümia huo keba ki diebo hamhiecüko pfhü kengu pie thuwa mo liro phichümia jüta liro uko ze cieürietalie vi. Diebo hau la phichümia ze kese kevo ki ukoe uko nei seya. Uko pucü “We thepfhe chüya derei thepfhe nu hade sou bayacü le baya molie, diebo hau ketsokeshü geinu vo u krü, u nhicu, u khriesarüü dze le la di u nou mezhie bawe” isiya, süla thepfhethëü-e kelhou nuoyie keperokecüu teshü kemapfü baya ükecü rei silie vi kethowe.

Thepfhethëü puo kemeyie ca kekreipuo la liro thepfhethëü ha phichü-nhicu chüya mo. Phichümia mu nhicumia idi keze thepfhe chülie vi. Khunhie thetshü puoe puo thuo puo tshü puo kro puo nyi di sünhie kepekro tuo iliro mia kekreamia sa mo di puo tshümia rübei di kepekroya, derei sizo kemo teiko nu liro nhicumia rei vo phichümia ze di kepekro thepfhe chülie rei kekha ba mo. Nhicumia phichümia hounu vo pekrayacümia thepfhethëü rei si pevikuolieya. Thepfhe dze si kra mu chü kra di si pevikuo kelie geinu u tsiepfumia ücako kediwa molieya. Thepfhe chü kra liro ücako pemo pekralieya sidi süko pu menuo la pie puo nuonuo kie lalielie idi thedze puo cüu keyie tuolie vi.

Phichümia puyakezha ‘Themia u ki thehoutheba kepenuora kebamia-e thedze shie thepfhe shierei si pevikuö baya, mu si pesoukuo sa morokesuo nounyü puo gei bataya. Thepfhe pete rei puo kechü tei nyiya, thepfhe kechü teiu süu pfhe mo zorei mia puoe tsiekenuo puo tei kerüüko nu thepfhe kechü pie puo zhoki chüya liro puotei kere huo sier di thenousuoketa ki zorei themia süue thepfhe chü di puo nou rüü mu puo shürhi di puo mhatho chü lalieya. Süla thepfhe chü si mu chü mezhiekcü ha themia puo kelhou nu meyie se.

2.4 MHATHU HAU KEMEVI MU KEMERÜ

Tsiepfumia pfheü dze kethu leshüda tuo kemo la pfhüsa mhathu hau thu pie siekelhoumia siephruokelie geinu thepfhethü zo kemo tsiepfumia kelhouzho kevi zhoko, siro kepetsühkepekro, kecükekrie zho, liecie doko ikevoko pekrupie sie kelhoumia mhasi chülie di kelhou kevi puo lhou lalie kevi cha khrüshülie kevi cha nyi ba.

- U Angamimia Tsiepfumia thepfhethü dze kethukeru nu tuocecü nguliekemo la thu nyüte.
- Tsiedo kelhouko keriekimia pfheko bie pie u medo chü di kedikeli pie u thuo u kele nu shüwawata di u tsiepfumia pfhe kezivi kemesüko pejüwa baketa ngu, süla diebo hau thuwa moro hai zo ba ro puotei huo sie keriekimia pfheü tuo mota di tsiedomia pfhe rübeitalie vi, süu kemichie kezhatho puo.
- U tsiepfumia thepfhethü kemeyie mu puo therhu rüguolie ketuo kemerü.
- Mhathuda hau geinu u tsiepfumia thepfhethü bode rei silie vi.
- U tsiepfumia thepfhethü pejüwatazhiecü la pie siekelhoumia peco lalie kevi.
- Tsie kelhouko bu tsiedo tsaliko pie u tsiepfumia thepfhethü keziviko reiwa molieketuo kemerü.
- Die keziviko silie kevi cha kemeyie.
- Thepfhethü geinu Kepetsühkepekro di mhathomhachü rhei silie nyücü kemengu.
- Ünya se silie kevi.
- Üca pemo dojülie kevi.
- Ü pfhephra kekrekreicü silie kevi.

- Thepfhethëü sikelie geinu u tsiepfumia kelhouzho keviko mengu lalie kevi.
- Liecielerhei tei silie vi.

2.5 MHATHU HAU RIEHOU

Mhasa kepfhü diebo hau thuketuo la Angamimia teibou nu kicha se keda kreipie thulie. Angamiamia rüna pete pfheü dze thuketuo puo kere nyi, süla kicha puo nu rüna kewe thedzethemie si pevi, thepfhethëü chü pekra keba rüna puopuocü kedalie di morokesuoko pfhülie. Kicha se nunu rüna hako keda pie penou di thu volie.

1. Chazoucha (Northern Angami)	-	Kewhimia Rüna.
2. Japfüphicha (Southern Angami)	-	Viswemia Rüna
3. Niakracha (Western Angami)	-	Khwünomia Rüna

Angamimia liwe dze pfhükecü nu Chakhrocha pfhe dze sa thu mote. Angamiamia tsüphrü kekra chakhrocha lhouketuo ngu, Kiüdi Chakhrocha sa mote shi iliro themia lhouketuo rüna hakoe nakhruorüna chü di rüna lukihaki nu vor keze lhou di rüna chü keba ngukelie la tsiepfumia Liwe dze pfhükecü nu puo pfheü puo mvüdze tuocü ngulie mo. Uko ki thepfhe dzeüse ketsokecü ki la vo u rüna ketho-u pfhe zho-u nunu pu lala idi pu kemecülie mo. Siro themia tsu thechü hako nu lhoukecü phou se-dia zhie phicü ngulie mo, süla uko pukeshü pfhekoe tsiepfumia Liwe mote sükoe rüna kekrei pfhe ze kerei di rüna puo pfhe rei parlie mo di rüna kenie-kese pfhe sa pu kesa tuoketa ngulie süla a thuo a dzevi la rübei monyü mhatho-u pfhü kemecülieketuo puocha tsaketa la kicha hau sa thulie mote. . Kedakelie rüna hako nu vo di krotho shie miali shierei ze kerüchü pedei di thulie.

Diebo-u meho pede kevo ki u tsiepfumia kemethuo nu keyuli di keze u neiketuo la thepfhethëüko chücü ngulie mo, derei ukoe thepfhethëü pie uko kelhouzho puo chü di thepfhe nunu themia bu kimhiedi u tsazho-u nu ba di lhou pevi balie tuo shicü kemerü se di lhoukecü rei ngulie. U kelhouzho pekru se ba kelie sü u siedze puowe.

Puotei rüdirülikezhü tei hau nu themia meduo phi di thepfhe puo rhi kekreichü nunu thepfhe chü pie rünyü vi se lieliete derei hako siekelhoumia la kemichie kezatho puo. Hako rünyü u neita tse vo thiedzü u tsiepfumia pfheko rünyü u nou mvülie mota, süko u la mhatho kemo

chü di tsiedo pfheko silie ro vikuote icü nu tuote. Tsie rei menuote derei menuo ketho chüta moluo süla tsie u vie chü keba hako kepfekengu la pie u sie lhou vor kezhüko tsü lashü morosuo.

Siro thiedzümia liro Tati zo kemosie ünya se thepfhe rei phi zoya mo, sidi themia pfhe kevi mu kemesü rünyü siro, ücako kie kemecükecü, thepfheca si pevi, pemo pekrakelie mu kemo si idi thepfheu bu kimhiero chü kerünyü vilie tuo shicüko leya derei tsiedo pfheko liro ünya puo rhei kekrei kropuo se reiwa di ünya süko pfhe bu thepfheko kevuio pie thepfhe kekrei puo chüwaya sidi thepfhe ro tsiepfumia pfhe derei rünyü menuoshü ro tsiepfumia kechü pfheko motaya (Mix Fusion). Hau la khuthuu thu kevo ki vo thiedzü u tsiepfumia chü kevor pfheko rübei liepie thulie liro thiesie lhou kevorko süko silie di pekru lalie vi.

2.6 MHATHU HAU KHOPIE THUTHE KECHÜ

Pfhüsa mhathu hau thukecü nu mhathuko kho kezapie thuthe sorou chü di thulie.

- Thuthe puo-u ro sede die mu Angamimia seyieu mu puo rünako siro puo kelhouzho kemeyie kropuo mu geizo mu thepfhe kepero bayakezha zho kropuo hiechie pie thulie.
- Thuthe kenieu ro mhathu hau thu vocketuo zho mu puo dorhü siro kedipuo la mhathu hau pie diebo chüte shikecüko tsiu mhathu thukecü puo kemevi kedipuo shi icüko dze thulie.
- Thuthe seu liro tsiepfumia-e kedipuo la thepfhe chütaya shi icü dze siro kimhiedi thepfhe puo rhei kekrei di chü morosuotaya shi ikecüko, Mhathomhachü kekrei mu puo pfhe krei morei puo kechü tei krei ikecüko kezakeshüu pie thuthe hau chülie.
- Thuthe diau liro thiedzü u tsiepfumia thepfhe chükecü nu kimhiedi themia ketsakekra rhie kekreishüya shi ikecü zathoko mu thepfhe kepfhekru-kepfhereikecü, thenumia mu thepfumia idi kepfherei kelie, morei thenumia mu thenumia kepfhereikecü, tsiu thepfumia mu thepfumia kepfhereilieya kezhako pie thuthe hau chü.
- U tsiepfumiae thiedzü nu thepfhe za petho se tuoketa zathoko mu thepfhe kechü doko pie thuthe pengou chülie.

- Mhathu thelau nu mhathu sekha mu mhasa ngukelie caüko siro mhasa pfhü sa volie kevi cayieko idi pie thutheu chüshü.

THUTHE III

ANGAMIMIA LIWEKO BODE DZE

Kicha kekrei, rüna kekreicüki ze di geizo kemhiecü puo zorei puo ücau huora kekrei zazataya. Sü rübei monyü puo üca-u pie puo lige khieketo-u zorei kreitaya. Thiedzü vapuo u pfhe u ü rei kemhie zo mecie derei themia lhou kra par di kepfhütse pakeshü geinu u pfhe u ü rei kekrekrei votalie vi morei tieyie chükecü geinu rei kekrei votalie vi. U tsiepfumiae geizoko pete pemo se baya, mu puo lige kimhiecüu pie geizo kiu khieya shicü rei si phre baya. Uko kepekro kesie metsi thepfhethëü chüyakezha ki ze di üca kiu lige kiu khieya shicü si phre baya. Süla thepfhe chü kesieki thepfhe tashü ketuomiae nko tsie geizo sü nuo ca kietuoho ishü ro kemetha di thepfheu chü parta isiya. Kicha pete rei puo ü puo lige kekrei phre, sirei pie geizo kehoupuo rei khie phrelieya.

Thepfheko kekrei mu puo kechü tei kekrekrei, puo kechü tei kekrei mu puo rütso tsiu puo tsüphrü rei kekrekreitaya. Thepfhe kechü tsüphrü kekrei liro puo rütsonyie kese zho-u rei kekreitata idi puo zho kekrei phre vo ba. Theba nu chüyakezhako pfhe krei mu puo rütso rei mesitaya. Theba nu chüyakezha pfheko chücü u rütso tsei mo liro puo vazhü mote. Siro themia mia se-dia zo di theba nu pfhe chü liro puo kru mote. Sümhiedi themia kekra keze di mia tsa pfhe chü ro süu rei puo vazhü motaya. Kilie nu mhatho kekreikecüko chü rei puo pfhe rei krei mu puo rütsonyie rei krei idi mha pete puo thuo puo vazhüu nyi phre mu süu medzi di lhou vor.

3.1 THENYI

Angamia rei thenyi puo rhei kekreikeicü nyikecü seyie puo. Nyidi mu Nyitse idi thenyi zho kekrekrei baya. Nyitseko khunhie nyikewa rei nyi derei Nyidi vo di Sekrenyi mu Ngonyi kemhiekö tse zha thenyie-thetha rei nyi votaya. Thenyi kemeyie teiko nu themiakoe kepetshükepekro di keze keyuli u neilieya. U kilie tho nyi rei thenyi teiu nu u neilie kevi de u neiya. Puotei kekreiko nu mereiyacü la thehethehie chü kepekroketuoko pete se vor thenyi teiu khielie di kepekro keze hie ilieya. Thiedzümia thenyi teiki nu moro themuo cüya kemo

la thenyi vorzhie liro themuo cütie idi le u nei baya shie. Thenyi ki sü kenymia rei kejümia rei kelhe cha cü moro mengaya shie, süla kejümia u kiri nyi mo rei pedzüperie zha kra se ba di pie themuo khrü cha cüya shie. Nhicumia monyü mia krü nuo rei themuo cüketuo le di u mhatho chü u nou mvü tuoya shie.

Thenyi nyidiko liro Sekrenyi mu Ngonyi iya. Süsie nyitseko liro Terhünyi, Kerunyi, Chadanyi, Khoupfhünyi, Vatenyi isiya.

Terhünyi liro kicha huo Rüdeu khrü nyikecü ngulie mu huo liro Doshüu khrü nyikecü nyi. Thenyi hau zha dia-pengou nyi voya. Thenyi kekrei mhie di themuo cha kemerie chüya mo. Terhünyi üse Terhuonyi isi reiya shie, kekreilamonyü thenyi tei hau nu kikru nu mia huo siata ro süko la nanyü chü di uko va rükra la. Sidi kesiamia mekhru chü kemesa di kesiamia va rükra la di thekrü chü phituoya shie. Siro ki zhiékewa sie zu pie mekhru zhie idi kesiamia za kielie di zu lapie nhanyü nu sü di uko ya rei shü shüya üsi. Thenyi rei üse Kesimia kerükra nyi isi reiya shie.

Sekrenyi liro Kezieu khrü nyiya. Sekrenyi üse Phousanyi isi reiya. Thenyi teiu hau nu kikru nu thepfumia pete thevü kemesa u tse dukhripie u geizie di pie u phou kenyüwa di keshürhokeshürhei, kekuokeyho theja chapie u tsüwaya.

Ngonyi ro Kerau khrü nhyiya. Thenyi hau rei üse Tsiacie nyi reiya, kekreilamonyü thenyi hau nyiwa di terhü tsia cie sedetaya. Thenyiu la themuo kekra cha cü zoya mo, süla themiakoe thenyiu la tsu terha nu nhachü gei pfü vor cha cüya. Puo tei haki liro teiso di ketsa nu nha rüü baya süla rüna mechü rawhuo chü di nhachü geikelieko kezapfü vo ketheguowaya.

Kerunyi rei üse khuthonyi isi reiya, kekreilamonyü thenyi hau nyi tha di le tekhu chü sedetaya. Thenyi hau Cacü mu Cadi nie nu nyi pekraya. Rüna huo Kerunyi hau rei üse Thekranyi isi reiya. Pedzüperie mha kra kengupie ba di tekhou chütaketuo mhadzü ki krapiekezhü hako ze cü u rhie ba di tekhu chüya. Thenyi kezha zo mo süla themuo chüdi bie pie cha cü zoya mo.

Chadanyi hau liro teicie nu thenyi pengou-ute. Thenyi hau Tsiarieu khrü nyiya. Metsü chü lerie ro lietsuchako nha lhou par di cha zepfü di tuolie suotaya, süla thenyi hau nyi di u lie

khieümhou siro chatse-chadi pete chü kemesaya. Tsu cha daketuo la u sü pfü pevilieya siro themuo khriepie kecükiekielie di chüsi metsie pie kezu peso pfülie idi tsuya. Muocha hau üse *Memhienuo muo* isiya. U sü u muo pfü pevi tsulie di mia ze kezacüya. Cülie tsolie mo ketako pfü la phe nu vorya mo, süla cülie kevide cülieya.

Khoupfhünyi rei üse gakanyi isi reiya, kekreilamonyü thenyi hau nyikecü ki huohuo ga kayacü la. Thenyi hau liro vo lie dekecü ki nyiya. Thiedzü THEO icü themia puo lhou, puoe puo lhe puo lhou mia tso mo üsi. Puo melocü la puo nyhüba mecie kra seya üsi, süla themiako puo rütse seya üsi. Derei kepenuopfüe theja kerükrü pie puo tsü, süla puo rüna nu mhacü pepupelou phiya üsi. Sidi puo rünamia mhanyi philieta, derei puo nyhüba-mecie la themiako puo thita, süla puo bu ja di puo rüna nunu tata üsi. Sitse puo rüna nu Pekrie vorta, themiako kedipuo la haite shi icü themoumia ki ketso vo, sitse themoumiae uko ki '*Nieko lhesuomia puo pejawa di puo bu tateho ha*' isita, süla rünamiakoe kimhiedi süu kelalie vi tuo ga idi ketso ru uko bu 'Puo Khu Kawa' ro süu kelalie tuo üdi puta, süla sünhie nu rünakoe puo khu kawa mu sidi pekrieu pejü lalie shie isiya. Süla thie ketso rei u cietho pfhükecü ki huohuo ga ka di kedikepu kemephruokemevuo chaya.

Vate sü u ciethocieshüko pfhü kengu se vor u ki nu shükelie sie nanyü chü di terhuomia ki pepupelou chaya. Lie rekelle sie nu ganyagarako pfhüya. Lie nu sü telha rübei mo di kerhü, Dzünüo, Phiemou, Rümü, Kenyie, kesi, Südza, Botei, Chüsi, Cütuo, Kevü, Gakhro, ikevoko sa leiya. Vatenyi nyiketuo nhie sü niaki kele mhodzü khutie cüya mo, Süla khise sierlie ro Dzünüo, Rümü, Phiemou be pie phiepie ba di süko cü baya. Nanyü hau ca liro puo ciethocieshüko bu cü kechau chücie idi puo rhuo-u ki pepupelou chalieya. Sidi niaki leketa sie nu khutie chalie di cüya.

3.2 RÜTSO PFHE

Rütso pfhe iliro rei thenumia rei thepfumia rei thekra kecüki u pienyie se tsei di thepfhe chükecüu rei pulie vi. Süsie thekhruothenyi ki miakra kerütso pfü rüsierülu chü, kekinyi di kerütso pfü huohuo rüna nu vo di thepfhethëüko chü ikecüko pulie vi.

3.2.1 KRACÜ

Sekrenyi sü Angamimia nyi kezhathe-ute, Thenyi hau Kezeiu khrü nyi. Sekrenyi teiu nu Kewhimiae thekracü mu thekrahiekcü hau mechü rüsie kezhathe puo chüya. Thenyi teiu hau nu thetshüpeli puoe kemetha ba di kracü ra nyü ro ralie vi. Kracü sü chü se chü di u kese moro chülie reya. Thekra cüketuo la thetshüpelikoe u pienyie kese di merei phiya. Thepfumia u üpfü-nuo kenyimia u üpfünuo bu u pienyieko chüshülieya, siro u üpfünuo kejümia u pelipfümia bu u chiepha, dziepa-zounuopa kemhieko dopie u pelipfumia shie chüshüya, tsiu u pelipfumia rei u pelipfümia shie chü lacü kecielikhi khija/khibvü kemhieko rhi la pie puo nya dokeshümia tsü laya. Chakha nyi zo kemosie pienyie pete se tsei di le theba nu baya. Puotei hanu u pienyie pie kepekiekcü tei puo rei chüya. U pienyie bu mia pienyie ki vikuo, rükrükuo morei mesükuokecü leya. Thepfumia rei u pfhenei zo monyü u tsüla rei chü pie kezivikie rei chüya. siro thenumia ri u pienyie kezivi rübei monyü u khophi, u khruda keviko se vor ki gei gou pie ketsolieya.

Mhanuü peli thetshüu tuocü themia u kele de parlie mota ro thetshü süu-e thetshü kekrei huo kie pie uko va pekra reilieya. Thekrau zha se cüya, kracü metsuo nhie pie puo nieputho chüya. Thetshü krou thuo mha morokesuoko pete mezaya. Pedzüperie mha kra kengupie ba di thekra cü tuoü liro süko pie Zu thu pevilie, themuo kevi se vor muodi chalie, hiemvü cü kevi khe kesepie balie di sedetaya. Thepfhe kechümia mu dieliemia sü u muophruo kedeya zo.

Thekra cüketuo kiu kitie bu rei meya ba morosuoya, kekreilamonyü kracü thela mhie mechüu keze pa kitie nu kehuyakezha la. Kiu mhodako rhuowaya sidi kiu pha pie niathu perülieya, hamhie di miaphimia bu le mia kebvüta molieketuo la sei-kerie kevi bie pie vor Kiprü mekhrepie phalie di miaphimia bu pfü sü geinu mia meholieya. Miaphimia bu le kracümia kebvüwa molieketuo la chakha chü menuowa morosuoya.

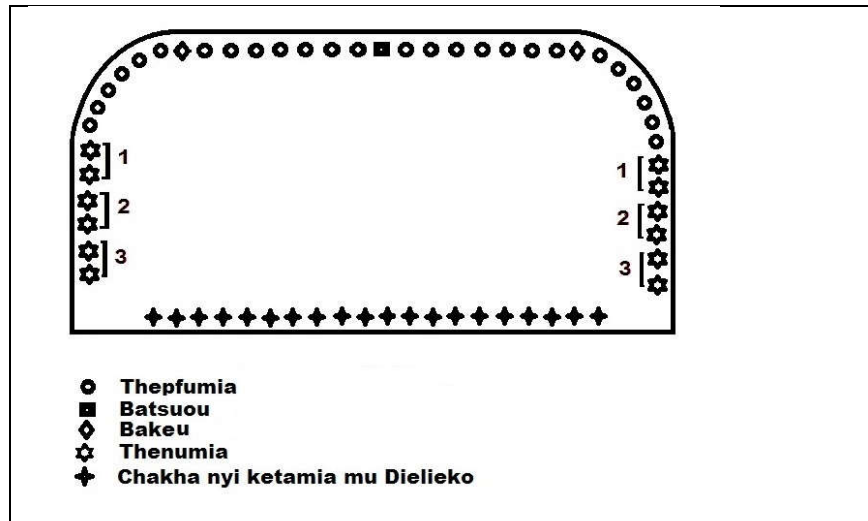
Thekra cüketuo la u pienyi morokesuoko dojü pevi selieya mu pedzüperie thepfhe kedojüko rei chü votaya. Thepfheca kesithomia mu mepfü kesithomia bu uko petha taheitarhoya. Setheli nu ketuo ki rei thepfheko dojü volieya, sümho rei chahechüko nunu rei thepfhe kekrekreicüko dojü votaya. U ba nunu u yonuo chü di thepfhe chüyakezhako rei üse Lizha pfhe isi ba. Lizha ca sorou-thenie pemo se ba di thepfhe chü voya. Kracü pfhe ha Bakrupfhe

phreya, Thepfheu kethou kethou ba di thepfhe kevimia keda pie theba khaya. Themia keprü mu kedakecü suomia bu kerienhie metsuonhie mu thela nhie thepfhe chü tuo shi süko sü dieliemia thuo kedayaya. Sekrenyi thepruo sie nhie kracü letaya. Kracü zha kerie nhie pie Kracü Le isiya, Siro süsie nhie ro Kracü Metsuo nhie iya mu hanhie pie kemeyietho mu keletho chüya, hanhie thepfhe kevithomia bu thepfhe chüya. Siro zha se nhie pie Kracü Pa isiya, hanhie pelipfümia ‘Oh’ lie kesithomia bu thepfhe chüya, kekrelamonyü hanhie kracü pa ro Hutho pesieyakezha la. Thepfumia thepfhe si pevicü sie zha Seko pete rei thenu so bataya, zha se thenusokeliemia üse thepfu kevitho mu u ru ketsatho üdi u tsheya.

Huomia u kikru nu kesiakejü morei thedzükekou huo nyita ro süu üse chakha üdi kieya, mu chakha nyiketamia kerütso ketho chü mota di dieliemia ze di mia kekhruo dielieko chütaya. Thekracüketuo la thepfhe chüketuomia rübei monyü dieliemia idi dielie kechümia rei puo mhatho meyeie se. Dieliemia sü thenumia rei mu thepfumia rei kereiya. Thenumia thuo thenumia mezaya, mu thepfumia thuo thepfumia mezaya. Dieliemiae thepfhe kechümia lie morokesuoko chüya. Dieliekoe thepfhe kechümia u rütsonyie thevie kebako ketsokemieshülieya, Thepfhe chütoulie mo kebako, chü kekrükebakou pfhe chüpie u pethashülieya, sümho thepfhe kechümiae thepfhe chü di u hie rei pie sie ketolie suo bataya süla dieliemiae uko pfheu kie thalie di thepfhemia bu u hie pie pie u terhü cholieya. Mhanüü thepfheu kekrü bata ro dieliemiae Mepfümewhishü di thepfheu teshüpie puotou lashülieya.

Siro miaphimia vor uko meho tha di miahuo ngupie u noumvüta ro mhapie sümia phreya. Mhaphre süko sü sükeiraka morei mha puoma kevi vienyakoya. U mhaphre geinu u siezedzürü kevikesuso morei miakhrie kepfü mu kemo rei silieya. Miaphimia mha pie vorshü ro dieliemia-e süko pie vo thepfhe nu kebamia rütsonyieko gei beshü di themia süu hau pie n tsü ho isüya, setse puo rei ‘Huh! Vi mu!’ A muo khriepuo chüpie puo tsüshücie ishü liro dieliemiae puo muophruo khou nunu themuo chü la pie mhaphre pie kevormia tsü lashüya. Hamhie di mhaphre ngu pekrakeliemia u muo keta pie mia tsü phrewaya. Siro *Kibazhavü* üdi themuo phruo pie tsüphrümia ketsü de puo phruo pie ki niepuu rei tsüya.

Kracüba nu baketuo la kemeyietho-u sü thepfhe keviko pfhekru kedakewa sie nu suomia bu theba kiu nu ba tie shi diliemia thuo u ba jiewaya. Themia u we kevikesuso morei u rhei kezivi mu thepfhe kevimia keda di themiako ba pejie voya. Kracü la thebakecü u medo ki nu theba dze zoya mo, puozho puo medzi di dzeya.

Mirhi (*Kracü Badze Mirhi*)

Kracümia keza pie za kenie chüya. Thepfumia bu theba metsuo nu ba mu thenumia bu puokhie lutsahatsa ba iya. Thepfumia u lhe u lhou kevithomia bu metsuo nu baya mu hau üse **Batsuokha** isiya. Kekreilamonyü thepfhe kevi zo monyü theba metsuo nu ro themia rei ngu viya mu thephou ngu vita ro thetshü pephoukecü pu kemhohietaya. Süsie themo kevi kenie bu **Bakékha**, unie-e lutsahatsa ki ke nie kha tuo mu süsieko sü pete thepfhe kechümia phrete. Thepfukoe u hie Hiekia jiepie phreya, derei Bakekhakecü nie bu unie meleya mo mu unie hiekia rei kelewaya mo.

Thepfhe kevitho mu thepfheca kesithomia siro thepfhe kereithokecüko kekuolie di kezapie za kenie chülie di süko bu thepfhe ca kieya. Tietsa puo thepfumia mia dia mu thenumia mia sorou ituo mu thepfhe ca kepfü hakoe thepfhe nieputhomia chüya. Siro chakha kenyimia mu dieliemia ba dzepie thepfhe kechümia ba petsoutaya, puoca u chie kereipie miaphimia tsüya.

Themia kikekhacü nie donu kebakoe puokrü pfhe chü phretaya. Ukoefphra ...*Heh*... icü puo pielie di thepfhe chü kemesi pie thepfheko selieya silie liro thepfheu ziviya. Siro Bakekhakeba nie-e ..*Hesie*. *pieya*. Thepfumia thenumia ze keduoyakezhau-ue Thenukeso/Thenularei pfhe pieya. Thenumia thepfumia ze keduoyakezhapfüe Puolarei/Thepfularei pfhe pieya. Thepfumia kethekesopfhe pie kebau tseinu kebau-e puo Reize pieya. Thepfumia Bake nunu vo Bake ketso donu kebakoe u ba rüdi mo, derei mia kekremia huo ler kracü ba nu ba nyü üro ler huomia ze theba kelilieya. Theba Lutsahatsa rei puo zho puoya zo. Thenumia sorouko donu khunhie mia keniekenie idi thepfheko ketherü

chüya. Thenumia phi thepfumia ze keduohecü nie zie thepfhe chüya mo. Unie mia puoe Thepfhe Nuo pie mu kekrei Puolarei pie tuo. Thenumia ba [1] nu kebanie-e Kracü Le nhie thepfhe chüwatuo, sidi süsienhie la le thenumia ba [3] nu ba latuo, sidi thenumia [2] nu keba nie bu kracü metsuo nhie thepfhe chü latuo. Kracü metsuo nhie pie keletho mu puo nieputho puo chüya süla thepfhe kevithomia bu thepfheba nu baya. Kracü pa nhie thenumia [3] nu kebanie bu thepfhe ba nu ba latuo.

Thenumia phi thepfumia sokecü nie thepfhe ca kieya mu kekrei mia diako-e thepfhe chü phi zo mo di mia va kezivi mu va pekra pfü bataya. Thenumia kra bata ro thepfhe chü morei kerütso pfü di le kracü ba mia khie volieya. Thekra cükecü tei hanu thepfhe rei kesutaya tei rei nyiya kekreamonyü le kracü ba nu baketuoie themia phrü pie shüya mu thepfhe kesi themia kra bata ro süu nunu thepfhe chü nyü phre di thepfhe kesutaya. Haikecü tei ze keseta ro dieliemia thuo pepishüwaya. Dieliemia mha pepikeshü süu puo thelataya. Hau geinu dieliemia kekuo pesishüya. Siro chakha kenyimia mu diemiako ro kerütso pie kekreamia mhie zo motaya, sidi chalie morokesuoko chü di mia ze kepekro bataya.

Kracü Pa nhie thenumia rei thepfumia rei thepfhe chü ba di thevatie kracüpataya, Sidi keze pa kitie nu Hutho kehu di tuo kitie wishüya. Thenumia thepfumia so keba nie-e thepfumia ze di thepfhe ca kie pie thepfhe chülieya derei kekreakoe zizi di mia ze tha volieya. Kehuketuo la tuohecüu ro thezatsa nu rüwhi sedeya, sidi Kehu tha di kehu ketekewa sie Mepfümehishü di ..Weh !, Weh !, Weh ! idi Metsiewa di kracü puo thela chütaya sidi vo theba nunu keze hie ibataya. Hiekeba ki dieliemiae uko kracü cü kevo ki kimhie shi ikecüko pie kepuya. Thepfhe chü kekrükewako, chü tsolie moketako mu chü pevikelieko idi kepu laya.

Kracü pfhe ha thehoutheba nu pfhe phrete. Lizha pfheko chüya, Lida pfhe chü bata ro mia u pfhe kesi nunu thepfhe dojü menuo mo morei thepfhe si pevi mo idi letaya. Kracü cükecü nu thepfheca pieshüketuomiaie thepfhe si pevi se ba morosuoya, kekreamonyü miaphi miae kracümia thepfhe si pevi mo mo shicü kedojü la vo melie petopie thepfheu kebvüya. Süu rübei monyü üca kekrei rei chüpie kracü pfhe rei shüya, mu mhanuü kracümia thepfhe si pevi mo liro süu nunu u pfhe khawaya. Mhanuü mia bu u pfhe kebouwatazhie liro dieliemiae rükrei sie *Zuchapfhe mu Nouzhapfhe* kie sedetaya. Thepfhe hanie liro thepfhe ca kieya mo, pfhephra puoya zo. Süu sishüta liro themiakoe pfhephra hau chü sedetaya, sidi

themia kekratho teiki pfhephra hau kie di rübie lalie di thepfhe cako le lapie thepfhe chü sede lalieya. Thepfhe chü ba di mia vor u pfhe kebouwa, kebvüwatacü sie süsü thenga kezatho-u chütaya. Thetshü mhokuo la thepfhe kedojü sie rei dojü la la idi khierai ba morosuoya. Miaphi mia sü kiprü ketso rei meli di kracümia meho votaya. Süla le thepfhe ba nu ba ketuomia menuo se mu thepfhecako rükra menuo sekecü mia bu morosuotaya.

Kracü ba nu lekelie ki Zuchapfhe mu Nouzhapfhe chü sedelieya. Thepfhe hanie puoca mo di puo pfheü puoya zo. Thepfhe sede ki Zuchapfhe liro Öh..., Hà..., kie tha di Nouzhapfhe ..Héh., Öoo... chü di thepfheu keprülieya sidi thepfhemia sedelie vita liro Licie pfhe *Thepfu Riepra* kie lalieya, Süsie nu Lizha pfhe *Garei Phezou, Seitse, Siezeu Tshü, Zieru Rupie* icüko chü votaya.

Thepfhe ca huo

Thepfu Riepra (Licie)

Thepfu riepra bakedze ra nu

Nutemia rei phishü huluo-ü.

SIEZEU TSHÜ (Lizha)

Siezeu tshü lhou vilie-ü ro,

Livipfümia kevipfü sü ze;

Ze kezo tsu tsanu mhayie chü:

Ketsagei kho ga nie pienuo da,

Cü-i pfü phi bakedze ra nu;

Khoü touthü rüna li-o chie,

Chietsoshü di lar chürü nu....

Hako ro kemo lizha pfhe kekrei huo rei chü idi zhate thepfhe chü balieya.

Krotho-u thekra cükeshü geinu thetshüu bu kepekro u neikelie rübei monyü krotho-u chü perhei lashü tsiu siro rünamia thiethie tho chü kerülei tei jü keba mia rei mia thekra cüketuo si liro u tho u shü chü tuota mo di u kesekemiepfü vo mia meho u neilie mu u mo rei keleilie iya. Thetshü puoe thekra cükelie geinu puo mhokuo rei nyilie mu pie puo dze rei chü tuolieya.

3.2.2 KELIPIÈ

Angamimia niakra kicha Khwünomia mu Mezomia rünae thetshüpeli krotho hau pie rüna nu krotho kenieputho-u chüya. Rüna nu phichümiae themia nuolhou meho ba di thetshü kesa petho la morosuo bata ro thetshü pethoketuo kethouya, sidi uko bu ki kiu pie uko kikraki chü tuo shi pfhü laya. Siro kikraki puo se ketuo-e kikru nu thenu-thepfunie lhou ketoukerü keba mia mu u mhokuo kenyimiamia, tsiu u zha u zhü va tseikeliemia morosuoya, morei kesiakejü u kikru nu ba kemomia, chakha kejümiamia morosuoya. Sidi kiu ngulieta ro süu pie KIKRAKI isitaya, sidi kikru krüu za pie thetshüu za thotaya. Siro kiu bu meya ro vikuoya kekreamonyü melorüzhüko pete thetshüki sünu nu kepekro votayakezha la. Thenumia shie thepfumiamia shierei u kelhouzha teicie kemetha kebako-e thetshü krotho kesau nu tsüphrü chü lalie vitaya.

Themiamia nuolhou kruo pevi bata ro teicie pengou nu vo teicie thenie donu thetshü kesa kethou laya. Thenumiamia shie thepfumiamia shierei thetshü puo tsüphrü chü phre morosuoya. Mia puoe puo thuo puo nei shie mo shierei puoe thetshü tsüphrü chü morosuo, kekreamonyü rüna nu mhathomhachü morokesuo huo sier rei süko pete rhuo kezapie thetshü kekreamonyü pesewayamia, sidi rüna mhakehoupuo nu rei kebvükeboukecüu pejülieya. Süla thetshü krotho hau morosuo beiya. Themiamia phrüpie thetshü chüya mo. Themiamia nuolhou kra ba ro thetshüu nu tsüphrü krataya, themiamia nuolhou tsa liro thetshü tsüphrü tsa itaya. Thetshü nu tsüphrü chüketamiamia üse *Kradi kra* ketamiamia üdi kietaya. *Kradi krata* ro phichümiamia zau pfüte, süla puoe phichümiamia muophruo piecütayamiamia mu phichümiamia zau pfü di phichümiamia thoko rei chütayamiamia.

Thetshü petholieta ro krotho-ue Thekranyiamia nyiyamiamia. Thenyiamia hau nyiketuo la thetshüe khunhie tsu mhakrayamiamia. Mhakra süue vo tekhou kechüki nu kra pekrayamiamia. Thekranyiamia ha Ngonyiamia nyi

sieu nyiya, ‘*Thekra cü*’ ca liro ‘*Krapie zhü di cükecü*’. Thenyi hau teicie kepra thekhrü pengou-u mu sorou-u unie donu nyiya, Thecie cüketuo la ciethie kra morosuoya. Krotho-u mhajü liro kepekro pelhelie motaya, süla mhatho therietho-u tsu mhakraya. Mia ki mhakra ketso ba di puotei puokru puo nhie ralieya, mu sünhie tsüphrü pete kemetha morosuoya. Mhakra tei kevitho-u liro khouse nhieya. Thetshüe themia kra di mia puo lie rübei ro uko zha tso mo liro niepuu kekreamia lie rei ketso pie balieya sidi thechü kepenuocüko chü kesa votaya.

Thetshü pethokelie mhakra kerietheo nhie tsu uko ki niepuu lie vüya. Hanhie khiese rüna vo kirkakrüu kinu mha methalieya, sidi puo lie nu tsu mhachüya. Hanhie zhate mhachü zoya mo. Siro mhakra tei kekreamia nu rei zha kejü nu tsu uko krüu lie chü seiya, kekreamonyü thetshü hieketuo nhie uko krüue telha khashü di uko bu cha cüyacü la. Mha krakelieko rübei monyü huomia keneisephra rei khropie thekrako salie di cüya. Krotho-ue mhakra kekreamia huo rei chülie di pie krotho-u kinyi rei chülieya. Thekra cükecü nhie themiako melorüzhüko chü, thepfhe lita, livo, lima kemhie neiüneiko chü dojü idi u keneitei pevo balieya. Hai ba di süsie nhie *Kelipiè* taya. Thetshüue pedzüperie thepfhe morokesuoko dojü mu u pienyieko kesa idi dojü pfü bataya. Kelipièkewa sie nhie lietsu lataya. Siro thetshüe süsiecie cüketuo la mha kra kengu la pie bawaya. Ciethie cülie ro thecie la khoutho ki la tsu kra lapie zhüwaya.

Thetshü kesa pethokeliekie chakha kekreamia nyi zo kemosie Kelipiè moro mengaya. Kelipiè ikecü cau ro thepfhe chü di tuo prakecü pu ba. Thiedzümia medzi kevor mhie thetshü kehoupuorei u pienyie kesa tselie di thepfhe chü **Hiekhapfhehou** nu vo phreya. Hau

Kerheipfhehou

Mirhi - I

thiedzü u tsiepfumia chü mu medzi tuoketa zho puo. Pfhehou hau rei üse ‘*Kerheipfhehou*’ isi reiya. Kelipiè di Pfhehou hau gei pfü mo di lata kenyü üya shie, süla ketherü di ha gei pfü phreya. Tsiedo ro themia noulhou kraketa la pfü Pfhehou hau gei tha phrelie di Keliekcü chülie reketa tei nyite, süla kerütso pfüketuo mia pete bu

Pfhehou gei pfüwa ro le Phetsuo nunu thepfhe chütaya. Derei thiedzümia liro pfü Kerheipfhehou hau gei nu keli di **Lipieca** kieya. Pfhehou geinu tuo whi di Lipiecako kie tseiwata liro dieliemiae vo u kromia donu Thepfhe kevi thenumia kenie teshü ze vor thepfumia thepfhe kevimia ze keduoshüya sidi uko bu **Keli** tuo. Keliekcü sü thepfhe ca kie mo di puo ü puoya zo. Keliekcü ü hau liro Kelipie mu Licapelicü ki rübei chüya. Lipieca rei puo rhei kekrekrei baya. Nhicuu tshü bu thepfheca kiekcü puo vazhücü nyiya, mu phichüu tshü bu kiekcü puo vazhücü kropuo nyiya. Nhicuu tshüe vo phichüu tshü kieyakezha pfhe cako pie thepfhe chüta liro kethechüthorya. Siro phichüu tshüe vo nhicuu tshü pfhe cako kie pie thepfhe chüta liro mesü motaya, hai di puo vazhü nyi phreya. Theshü nhicutho-u Kelipiè liro thepfhe ca ‘*Nicunu khri*’ -nuo ca kiepie kelilie vi.

NICUNU KHRI

Nicunu khri va kemvü lanu
Tsu rüinou mo chaze phiria nu
Lhou metsuo-u vaphi thie ru gwü
Khrike-esa a dzü ha meli #####
Rezehüü rüchü a ri ze
Mia the kejie zepfü u serhe
Tuoülie mu teikeso tsiezhü
Zepie pelie zemia mhou peki

Süsie thetshü phichüketako Kelipiè ro Lipieca ‘*Kediu se*’ –nuo ca kielie vi.

U THIU

We u thiu terhopfü ze lhou
Sier dinu ketse-ü –ile
Sükisünu sia kemo vi chü
Pie zhü-ü-i kepe u dzüvi
U keyau ha chülie dinu

U rushu phe kenimia-o no

Ze chüpfüo soraü nu za

Piezhü-ü-i kegi hie-e shie....

Siro phichütho mu Nhicutho tshüko donu kebamaie thepfhe ca *Akhrie Menyie, Kediü se, Pieü Zieü* ikevoko chülie vi.

Kelipièkecü hau liro nanyü zo mo derei puo thetshü keze kepekro u nei mu u noumvü balieketuo mharhü puo, themia u noumvü keba zasi, süsie thetshümia pepu keba kezupie mia pekieshüketuo mu u pienyie u rameiko pie mia pekieshü kenyü mhatho puo zo. Khwünomia rüna nu thino pete rei Kelipiè ro dojüpfü hiekhapfhehou gei vo phreya, sidi sügei nu *lipiêca* kieya. Kiüdi khoutho teikinu kelipieya shi iliro puotei ha mese ki teiu mesa mu mene pie mha kehouporei va pekoushü di themia bu thenoumvükecü tei puo chüyacü la üsi. Kelipièkecü khise kezi nu zoya mo, u dojüko chü menuopie balie, thepfhe ca pfüketuo mia kethou menuopie balie di thehesie nu praya, kekrelamonyü thehesie teiniau themia chü va keziviyacü la mu themia chü zivita ro u pienyieko rei u vazhükuolieyakezha la. Mhanüü nhicutho-u tshüe Kelipieketuo ra liro uko siezemia kehouporei kerütsopie uko pelie di keze kelipielie vi, derei kemokota liro süu chülieya mo. U thuo tshüu mo u dzürie tshü nunu miahuo kiepie uko mezalieyakezha zo. Teiciekepra thetshü puo bu Kelipiè morosuo izoya mo, thetshü krotho-u gei baya, derei mhanüü teicie huo nu thetshü puo rübei mo di thetshü kekrei rei Kelipiè ketuo ra kemethata liro thetshü sükoe keze kepeli di pa ketherü lalieya. Puoca Thetshü se-e Kelipiè ketuo ra kemethata liro zha se rüso Kelipiè tuo, thetshü puoe thetshü kekrieu pelielie idi kepekro bataya.

Uko kakra kiu nunu tuo sede tuo, Thenuthepfü keduole di puocha puo chü tha voya. Thewe kephukecü rei mehokie kesiethaya. Phichü pehümia morei khriesa-pehümia u rütsonyie pete se tsei zo mo di phichümia dojü chüpfü di mia taze mia mezako rei chü tuolieya. Themia süko üse **Lhourüto** isiya. Uko bu tuo rie tuo, süsie thetshü nu thephou kevi meho di mia kropuo bu rie tuo mu mia kropuo bu nuo ilieya, sidi thewe kethachü u cha kedzü zako bu metsuo idi kesietha voya. Sidi vo Kerheipfhehou tsoleta liro thenumia bu cha puo chütaya mu thepfumia bu cha puo chü idi keduolieya.

Thenumiako pedzüperie u pelipfumia rütsonya Terha, Dziepa, Chiepha ikevoko dopie u tsüya, sidi u bu süko pie kerütsopfü di paya. Thepfumia mia nei pfücümia Kelipiècü nhie u rütsonyie pfü hulie kelho chü mesi phi tuoya. Siro thepfumia rei u pelipfümia u nya doshü liro u rei le ba di thenumia seyakezha Liethuo, Khocü, Merha ikevoko chü la pie u pelipfümia tsü lashüya. Kelipièwaketa sie themiakoe u thuo u tho chü la votaya.

Thekranyi teiu pie thetshü kepekrocü u keneitho chüya, süu rübei monyü krotho-u chü perhei lalieya. Ketsakechiemia rei mia Kelipiè ketuo si ro u dojü pevi selie di vo cha tiechüko nu morei mia kevor ngu pevilie kevi thechüko geinu mia chadze ba di mia mehoya. Kelipiè tuoü keba sitacü sie rünamia ketsukevo chü zo motaya, siro vo mia ze kepekrolie kevimia mia kro krolie mu kemomia u kese pevi selie di vo mia meho mia va peleshülieya. Thetshü puoe melerüsie hako chükemie geinu puo mhokuo mu zayie rei nyilie mu u thetshü krüta kevi rei thashüya.

3.3 ZUCHAPFHE / CÜ CÜ PIE

Thiedzü tsananyü kechü teiki ki puo chülie ro kiu nu thezu bu vorta moliektuo la thezu kewhuo nanyü icü puo rei chüya. Ki kesa chülie ro kitho he hieya, süu va ki niepumiae nhicuko bu vor cü cü pie nu üdi kieshüya. Thetshü shierei miali shierei u ki chülie di mia ze hie liro nhicumia sidi kepekro vor **Cü Cü** pieya. Cü Cü piekecü ca liro nhicukoe thezu bu kinu vor kelho la thezuko whuo ikevor puya, süu üse ‘Thezu kewhuo Nanyü üsi reiya. Ukoetheva mhakecü va vorya. Uko vorkecü kemekrie di vorya mo derei keze pfhe puo chü di *“Cü Cü kreikrei, ...Thezu Muo Muo” Khashüciecie*” idi vorya. Uko vor zorei kinu lerya mo kinu kebamia u hie pie pa uko bu kreilieya. Niepumiae thehe hau la zu thu pevi pie balie, themuo kevithoko cha pie ba, kerhü pethopie kithomuo chüpie balieya sidi nhicuko vor liro niepumiae zu lipfhü kenie se rei pelishü, themuo merha ketsu rei khashü iya. Kecükekreiko pfhüpie uko tsüshüwata ro uko süko pie vo hielieya. Uko süko piekelie sie sei kecü kropuo pie tuo di pie kiko vü prieprie di thezuko whuotuotazhieü ivotaya. Hau üse zuchapfhe iya. Nhicumia pehekecü nyi puoya zo. Thepfhe hau kithohe hiekecü teiki chüya. Cü cü pieketuoe miali mu thetshü Kithohe hiekecü puo rhei kekreitaya.

Thetshü kithohe:-

Thetshü puoe puo tshüu ki chü liro phichüu tshü shierei nhicuü tshü shierei vor kedziekhruoya. Sidi kiu chü tseilieta liro thetshüue themuo kevithoko bie pie mia peheya, sütei ki thetshü nhicutho-u vor cü cü pieya. Zuchapfhe hau nu thenumia saya mo sidi thetshü nu tsüphrü Pete kepekro di u sü pie vor zu chaya, Sidi niepumia khakeshü Zu, Themuko pie vo u thuo u tshü ki nunu cüükrei di hietaya.

Miali Kithohe:-

Miapuoe puo ki chü liro puo siezedzürrie puo pfu puo chienuo, puo siezanuomiae puo khruohiya, süla puo ki chü tselie ro mia pehe nyü laya. Süla zu thu pevi se se balie, themuo cha se pie balie di mia ze hie laya. Süteiu nu puo kibvü nu nhicukoe u sü kemethuo u khou pie di themuo, zu cha vorya. Sidi ki niepumiae khashü liro ngukelie muo zuko pie vo thehou nunu cüükreitaya. Hau chakecü la kemenga jüya üsi kekreamonyü hau thiedzü tsiepfumia zho puo zocü la. Thepfhe haue nhicumia la kehukecü pfhe puo.

3.4 MHATHOPFHEKO

U tsiepfumia chüyakezha pfheko liro puo rhi kekrei phreya, Miali pfhe, miakra pfhe ikevo puo zho kekrei. Mhathomhachü Pete rei mhatho rhiu geinu puo pfhephra-u parya. Mhatho-u chü keshürhi liro puo pfheu rei rükri tuo, morei mhatho-u rüli liro puo pfhephrau rei puo ze rülitaya. Mha kemesi tho chü ro thepfheu rei mesitaya, hamhie di mia puo pfhephra sikeshü geinu puo kedipuo tho chü ba shi silieya. Mhatho ha puotei kekrei di chüya ürei mhatho chükecümia mele sü kemhie zo süla uko mhatho chükecü nu puo pfheu kemhiedi chülieya zo. Thepfheca kiepie khielie di thepfhe rei chülieya zo derei puo tei kekratsa ‘HEI’, ‘HA’, ‘HO’, ‘O’ idi mhachülieya.

3.4.1. CIETHUPFHE

U Seyieu ha khutie cü di lhouya kezha seyie puo. Uko mhatho puo nieputho-u sü lie ciekecü zo. Nhalie shie tekhou shierei siro tshü kesi kemhieko pelhoupie thu cü di lhouya. Siro tsiedo kemhie di Ciethunya jü süla kikru Pete rei u ciethoko pie Ciekhe nunu thu cü di lhou vor. Mhakenyimia shie kejümia shierei u ciethumei mu u ciekhe nyi phreya. Ciethukecü hau

ro thenumia mhatho kemeyie puo. Thenumia mhatho üdi thepfumia bu chüya mo imo, themia melelie kevi kehouporei mhatho hau chüya. mia puo kikru la liro kikrunu thenupfü thuo khise rüna sielie di lietsu modzü puo kikru va keselieya. Puo kikru kecü jütacü la üdi tsu mo di ki ba puo kikru va thuya mo. Hau geinu nguliekecü thenumia kethezhü ngulieya.

Rüna nu mياهو zhatohashü huo chü di mechü pephreituöü liro rüna nu mechü kere sie mechüu ca thuya. Thiedzü liro telha thupie chacüketuo la rübei mo di pie zu kemhieko sa thu kreiyacü la merei seya. Mechü ciethu chü liro thenumia rei thepfumia rei kere mia kenie kese rei keze keru di cie thulieya. Ciekhe phou puo nu mia se ketso rei kerulie viya. Huomia telha thu, huomia thukelieko pekrei kemesa idi kekhuohi volieya.

Mhatho hau rüükecü mhatho mo, u kuo pete se di thuya, u kemieu yhapie thukeshüu gei u thesü kehe kemesei seshüya, süla thepfheu mesi mu kesü setaya. Thepfhe kechümiae puo thuo puo thesüu ze di puo pfheu parya, ciethuu thu rükrei mu puo pfheu rei rükreikrei ivotaya. Ciethumia u thuo u thesü par kerüüu nu partaya, keze pfhe puo chü di pfhe puo piekecü süu chülieya mo, kekreilamonyü u thesü kekreitayakecü la. Puo pfhephrau ze di üca kehouporei pie khielieya zo.

Thepfheu

Hēi.... Yò.....!. Hēi.... Yò !

Kecü thu tadzü rei yo krei tuo.

Hēi.... Yò.....!. Hēi.... Yò !

3.4.2. TSHAZEPFHE

U Angamimia rübei monyü u Nagamia pete rei zotsha cielie di zê pie u pfhe u nei do seya, süla mhatho hau meylie seya. Thepfhe hau ro theba nu mhatho pfhe puote. Thepfumia chü kenyü izo mo derei mhatho-u liro thenumia chüyakezha mhatho puocü la thepfumia chükecü puo vazhüya mo. Liecielierhie kechü sieu sü terhiterhie kechü pie kemeyie tho chüya. Miapuo puo rübei di puo kitiékinu nu zotsha ze pie kelo kechü thoko chü di puo thuo pfhe puo kruu chü balie vi. Thiedzü keriekimiae teikesogei zotsha thoko chü bata khrieya shie süla theva-khise puo kinu tho kekrei kejü ki mhatho hako chülie üsi.

Siro Angamimia-e kepetshükepekro di lhouya kezha seyie puocü la thenyi teiko thenupfümüakoe u siezanuomia ze kepekro di mhatho hako chü thepfhe chülieya. Siro rüümia rei u zotshako pfü vo u kichü ki nunu kepekro u neilieya. Thepfhe hau liro chü keshürhi selieya mo kekreilamonyü thepfheu liro u mhatho-u ze di u pfheu parya mu mhatho-u tse rükrei selieya mo. Menuo se di zotshako ze pie kelo chü moro meyhushü rükreishü liro kelo-u tetaya. Siro kelo-e kete pele mu pelekecü viya mo.

Zotshau cie pfü vor mi mho nu pesolieya, sidi zotshakenyotsie geinu puosiko nyowaya, siro zotshau pe keheli di pie charü perülieya. Charü chükelioko themvü gei nu zepie kelo chülieya. Kelo chülieketa sie kelo-u thi nyü liro nhanyü, nyiepou, seizhü, seimie kemhiekö bielie di menoupie puodzü chülie di pie keloko thi pie puozie kekreikreicü chülieya. Sidi süko pie pfhe dolie di pie puo nupfu puonuo va pevilieya.

Zotsha ze di thepfhe chü bayakezhau üse Tshazepfhe isiya. Thepfheu chü rükrei selieya mo, kekreilamonyü u dzieu ze di u pfheu chüyacü la. Zotshako Peü pecü pie *Theno* gei Merülieya. Theno sü kerie kerhepie chüya, puotietsa bu cü morosuoya, mu ke puodotsa bu zha balie di zotshau piükeshü ki keloko merü pie pekhrotsa shülieya. Hai di puo mese puo merülieta ro kedzipie kelo chülie di pie pfhe dolie vitaya. Rüümia kichüki nunu kemetha zotsha ze di tshaze pfhe chü kemetha keba ngu vithorya zo. Tshaze pfhe sü üca kehoupuorei se chülie vi derei puo vazhüthoyakezhau sü thenumia rüli dze pie thepfhe chükecü zo.

Thepfheca

THENUMIA SÜ

Thenumia sü tsiedo ki rübei,

Phichülie ro sie vo mia hou nu;

Latsa u yie latsa mia phou chü,

Tatolo mu u nuo ruo hieluo.

3.4.3. KEJÜ KEPIE PFHE

Mhathomhachü vo hurei Kejü pie di chüyakezha Liephiekcü, Rünyo kethie morei nyokro vükecüko ha pete weh...hoh.. pfheu kie di chülie vi. We... hoh... pfhe liro kemesitho chükecü pete nu kielie viya. Thepfhe hau sü miapuo rübei di chülie vi zo derei mhatho hako liro themia kra di chü pekraya. Mhatho hako chükecü pete rei puo pfhephrau kemhietaya. Mhatho hamhiecüko chücü Thepfhe chü kerükrie di chütaya kekreamonyü mhatho meleu ze di u thesüu rei kehe kemesitayacü la. Themia kra ro se metsuo nunu kezha pie kenie chüwaya sidi thepfheu kho kenie chüwa di thepfhe chü kerücieta. Kro puoe 'Oh' pie tuo me kro kekrieu 'Ho' pie idi chü kepralieya.

Pfheuphrau

Hō ...! Óh ...!

Hō ...! Óh ...!

3.4.4. ZHIE KEPIE PFHE

Seidu, Liezhiekcü morei nha dakecü pfhekoe kejü kepie pfhe ki shühie pecha zaya. Mhatho rheiu nunu thepfhemia thesü leshü ro kekrie zalie vi. Nhalie cieketuo la lie zhiekcü morei u khou u lie khiümhou chü kemesakecü nu zhie pie kraya. Mia puo rei chülie vi morei keze peli di mia kekra rei chülie vi.

Pfhephrau

Óh! hō!

Óh! hō!

3.4.5. MHA KEPFÜ PFHE

Mha pfükecü sü u tsü geinu mha toupfükecü pu ba. Süu sü sei pfükecü, telha kepfü, ga da kepfü ikevoko pulie vi, mha kemesi pfü rei kemedza pfü rei puo pfheu sü kemhie zo.

Thenumia rei thepfumia rei pfülie vi. Süla thenumia pfhe rei nyi mu thepfumia pfhe rei nyiya. Huoki thenumia rübei di chükecü rei nyi morei thepfumia rübei di chükelie rei nyiya. Kepfükepie sü thenumia rei thepfumia rei chü ru thepfheu rei kerei di chütaya. ‘Ho’ liro thepfumia pieya mu ‘Hee’ liro thenumia pielieya. Thepfhe ro shühiewaya mo kekreamonyü u chatuo phiyhau ze di u pfheu phrayacü la.

Pfhephrau

Hō...! Heé ...!

Hō...! Heé ...!

3.4.6. KHOUSEPFHE

Angamia kicha kekreichüki ze puo pfhe puo ü kechü zho rei kekreichrei ba. Rüna huo liro tekhou sekecü puo pfhe chü krei zoya kemo rei ngulie. Tekhou sekecü rei mhathopfhe kekreichi mhie di udzie nu u su keprü zeipie selie ro u pfheu rei rükreilieya. Miapuo rei puo rübei di khousepfhe rei chülie vi tsiu mia kekra rei keze di kere pfhe puo pielieidi chülieya. Hei... Ha... chü di khouse üu chü tha di thepfheca kiepie keyolieya. Thepfhe hau chükecü nu rei thepfhe chü kepralieya. Thepfhe hau thenumia rei thepfumia rei chülie vi.

Thedze puo

Thiedzü mia keniee khrietho, unie keze unie kiliethoko pete kere di chüya. Mia puoe therüliephie thoko puo zha vi seya, mu kekrei ro metsütherü thoko puo zha vi iya. Vapuo unie tekhou se tuo ru metsütherü puo zha keviu sü puo zeu se rükra mo di puo zeu se houwa di tuota süla therüliephie tho puo zha viya kezhau sü jata sidi puo se nunu keyo di ...

Tekhou kese no a se hou ro!

Domo thowe hie rei lelie tuo.

3.4.7. NHALIE NU MHATHO PFHEKO

Mhatho hako nhalie nu chüyakecü mhatho, puo kechü tei kekreiya derei thepfheko liro kemhietaya. Mhatho mele rhiu mehoshü ro mhatho-u chü keshürheiya. U mo kelekenyie pie mha chüyakezha la thepfheu rükreitaya. Thepfhe hako liro thenumia rei chülie vi thepfumia rei chülie vi. Siro mia puo rübei di chülie vi mu mia kekra keze peli di chülieyakecü pfhe. Deichü, Deima, Deizhü ikecüko nhalie nu telha donu mha chüyakezha mhathote. Telha donu chüyakezha pfheko liro thepfheca kie phi mo di *Wê-Yhā, Wê-Hiè pfhephrau chü di mha chüya*.

Deichü :- Mhatho hau liro Telha tsü par di zha rükrie seta kemo nu kejü pie puo donu nha mieko kehie pesia siro telhamieko chü kemesa ishü din ha bu telha mhodzü lhou sierta molieketuo chüya. nha kehie pesiakecü mhatho puo.

Deima :- Mhatho hau liro telha lhou rükrei za sier u khudza chie sierlieta ro kedzü puo telhako donu rünyo kemene pfhüpie telha mieko wheshü idi telhamieko bu meteilieketuo la chüya. telha donu thiekeshüko nu dzü bu thu di telhamieko va pevikecü leya.

Deizhü :- Telha zha sierlieketa sie puodo nu puonyü kesiako mesa, nhako pie idi nha bu telhako gewa molieketuo la chüya. deizhüpfhe liro deithodeima pfhe ki shühie pecha za di chülieya.

3.4.8. THERÜLIEPHIE PFHE/ LICAPELI PFHE

Mhatho pfhe ha puotei mu puo mhatho kekreikecü nunu puo pfheu chüya. Mhathomhachü pete rei puo mhatho rhiu geinu puo pfhephrau parya. Mhatho-u chü rükri ro thepfheu rei keshürhituo , mhatho-u chü rüli liro puo pfhephrau rei puo ze di rülitaya. Mha kemesitho chü liro thepfheu rei mesitaya, hakemhie di mia puo puo pfhe phra sikeshü geinu themia-u kedipuo mhatho chü ba shi rei silieya.

Dumo tho vohurei therüliephie, tekhouhie hakemhieko pu pekraya. U kuo-u se di kijü duyakezhako puya. Lie cieketuo la thechü puo kru-u pfhülie di rachülieta ro tsu lieu zhie pie rütsülieya sidi lieu phieya, mu lie phiekcü ki thepfhe chü yakezhau üse LIEPHIE PFHE idi kieya. Thepfhe hau mhatho rhiu nunu thepfheu chü peto mu chü keshürhi morosuotaya.

Pfhephrau mu u bouyha rheiu nu ro keshürhimia-e va puo u pfhe phra mu va se va dia u bou yhalieya.

Themia kra rei themia tsa rei lie sü phie phrelie vi. Themia kra ro thenumia rei thepfumia rei kereilie di kho keza pie za kenie chülieya, thenumiako bu lie-u khie lutsahatsalie mu thepfumiako bu metsuo nu idi Ho...Ho..., Ho...Ho.. chü di lie-u phieya. Thepfhe hanu pfhephra kenie rübeiya, thepfumia liro ‘Ho’ pfhephra kezhau kieya mu thenumia liro ‘Oh’ pfhephra kecüu kie iya. Thenumia kieyakezhau üse “We” Pie isi reiya. Thepfhe ‘Ho...Oh...’ kie ketuo donu rei huomia u nounyü huo kezhashü nyü ro puo-e üca kiepie u nounyü phralieya. Sümho rei mhachü thenoumvü tuolie ro thepfheü kevimia thepfheu donu nu rei thepfhe puorhei kreiekcü puo chü pie thepfheu va kezivikuo sashülieya, Pfhephra süu üse KEYO isiya. Keyokecüe thepfhe ca kie zoya mo sidi thepfheü puo rüthou kekrei kropuo chüpei khie lieya. Keyokeshü geinu thepfheu rünyü vi mu thepfhe chüketuo mia rei thenoumvükuo di mhachü keshürheikuolieya. Hakemhie di kethezie mu kethera se di kepekroya ürei mia pete kepfhesi phrelieya.

Tekhohiekcü rei liephiekcü mhatho rhi-u mhieya zo. Khoupo zha ro thenumia mu thepfumia idi keduolieya. Khoupo cü liro thenumia mu thepfumia keduolie kevira keduolie idi mhatho-u chü volieya. Thepfhe hau üse KHOUHIE PFHE idi kieya. Nhalie mu Tekhoulie kekreiekcüu sie mhatho do mu mhatho pfhe sü kemhieya zo. Setheli nu ro thenumia-e sede pie thepfumia tsükecü puo mese mu thepfumia ro thenumia se pie mu puo se rhiekcü puo mhatho kezhatho-u. Hamhie di thenu-thepfu kepeneiyakezhamia rei thepfhetheü nunu huohuo ngu pie u neiyakezha morei huohuo rüyayakezha pete kepulieya. Hai di thenumia-e morokesuoko nu thepfumia keseshülieya mu thepfumia-e thenumia kerüguo thoko chü idi kepero di kepekro u nei vor.

Thenumia bu lienu semhou pieya, mu thepfumia bu ler Setsuo nu tuolieya. Thenumia kezapie za kenie chüwa di unie bu lutsahatsa semhou pie di ‘We’ pie kecie tuolieya. Semhou pie kemethalie mo di poie rüwhirüge vota liro mengaya, süla u sie le sei tuo morosuoya. Siro thepfumia pete ler thenumia donu tuotaya, süu rei se metsuotou nunu thepfumia la puo hatsa mu la puo lutsa idi thepfhe chü kepfhekhoya.

Thakie Pfhekho

<u>Kro kerieu</u>		<u>Kro kenieu</u>	
Thepfumia	Thenumia	Thepfumia	Thenumia
* Ho...			
			# Oh ...
		* Ho...	
	# Oh...		
* Ho...			
			# Oh ...

Mirhi – II (Therüliephie Pfhephra)

Zasi khakeshü :- * Thepfumia pfhe
 # Thenumia pfhe

3.4.9. KEDUCHAKRÜ/TSIACIE PFHE

Keduchakrü pfheko ha thetshü keze themia kra di Licapeli ze di chüyakecü pfhe. Licapeli icü ca liro Peli kezha morei themia kra di Pelikecüu pu ba. Licapeli sü Lie phie morei tsiaciecü themia kekra keze di mhachü morokesuo mhathoko puya, ketsa nu rei mia 30-40 keze morosuoya. Kesi mu pelou cie ro licapeli zeya, vo di thekhouse, tshütienuo cie iro Lido üdi thetshüü keza pie mia 9-10 bu kropuo chü chü idi kro 3-4 chülie di kezapie lieca kekrekreicü nu mha chü volieya.

Licapeli kezekecū nhie sū thenumia rei thepfumia rei therüliephie kechū rütsonyieko se di tsuya. Thetshū puoe Licapeli kethou nyū liro ukoe lie niepumiaiko ki lica ze nyū ba momo shi ketso voya sidi niepumiae uko zeli vi üdi khoülie rei uko zha tso mo liro themia kekrei sa ketsotso ivoya. Licapeli kezekecū rei thetshū mhosuo nyi moro kezeli reya, themia tsa di lica keze liro mia dzümengaya, süla thetshū puoe lica kezeketuo kethoulieta ro puotshüu nu thenu rei thepfu rei kesiakejü huo nyi zota mo liro kemetha phre morosuoya. Zha se licapeli keze morosuoya, mo liro peli keze petsathorwa ro mia thinuo dzü menga üya. Thetshüu kemetha di licapelikecū sū puo khriesarüü kezukeshü, puo pienye kenye pie mia pekiekeshü tsiu puo pfhe puo ü kevi, thepfhe si kemethakecū tha pie mia pekieshüya.

Lica kezekecümiae tsu mia lie chüshüya, sirei uko zha lie cüya mo. Süla lie niepumiae uko nouva kese pevi seshüya. Themuo kevi, u sū u hiemvü kese pevi seshü di uko bu cüya. Kenye thu pie Nyorhüko kereilie di dze pie hiemvü chüya. Lie niepumiae mia kenie kese rei kerelie di pelimia nouva keseliya. Hai di zha kide keze peli shi rei lie niepumia mia u lie vüshü tuoü kebamiae kere di uko nouva chü votaya. Peli tei hako nu rüna nu thinuo pete tsu u mehoya. U lie nu tsuketuomia rei u lie nu mhachü mo di vor pelimia mehotaya.

Pelipfumiae pedzüperie pelipfümia ki u *Cülieno* chalieya, Sidi süko se kerütsofpü tsulieya. Derei huomiae mia ki chakelie jü di u vo methuo tuoya, shikecū teiyacü la peli nu thenurükamiae kelo pie Cülieno morei lophriecü chü pfü tsurlieya, sidi pie u prünuo kemo u lipfumia rei morei phichümia u vo methuoketuomia rei tsüshüya. Pelipfumia rei u hiemvü pie u lipfümia Cülieno chüshü u ketsü mia tsü lalieya. Süsie hiemvü dzeu chüpie mia vor u meho ketuo miaphimia rei tsülieya.

Licapeli keze ketuoe rüna nu thinuo kekrei pete si voya, Thinuo puo nu thetshü puoe licapeli tuoü ba rei thetshü süu za chie mo di puo thinuo za chietaya. Ler u thuo u thinuo nu zowe thetshüu za kielieya, sidi thetshü süu licapeli tuoü ba shie ilieya.

Licapeli sū thenumia thepfumia rei kerei di chüya. Thetshü thetshü di kepekrolieya morei phichü nhicu kerei di pelilieya zo. Themia kekra keze di lieca peteu nu jiepfü volieya, Sidi themiako nekho kezapie kenie chülieya Keduchakrü pfhe kielieya. Sidi thepfhe lutsahatsa chü kerücielie di thepfhe nunu huohuo rüchü di huohuo peheikecū chü di kepekroya. Thepfhe hau kechü nu ketsa nu rei mia 10 mu sümho morosuoya. Tietsa puo thepfumia mia

se mu sümho tuo kekreamonyü thepfumia phekru kekreichü se morosuoya. Siro thenumia rei tietsa puo mia kenie sü morosuo kekreamonyü thepfhe chü kho di thepfhe kekreichü chü la voketuo nu thepfheu tsolie motaya. Miakrapheko mia se rei dia keze pfhe puo pietaya, süla mia thekrei-e zorei chülie vi.

Kehoukipuorei keduchakrü phekro chülie vi, themia keselie di kepekrolie ro chakrü dulie vi, themia thepfhe lo parlieta ro thehe kinu nu rei keduchakrü phekro rei chülieya zo. Mhachü ketuo ki ‘o’ ‘a’ pie di mhachü tuolieya sidi thepfheca kietuo üro sie doulie di thepfhe chü sedelieya.

Pfhephrako:-

Thenumia

1. Puonuo
2. Puolarei

Thepfumia

1. Thenukeso
2. Reize
3. Puokrü

Keduchakrü sü miakra pfhe. Khrieü, Sopfüno, Tsomhutsaju, Khokhrieü ikevoko pie thepfhe hau

chü phrelie vi.

Thepfhe ca:

SOPFÜNUO

No we tsiezhü u kenophe re

Zolie dinu lar nie die krei

Tsia we khashü merei zha kese

Kelie zenu a we ta-i shie.....

3.5 Ü

Thepfhe kechümiae puo pfhe puo rüthou puo chü pfhephra kekho-keke puo medzi di thepfhe kechümia thuo u kelevu nu phra kepar-u puya. Ü ha puotei puo kru puo nu chü se chü di ü chükecü tei rei nyiya, derei kekreichü liro themia thepfhe chütou morei puopfheü mebe di

puo thesü puo pfhe chü parketako rei üse ü üdi kie reiya. Ü iliro thepfheca kie zo mo di chükecüko kepu puo krukuotuo. Ü ha mia puo pfheko puya. Themiau geinu puo pfheu kepar u pu ba.

Üe üca kie mo di thepfhe chükecü rei nyi derei ü huo-e thepfheca pie khielie di pie thepfhe chükelie rei chülieya. Thiedzü nu mithu kepfhemiae mithu kepfhe pfhe chü vorketa pfheko ha themia theprou kekreichü nu lhou rei süko si tuo keta la süko pie üca huo khielie di süko pie thepfhe chütuoketa rei nyi, sidi thepfhe süko mia puo rübei morei kere di kiekelie rei nyi derei sükoe ü kechü zho-u zocü la süko rei üse ü idi kie tuote.

Ü rei puorhi kekreichü nyiya. Vo hu rei tsanuüko tse ü chü kerücie di chülieya. Kerücie icü sü we hatsa ü chüshü ro kekreichü mia rei ü chü lashü ikecüu pu ba. Khriesaüü kerüyayakecü miae ü hau se pezha se di ü nunu kerüchülieya. Cha nu ketsukevo chükecü tei nu u thuo ü chü u nou va pemvü tuoyakezha pfhe puo.

3.5.1 THUPFHEÜ

Mithu pfhekecümia thepfhe puo chüya süu üse **Thupfheü** iya. Thupfhemiae mia kekra rei kepekrotuolie vi derei thepfheu liro mia puo puo thuo puo pfheu chüyakezha zo. Mia kenie rei kere thupfheü chülieya mo. Mithu kepfhemiae-e puo thuo puo noudo se di diethuodieruoko dieko rhü pie thepfhe rhei nunu u thu rei rüchülieya, thupfhemiae-e mithu za rei tho phre pie baya, sidi mithu zako rei kie pie puo thuo puo kru nunu pie üko chü idi puotei dzü tuolieya.

U Tenyimia ha u kicükirei pie u kinyi kezha tho chü di lhou kevor seyie puo. Thiedzü kelhou teiu nu mha kejüthomia zorei u thu u rei nyiya ücü dze siya. U kirei peteko donu rei Mithu ha pie kenieputho chüya. Zhathozhachü chü mia pehekecüko nu rei, thenyi puo nyi rei Mithu bie pie mia va chüya, siro kesia puo nyi zorei Mithu pie u Prie chü di nanyü chüya. Hako la mithu pereü morosuo beiya. Mithu-e zhate mhacüyakezha khunuo puo. Süla puo niepumiae-e puo thuu bu vi balie ketuo la puo ze pra ketsa nu nha kevi ra nu puo bu puova liecüya. Mia huo u thu nyi rei puo kepfhe jü liro puo thu pie mia pelewaya, sidi puo thu kepfhe zha chüpie sümia tsüya. Themia kere kepekro di mithu pfhekecü chü phiya mo, mia

puo puo thuo puo thu kreikrei idi pfheya derei u thu whuo casie palie ro kepeneiyakezha mia morei khriethomiaie u thu whuo pie kesawa di kepekro tuotaya.

Mithu pfhekecüe nhicu khriesamia vazhüya, phichümia morei nhicu thorkecü mia bu rei chü zoya mo, kekreilamonyü huoki khunuo kekhriekezei rei ze kejükeliie tei nyiyacü la thupfhemia kekerüguo la tsiu puo kiri rüguolie morokesuo la nhicuthorcü mia bu chüya mo. Siro phichüta ro kiülie nu mhachü morokesuo nounyü nyitayakezha la puoe süu chü sa motaya. Thenumia rei thepfumia rei tsu lie nu mhachülie re zhakecü douca theralie sü mo zakecüko bu mithu pfheya. Mia puo kelhou nu Mithu pfhekecü teiu üse thenoukemvütho teiu üdi leya.

Keriekimia-e mithu bu vor phenu u kitie zhüya. Hamhie di khise puo whuo tsu terha nu puo bu nha liecülíe di themia lievo mhodzü puo ze la vor puo kitie khawawaya. Hai di mithu-e teisonhie puo kepfhemia ze kepekro di lhoukecü khunuo puo. Mithu pfhekecü sü u thu bu khe moliekecüü rübei mo, khise tsuketa mhodzü mithu buoüzuko chü kemesawa morosuoya

Thiedzü mithu kepfhemia-e mithu serü-hiedia kezhie pfhe rei pete puo za nyi di uko za kie pie rüchüya. U thu pfhe chakhrie thenou kemvü pfhe chü u teisozha pevolieya. Die chü kerüchü morei thepfhe nunu mithu kepfhemiaie puo thuko ze kerüchü phrelieya. Mithu ta di thepfhe chükecü hako puoca nyi se zoya mo. Puoe sie thechü kerüko gei thalie di puo thuko kevokevü meho balieya sidi Mithu bu cütsa vota hie hatsa vorlie ikecüko kielieya. Sü rübei monyü thepfhe nunu lietsulievo tei rei pie puo thu ze kerüchülieya. Mithu puo puo krou nu tuo mo di yo votazhie liro puoe puo thu za kie di puo tie kela lalieya, sidi puo thuko bu kropuo chü tuolieya. Uko teikesonhie keze tuotayacü la mithuko rei puo kepfhemia die ze mu puo pfhe siya. Hai di thupfhemia rei puo thu ze puo noumvücü la zhate rei thupfheü chü di puo thuko ze kepekro tuolieya.

Thupfhemiaie khunuo rülikie pie chüyakezha Teo-tu/Ketsü pie tuolieya sidi thehe teita ro khoushülieya morei khunuo kekhriekezei huo nguta ro süu khoupie süko whuolieya. Teo-tu khoukecü puotei chü zoya mo, kehoukirei thupfhemiaie khounyü üro khoulie vi. Ünya hau khoupie puo ketuo pesi reilieya. Hau geinu lievo rei silieya.

Thepfhe ca

Dopienuo pfhe whuo rüsoshü khrie,

Di tsa vota shü kezie rüsa;

Thekrezhü gei dzüzie di caü.

3.5.2 TSANUÛ / CHIELI

Thepfhe hau rei ketsa nu chüyakezha pfhe puo. Thepfhe chü keshürhei di chüya. Thenoukemvü pfhe puo, tsu tuo di vo thechü u mhicie kevi huo ngulie ro chieli di puo ketuo pie mia pesikeshüya. Siro mia kekreamia huo rei puo pfhe si ro kekraitsa nu chieli di puo pfhe khoü lashü idi chü kerücielieya. Khriesarüü lie nu ketsukevo kechü teiki chü pekraya. Ü nunu huohuo mesükecü chüya. Thenumia rei thepfunia rei chülieya. Phenu nunu rei tsanuü chüya mo, chü tuo ürei puo zho puo medzi di chüya. Phe nunu chieli nyü ro liemoupfhe pie thepfheu sede chülie di chieli mo liro kenyü üdi puya. Phe nu chüyakezha pfhe mo, süla phe nunu chü liro u rhuo-u keyie chükewa khriecü la.

Thepfhe nunu pelipfümia mu pelipfümia kerüchülieyakezha pfhe puo. Thepfumia ü chü nyü ro casie palie ro mepfüshü di ü chülieya, morei ü chü shü di mepfüshü iya. Khriesarüü thenoumvücü sie kehoukipuorei chülie vi. Themia kekra pfhe mo, mia puo rei chülie vi, morei mia kenie kedziese di chüyakezha pfhe puo.

Pfhephra: 1. Puonuo 2. Puolarei

Morei themia kra di kieta liro kere di keze pfhekru puo pielielie itaya. Thupfheü, tsanuü ikecüko ha chazou phouyo nunu chüyakecü pfhe.

Thepfheca:- HIEWE THIE TSU

Hiewe thie tsu hie neiü rücie,

Melieshü suo mepfü puo pesi;

Kesi lanu ta whuo rieyalie.

3.6 KEHU

Kehu sü thepfheca kie mo di rüsie pfhe puo. Kehukecü ha puorhei kekrekreicü nu chülieya, kidakinyi morei seichape teshü di themia kepekro pekrayakezha teiko nu chülieya. Huo liro mhathomhachü chü peli keze di therüliephie chü morei tsiacie, Chakedu, Phe thiekecü teiki chülieya, Siro thebanu pfhe chü ba di kehu reilieya. Thepfumia rübei di seichape shü di kehukecü puo nieputho chüya. Therüliephie chü miakra kezekecü nu kehu nyü ro thenumia sa di “Weh- hoh” chü Hutho kehulieya. Setheli nunu kehuyakezhako themiakra moro chülieya mo. Thepfumiae HÖ kieya mu thenumia ro Óh kie ilieya. Hai di mhachü vo di theheta morei lievota ro kehu kete vo di lataya.

Thekra kecü teiki theba nu pfhe chü ba di kracü kecü teisozhau tsei di kracü pacü nhie thenumia rei thepfumia rei keze pa kracü kitie nu hutho kehuya. Theba nu pfhe chü pfhephra u tse pie ba rei kehu parta ro thenumiae kere pfhe puo pietaya. Thenumia pfhe puo mu thepfumia pfhe puo, siro kehukecü nu puokrü kepie pfheu sa motaya, sidi süu keza pie huomia ‘Heh’ mu ‘Heshie’ pie idi kehutaya. ‘Heh’ pfhephrau sa mo liro kehulieya mo. Siro ‘Heshie’ sa piepie ‘Heh’ pfhephrau rei mo liro kehu-u thevietaya. Süla kehu kevo nu huomia ‘Heh’ kieta liro kekreamia huoe ‘Heshie’ sa kie par morosuota tuo. Heh mu Hesie pfhe pie kemesi pie kehu-u se kemesilie ro kehu-u ziviya.

Pfhephrako :-

Óh (Thenumia)

HÖ (Thepfumia)

Heh (Thepfumia)

Heshie (Thepfumia)

3.6.1 HUTHO

Themia kekra thapfü di kehuyakezhako pie Hutho idi kieya. Kehu puorhei kekrekreicü bayacüko donu Hutho hau chü pekrathoya. Lie nu ketsukevo chükecü nu rei kehu hau

kehuya. Tsiemelie chüyakezha kehu puo, themia kra rei chülie vi siro mia se zorei chülie vi. Miakra keze thepfhe chü tha di Hutho pesielieya, süsie kracü teiu nu rei Hutho pesielieya. Hutho kehukecü nu pfhe se se di kehulie vi.

Pfhephrako : O, Ho, Hoi (Puokrü)

Siro themia krata ro kere di pfhephra hako pielie di kehulie vilie. Kehukecü nu themia pejiekecü hau rei puoca nyiya. Hutho kehucü nu nhicumiae tuo rieya, süsieu liro khriesamia isi vo di phichümia puokrü piekecükoe thelatho chüya.

3.6.2 LEISHÜKEHU

Leishükehu liro ketsukevo kechü kehouki rei chülie vi. Puotei puo chie kreipie kehukecü chüzoya mo. Derei puo krutho mu chü pekrathoyakezhau liro kracü nyi ki thetshü-peli keze tsu ketsa nu teirhü thekecü nu kehu hau chü pekraya. Kehu pfhephra krayacü la themia kra di chü morosuoya. Themia bu cha puo chü di kesieyaya, sünu thepfuko keza pie za kenie chü laya, za puo bu rie mu metsuo nu ro thenumia bu thalieya, süsie thepfumai nuo la idi tha volieya. Thenumia rei mia ze tha vor di vor phetsuo tsolieta liro thenukoe rülili di rüla chazou pataya sidi thepfumia bu rüloulieya.

Phetsuo/Zieke liro themia miakra bu rüloulie kevi la thechü puo kemethuopie zhüyakezhau pu ba. Thinuo pete rei puo phetsuo baya sidi rüzhümelo kechü tei puo vor morei mechü kehou huo nyi liro vo sünu nu kepekrolieya.

Thepfumia kezapie kro kenie chükeshü nu ketsa nu rei kropuo nu pfhephra sorou (6) parshü mo liro kehukecü rünyü vi motaya.

Pfhephrako:- Oh, yho, .. Oh, Oh, heh (Puokrü)

Nhicuthomia bu tuo rie tuo sidi Ôh pie tuo, derei ukoe uko kevo chü sitso motayacü la phichümia puo do kesi puo bu rie di uko tashülieya. Süsieko ro uko dzürieke tuo mu uko-e yhô icüu pie tuo süsieko ro Ôh pie mu phichüko ro puokrü hêh icüu pie idi phichüu bu nuonuo ivotaya. Puokrü kepie pfheu liro pie kemesi mu sükeseya.

3.6.3 ZHATHOKEHU

Zhatho liro mia puoe mhanyi di chümetsie chü tsei pie puo Chienuo, puo Thinuo, puo Rüna tsükelie pu ba. Nacünanyü kekrecükö chü kho di puo zhathoko tselie liro puoe Chümetsie chü di zhatho he chüya, süteiu nu zhathokehu hau chüya. Süsie kesiameruo kechü teiki rei kehu hau chüya. Seichape, Kharu shükecü nu rei kehu hau kehulieya, sidi vor phetsuoko nu rülou di puo thela chü lalieya.

Seichape morei Kharu shükecü nu rünamia pete sie kekhuohiya. Niepu thinuo-u bu tuo keriethe chüshüya, Süsie thinuo kekrei themia vi tsurkelie thinuo-u bu puo sie methouya, hamhie di theinuo kekreiko rei süu methou lalielie idi kesietha petsuoko nu vorlieya. Phetsuo nu rei hau rheiu nunu kesietha di rüloulieya. Rülouketuou rüloulieta liro rüna peteu keze hie laya. Hiekecü ki rei theba nu pfheko chü lalieya. Zu kevi themuo kevi khe biepie cha pie mia peheya. Zu shü krei ketuo la ro tehie morei hiepou kemhieko seya mo. Nhanyü kevi biepie *Theü* chülie di pie zu shü kreiya. Kehu hau puo pfhephra kekrecükö dia nunu par morosuoya.

Pfhephrako: *Õh, hiéh, Õh, hiéh*

Zhathokehu hau nu themia pethakecü puorhei krei lataya. Thinuo thinuo chü keriekenuo chü ürei puo thuo puo thinuo nu Phichümia bu tuo rie rie di nhicumia bu nuonuo ila tsutaya. Seichape shükecü ha khunhie rübei monyü zha kenie rei kepekro bataya. Kepekro ba di thelazhü khriesamiae theva mi petulie di kene kemetsalieya.

3.6.4 SHÜRIETHE KEHU/SHÜRIEKETHE KEHU

Kesiameruo sü teiso gei Terhünyi nyikecü teiki chüya. Puotei hau nu miakra kepekro di khriesamia bu *Shürie kethe* rüzhü mu kenekecü chü kemetsaya. Themuo rhuo puo khe kerükrei pie zha di khriesamia kemerhümia bu prou sie süu biethaya. Kehu süue kehu kekreiko ki krei zaya.

Pfhephrako :- *Weëh.i..., yaäh, heèh.*

Themiakoe vo themuo khepiekezha thechüu houpfü tha tuo, siro mia puo bu themuo khepiekezha mehoia, mia puo prou sie themuo-u biewata ro themuo-u thesü kerükrei lashü shü ivoya. Themia houpfüü kethakoe kemetha di *Weēh....yaăh ...heèh* icüü kieshüya. Siro themia prou tuoü kethau rei puotei puorhei puo nunu prouya. *Weēh....yaăh* isi ketha ki themiau puo dojü chülie di prou sedeshü tuo sidi *Heèh* icüü va sie themuou bieya. Mia kekrei mia puo prou la mu süu mhie di chü lala idi themuo-u he kerükrei miemie sietaya sidi kevikie chütaya. Rüzhü hau tseita ro Kene sede lataya.

3.6.5 THOUTHUKEHU

Nanyü chü di chümetsie chü pie puo rüna peheketuo la telha pekopie zu thuya. Rüna peteu ze hie tuoü ro zu thu pekra morosuoya, Siro zu thuketuo la lhako petsepie ba di thuya, sidi süu pie zu thu ivoya. Thou thuketuo la mia puo kenie di thulieya mo, süla thenumia rei thepfumia rei kere ketsüru di thou thuya, süteiu nu chüyakezha kehu-u üse Thouthukehu isiya. Kehu hau nu thenumia-e ‘Ah’ pielie di thepfumia ze kehulieya. Thenumia ru nunu pfhephra kerükreiu *Áh* kie di kehulieya.

Ciekhe kezha puokhe pengou –soroucü nunu ketsüruya, ketsüru icü sü huomia lutsa huomia hatsa idi ciekhe puokhe puo nu rei mia kenie kerei di u thouthumidou pie le ketherü di thukecü puya. Tietsa puo ‘Yho’ ishü liro kekreitsa rei ‘Yho’ ilalieya, süsie tietsa ‘Óh’ ilashü ro kekreitsa rei sümhielie di thu rükrei mu u pfheu rükreilie idi mia puo thuo puopfhe chü keba mhielieya. Sümhie di pfhephra pengou bacüko-e hatsa mu lutsa idi puo pfhe kemhie di chülieya. u bou yha se sie di pie ker thukecüu va puo pfhephrau parya.

Pfhephrako :- Thepfumia pfheko	:	Yhò, Óh, Öh
Thepfumia pfhe puokrüu	:	Hôe
Thenumia pfheu	:	Áh,

3.6.6 NYHÜZEKEHU

Thetshü-peli krothoe rüna nu khriesartüü krotho kemeyie puotaya. Thenumia puo kishükiya chü ketuo ralieta ro puo tshüu nu puo pelipfumiae vo puo phre chüya. U pelipfumia vor puo he pevishü mo liro puoe mia nei pfü kemo zasi puo chütaya, sidi kemengakecü tei ze kesetaya. Siro thepfumia rei puo pelipfümia nyhü ro puo sa pie tsüketuo la puo kiya nhie puo he pevishü morokesuo rei leya. Thiedzü bagei tuo kemo la u pelipfümia nyhü rüna kekrei nu votuoü ro u pelipfumiakoe kemethalie di puo ze voya üsi. Thenyhü ze vokecü hanu u pelipfümia saya mo, sidi kiyatuouü kebapfü mu puo khriethomia pfü puo idi keze voya. Uko keze vokecü ki nyhüzekehu hau chü di voya. Siro thepfuu nuo kikrue khutie tiele cha pie ba di uko bu cüya üsi. Thiedzü teiu nu themia mhajücü la khutie tiele chapie mia tsükecü rei mia kekhrie zasi puo.

Pfhephrako : *Áh, hô, ôh, hò.*

Kehu hau tuo kesiedzi di kehu tuoyakezha zo, rülou chüya mo. Themia kezhapie za kenie chülieya, kerietsa ketuoko kropuo mu kenuotsa ketuoko kropuo idi kehu kemesülieya. Tietsa ‘Ah’, ‘ho’ isü liro kekreditsa ‘ah’, ‘ho’ ilalie, süsie ‘oh’, ‘ho’ ilashü liro kekrei kro-u rei ‘oh’, ‘ho’ ilalie di kehu voya. Kehu-u kehu keshürheiya sidi kehu-u kehu kete rükrei vota ro huomia le tha di kehu rüli zakecü puo sede lalieya, süu üse ‘pesie’ isiya.

3.6.7 SEIRIEKEHU

Rüna nu thepfumia kepekro di rüna u la mhakrü kekie bayakezha thechüu üse Thehou isiya. Thehou ki kreitouya, thino puo nu thehou puo ba meya. Thenumia bu thechü hanu voya mo. Thechü hanu nu rüna nyie pete pecapepishüya. Thepfumia thevakhiese u tei ngukelie pete vor thechü hanu nu kehoyu. Thepfumia üta liro phichümia shie nhicumia shierei thechü hanu vo morosuoya. Süla thechü haue rüna nu thepfumia la kepekroketuo thechü kezhatu puo chütaya.

Thehou nu michü peguo baketuo la thepfumiakoe khise rüna u mhakecü mhodzü kere tsu sei rieya, Seirie hau la zhate tuo chüya mo. Sei kepfü kepie pfheu üse Seiriekehu ite. Thepfumia

melelie kevi khe tsu sei rielie vi, sidi kesietha kehu di vorya, vor thehou kiu tsotazhie ro uko kehuu kete votaya, sidi vor tsolie ro kehu chakhrie u sei pie ketuou pie kijü pe toutoushüya.

Pfhephrako : Ó, Ô, Õh, Hoè (Puokrü)

Kesietha kehukecü nu pfhephra Ó mu Ô hanie kie kemeyie tuo mu miakrau HÕ icü pfheu pietaya, siro Phichükoe puokrü pfhephrau Hoè icüu pie di kehu-u se kemesishülieya.

3.6.8 TERHÜKEHU

Terhü whuoecü sü mia puo puo rübei di whuoecü rei nyi siro miakra keze di whuoecü rei nyiya. Mia puo shie miakra shierei terhü whuoecü sü pekhreürüshü di houyakezha la terhü whuoecü kehu zoya mo. Derei terhü geilie di rütsü pfü puo rüna nu vor liro rüna mia bu puo terhü geikelie silieketuo la mia puo pfhe silie kevi thechü ra vorta ro puo terhükehu hau chüya. Kehu hau chü sei zo tuoya mo, terhü gei di kemekrie zo di puo rüna nu ler nyü kemo zasi puo zo. Puo kehukeshü sikelie geinu puoe mia kide geilie shicü rei silieya üsi.

Pfhephrau: Õh.., Hièh.

Puo kehu hau chüshü di puo rütsü pie ketuo shükesieshüya sidi süsieu .. huui.. idi Metsie pie vawa di khawaya. Rütsü puo liro Õh...Hiè ishü tuo, siro rütsü kenieta liro Õh...Hie, Õh.. Hie ishüya, süla Õh..Hiè.. va kerta liro rütsü ker icüute.

3.7 MEPFÜMEWHI

Mepfü ikecü sü thepfumia chü pekrayakezha pfhe puo. U kenei ki rei u nou kesuo ki rei, thedzükezei kechü teiki rei chülieya. Thepfhe kechü rheitou nunu chüya mo derei u pfheü chü di ruoshüyakezha pfheü-u üse *Mepfü* isiya. Mepfükecü hau liro thepfumia tsiekenuo chüyakezha pfhe puo. Thenumia bu mepfüya mo, thenumia mepfü ro thepfumia zha se morei thepfumia phounyü suo shie (puoca thepfumia ruopfü bie kethachü icüu pu ba) isiya. Themia pfhephra puo zokecü la mepfükecü üse thepfhe üdi kie reilie re, kekreilamonyü üca puorei pie khielie di phrapie keliekcü chüya kemo la. Mepfü ketuoe pesi mebe di chüya mo.

U kekuo pete se pfhephra kerükreitho-u nunu pfhra moro rünyü viya mo. Thepfumia ürei mia pete mepfü zolieya mo. Mepfü si di Mepfü vikecü themia nyiya.

Thekhruothenyi ki puo zo moro phe nunu mepfüya mo. Terha tuo rei phenu kesiakejü huo nyi ro süu rei mepfüya mo. Thepfumia pa casie nu mepfüya. Mepfükecü ha puotei kehouki rei chülie viya. Ketsukevo chü cha nu ketuo ki rei chülieya, tsu se nu rei chülie vi, terhü geikelie ki rei chülie vi, chüwhuorawhuo chü di nhachü kekhriekezei gei kelie ki rei chülie vi, nyidi Sekrenyi nyi u phou chü kemesacü ki rei phenu nu mepfülie vi. Theba nu lizha pfhe chükecü nu rei thepfhe chü kevo donu mepfü kevimiae mepfüpie thepfhe va perheilieya. Teirüteikhrie puo teila kesuo ze keseketa ki rei thepfumiae mepfüshü ro mia puo pfhe kesimia u dzüzieya. Lie nu mhachü tuo di sie doulie ro mepfülie vi, Thupfhemia u thu pfhe ketsa kesou nu ketuo ki rei mepfüshü di puo dzü kezei va pezielieya. Thecathebie kechü nu rei mepfükecü tei rei nyiya.

Mepfükecü puorhei kekrekreicü se nyiya, Pfücho, Kevē, Kedou. Mia puoe vapuo mepfükecü nu puorhei kekrekreicü hako pete rei chülie vi. Therie nu Pfücho chü tha di Keve lalie vi sidi süsieu kedou ivolie vi. Mepfü puorhei kekrekreicü hako puotei puo rhei puo zho nyi di chü izoya mo. Phichümia rei nhicumia rei kehoukirei thenoumvü liro pfhepfhra kehoupuo nunu rei mepfülie vi.

3.7.1 PFÜCHO

Pfücho liro pfhephrau kie kerükrie di Mepfüya derei u meu kenyeipie puo pfhe kekrei chüya mo. Kiekellie pfhephrau kiecho chü vo di tseitaya.

Pfhephrau:- “Ú.....!”.

3.7.2 KEVĒ

Keve rei pfhephrau kie kepar ki kie rükrie zotuo, derei pfhephra hau kie kesie ki u meü-u keve pie pfhe kreicü puo nu shülieya. U meü kevepie puo pfhephra chücü la ‘Kevē’ idi kieya.

Pfhephrau:- “Lú, lu, lu, lu.....!”.

3.7.3 KEDOU

Kedou rei pfhephra kerükrieu nunu mepfü zotuo, kedoukecü ca liro u mepfhü-u kedoushü di puo bu khor u me-u vü di puo pfhe parkecü pu ba.

Pfhephrau :- “*Au, au, au.....!*”

Hamhie di mia puoe mepfükecü nu hako pete kie kesiesopie mepfülie vi.

“U.....lu,lu,lu,lu....au, au,..!”

3.8 TSALI

U tsiepfumia pfhe dze pfhü kevo ki **Tsali** ikecü dielou-u hau puomvü puo tuotoucü ngulie mo, derei ‘Chieli’ icü geinu se parta mo ki shi, kekreilamonyü ‘Chieli mu tsali’ icü hanie-e puo pfhephra kemhie zacü la. Kekramia kevor ze nu hau setaü liro sünie-e kepenuo se zo. U die nu tuo zo derei kekramiae nko mhietou di puo pfhephrako phra zolieya kemo la puo metavalie di kethukeru nu se tuo keta tei rei nyiya. Nko-e ‘Kehoumia (Christain) pfhe’ idi sekecü leya mo derei kehoumia tsali iya, Tsiepfumia pfhe iya derei tsiepfumia tsali idi kie zoya mocü la. Leshü khuthu kevor sie nu hau setalie vi ücü pele.

Themia lhou kenuonuotsa die pu kekrü ba rei u kerei mota, phichümia rei puotei nu nhicumia pu kekrükebako pu kemezhüshülie moketa geinu hai rei votalie vi. Sidi tsie kelhoukoe die süko rei üse puotou üdi le mu kethukeru nu rei se tuoketa rei chü bata mecie.

Thakie :-

- a. U tsiepfumia tsali/ütsali icü vazhü mo.
U tsiepfumia pfheü/ü icü vazhü.
- b. Kehoumia pfheü/ü icü vazhü mo.
Kehoumia tsali icü vazhü.

THUTHE - IV

LIWEKO KHO KEKREIKESHÜ

Keriekimia thepfhe kechü zho puorhei kekrekreicüko pfhü kengu kevo nu ukoe mecümecie di puo zho mu puo shie puo nyieko keyie kevor ngulie. Themia tsa di thepfhe chü ketuo zho krei, themiakra di chü morokesuo zho krei isi. Siro thenumia bu chüyakezha pfhe, thepfumia bu chüyakezha pfhe krei ikeba ngulie. Thepfhe kiu krotho kiu la puokru mu puotou shiekcü rei le di medzi vor. Sümhiedi phichü nhicu rei puo pfhe puo ü puo vazhüyakezha krei di süko se pecü di lhou kevor ngulie. Nhicumia bu phichümia pfheko chükecü thezho-u se di kekha izoya mo derei nhicuyo-e puo nhicu nunu süko se u pethapfü tuoketa la puo hie chü di kelhouzho-u nu medziketuo le pecü se. Thepfhemia tsüphrü rhei nunu thepfhe chü pecha mu pejü morokesuo zho rei si di medziya.

Pfhephra kezakecü nu rei mecümeciekecü zho-u zo. Thenumia rei thepfumia rei puo ru-u ze di pfhephra puo krutou-u kieya. Pfhephra puo bu pfhephra puo reikecü zho-u rei zivithor mu mu rünyü vithor zo. Kepfhereiyakezha zhokoe tsali kepethamia puo bu rei u petha vor lho mecie zo, uko hai chü mu medzi ketuo ha le pie ngothor zo.

4.1 Lige

Lige icü sü kekradie nu ‘TUNE’ icüu puya. Tsiepfumia pfheü puo puorhei puo rüthou kekrekreikecü bayakezhako pie puo LIGE puya. Geizo puo zorei pie thepfhe lige kekrekreicü nunu thepfhe chülieya. Thepfheu bu puo ü puo kru puo nyi di se geizoko reiketuo la üzomiaie ü puo vazhüthokecüu rhü, medolie di ü süu üse thepfhe Lige ilietaya. Puo ü kekhokekeu bu hai nyü idi puo pfheü lepie pethalieta ro süu pie puo Lige chü di pie thepfhe cau khielie di se thepfhe chülieya, sidi süu nuolhou kenuonuoko rei süu medzi di chü vorketa rheiu ngulie.

Angamimia Kicha pete puo pfhe puo ü puo lige kekrei phre. Puo ü puo lige kekrei ürei ücako pie thepfhe kehoupuo rei khie phrelie vi. Puo lige krei ro puo üca rei kreiketa nyiya. Ükezomiaie u medo kevi mhaphruo nyi di le medo pie geizo zokelie rei nyiya, geizo huo ro

mia kelhou ngu di zo nyükecü rei nyi, huo liro terhuomia thuo zo pie themia tsükecü rei nyi. Tsiepfumia kelev ro uko geizoko zolie di se thepfhe chütuo tuo ikecü kemerü rübei se di zoya lho mecie derei puotei kekreicü nu geizo zo morokesuo tei huo nyi di zolieta liro süu pejü pevowa molie ketuo la puo lige puo medo pie geizo-u khielie di se thepfhe chü tuoketa rheiu ngulie.

Thiedzü lhou rüye ketuo ki nu thepfhe lige kropuo nyi di süko medzi di thepfhe chü tuota mecie, süla thephou kekreicü nu ükezomia geizo puo zolie ro pie puo lige kiu nu shü di se thepfhe chü ro vi tuo shi ikecü rei kedaya. Sidi mhanuü puo geizo-u lige keweko nu rei tou parlie reta ro lige kekrei kesa zopie khie morosuotaya. Ükezomia puo geizo-u zolie di puo medo vi üro puo thuo puo geizo-u lige rei rhü pie khielieya, derei mhanuü puo puo geizo-u lige puo medotoulie mota ro mia kekreamia rei puo khruohi di ligeu zopie thepfhe chülie kevi chüshülieya. Thepfhe lige huo üca kekrei nu rei chülie kevi rei nyiya derei lige huo ro puo thuo puo üca touu zo mo liro kekrei khielie kemo rei nyi.

U tsiepfumia-e tsiemelie thepfhe chüyacü la thepfhecako mu puo ligeke rükra tuotaya. Mhathomhachü, thehethie, rüherühe kechü, kepetshükepekro ikevo pete nu thepfhe chüyacü la phichü-nhucu thepfhe chü sikecü ngulie. U Tenyimia kepekro di thepfhetheü chü di lhouyakezha seyie puo ürei uko ücako mehoshü liro pete rei kepekro di chüyakezha pfhe phre zo kemo ngulie.

4.2 Lithuo

Kijü nu seyie puo rei puo pfhe puo ü kejü dze si mo, seyie mha kesitho-u rei kenyitho-u shierei puo thuo puo pfhe puo ü kekreikecü nyiya. Nagamia seyieu rei pie Leshümhasi si kenuomia üdi puya, ukoe kekramia kevor mhodzü seyie kekrei puorei khrukro lhou mo di lhou u thuo u theguo chü vorkecü seyie puo ücü rei silie. Puo khuthu jü di kemelo seyie puo chü di lhou ürei puo pfhe puo ü nunu leshücü vo mhakesi mhakenyi seyieko tso kemo chü mo. Mia tso kemo-u mo nyü puo pfhe puo üe puo kelhou tha-u ki rükrei se ketuo rei ngulie. Thepfhe kechü kemejüzho pie petha di haiya mu hai morosuo icü rei chü mo tsiu thepfhe dzeüse pie kethukeru nu tuo di themia bu phrüpie u mhasi chülie di thepfhe zhoko sikelie rei chü mo, hai zo di mia kengu geinu u thuo u pethaliele idi mia pete thepfhe dze si kemetha

zo. Pfhokru kekrekrekicüko mu kepfhereiketuo zhoko, thenumia bu pfhephra pieyakezhako mu thepfumia bu pfhephra pie morokesuo zhoko puo krutouko sio di medzi vorketa hako ngu u ngo zo. Pfhephra (Parts) kekrekrekicüko kekhokeke-kerükriekerünüo chü di huohuo pfhe rei bayakezhako leshücü kethekhrü zo. Thepfhetheü kepethamia puo nyi di hau hailie morei cüu ci mote idi kepethakecü jü, derei themiakoe tsie melie chü mu medzi vorketa la kedojü sa mo ürei u kerei mo zo di chü silielie vorta.

U die nu ‘Lithuo’ icü sü kekramia die nu ‘**Chorus**’ icüu pu ba. Kehoumia Tsali chükecü nu tsaliu bu chü cha morosuo liro puo ‘Chorus’ balie di tsali chülieya. Thepfheü huo nu puo lithuo sa di kieya mu huo liro puo lithuo sa mo di kiepie kelikelie rei nyiya. U tsiepfumiae Üca kie mo di ‘*So hi mo zo, so no di yo le*’ pie puo thepfhe ligeu khielie di pie thepfheu sedelieya, Thepfheu sede nunu puoca kiepie thepfhe chükecü nyi phiya mo. Miali pfhe, licie, lizha kehoupuo pfhe chü shierei puo lithuo kielie rie di thepfhe chülieya. Ünya pie reikecü pfhe shierei morei thepfheu sede nu puo Lithuou kie tha di sedecü kraya. Puo lithuo kiepie thepfheu sedelie sidi ücako kie lalie itha di puo thela nu puo lithuo kielie di thepfheu petelie vitaya.

THAKIE

‘ So Hi Mo Zo, So No Di Yo Le

Thenu nie we kemhie jü vuoo

Thepfu zha kezie ler nie rüsa

Ler tuo mu hiewe nie rie prei.....

‘ So Hi Mo Zo So No Di Yo Le ’

Puo Lithuo sa di thepfhe chükecü sü puorhei kekrekicü nunu ngulieya. Huoki thepfhe chü pecha morosuota ro üca cha puo kielie mu puo Lithuo kie lalielie idi thepfhe chü pechalieya. Puo lithuo sa mo di ücau rübei kie di thepfhe chü vo liro huoki huomia thepfhecau rükra mota ro u pfhe khawaya derei thepfhe nu puo lithuo pie ücako donu shülie ro thepfhe cako lelie rü di thepfheu chü kekrüwa molieya. Süla thepfheu chüpie puoteiu ma vo morokesuo la puo Lithuo kiepie thepfhe chü di puoteiu teshü pfü balieya.

THAKIE

‘ So Hi Mo Zo So No Di Yo Le ’

Nie pei penuo teiziepfü tuoi

‘ So Hi Mo Zo So No Di Yo Le ’

Zopie ba di khokshü ciewe

‘ So Hi Mo Zo So No Di Yo Le ’

Khise rüna dzü kethoura chü.....

‘ So Hi Mo Zo So No Di Yo Le ’

Thepfhe huo puoca vi di thepfhe kechümiae themia bu rünyü kekhie vo nyü liro puo lithuo sa mo di thepfheu rei chülie vi.

4.3 LIWE PFHEPHRAKO

Angamimia kicha pete rei thepfhe kechü pfhephra (Parts) kekrei phre. Puo kichadieu rhei nunu tho di setuo keta ngulie. Puo kekie pfhephra kekrei ürei puo kesezho kemhie keba ngulie. Chazoumia mu Niakrachamia pfhephra huo kemhieketuo rei ngulie.

Pekhrotsa kicha kekreichüko pfhephra kekreichüko pekie pie ba.

Chazoucha (N) Kewhimia	Niakracha (W) Khwünomia	Japfüphicha (S) Viswemia
Puonuo (Sp I)	Puonuo/Nuose (Sp I) (F)	Lülü (Sp I)
Puolarei (Alto)	Phiri (Alto)	Bodo (Alto)
Thenukeso (Sp II)	Cakie (Sp II) (M)	Boso (Sp II)
Reize (Tenor)	Nuotsi/ Puoü(Tenor)	Ori (Tenor)
Puokrü (Bass I)	Puokrü (Bass)	Obo (bass I)
Krüde (Bass II)	--	Bonye (Bass II)

Mirhi-III (Kicha pfhephra kekreichüko)

Kicha Pete pfhephrako u nei phre zo derei kethukeru nu ler ro kicha Pete dieu thu liro puo tsienyha kropuo rei nyi tsiu kephrümia kebouwalie kevi cha kropuo ba süla mechü kruu ze di leshüda hau thu la vokuetooko nu Ura Academy pevielieketa **MKS DIEDA** leshüda nu ketuo-u medzi di setatuo. Süla kicha kehoupuo bu rei mhale kemezhülie nu chazhie.

Chazoucha (N) Kewhimia	Niakracha (W) Khwünomia	Japfüphicha (S) Viswemia		Mhathu hau nu kese zho-u
Puonuo	Puonuo/Nuose	Lülü	→	PUONUO
Puolarei	Phiri	Bodo	→	PUOLAREI
Thenukeso	Cakie	Boso	→	THENUKESO
Reize	Nuotsi/ Puoü	Ori	→	REIZE
Puokrü	Puokrü	Obo	→	PUOKRÜ
Krüde	----	Bonye	→	KRÜDE

Mirhi-IV (Kethukeru nu se votaketuoko)

4.4. LIWE PFHEREI.

Keriekimiae mia pete rei thepfhe chüsiyacü la thepfhe ketsekecü hau puo kere nyi zoya mo. Themia kra se di Lida pfhe chükecü puo vazhüya mo, süla pfhephra kepie puo meseta puota ro thpfhe chü votaya. Derei Lida pfheko tse themia tsa di thepfheu chü thata ro ziviya mo, süla kerünyümia-e thepfhe lo tsei mo keta si di phi pfhephra tso kemoko chü pie mia pe lalie di thepfheu chü pie puokru nu lashülieya. Miapuo rei mia puo ketsepie no pfhephra cüu pielie, a hau pielie tuo iya mo, thenumia rei thepfumia rei u ru kecü kezha rheiu nunu thepfhemia-e kepfhü votaya. Mia puo chatha se morei u thuo pfhephra u vazhüu mu puotou pie votayakezha hau rei mha u ngo puo. Hau geinu silie kevi puo tse ‘mia pete thepfhe chü si mu puo rhei siya ücü lelie vi.’

Thenumia mu thenumia kepfhereikecü nu thenumia thuo puokrü pfhephrau kietaya. U pfhe u ru meho di u ru kemesimia bu thenumia ru nunu puokrü pfhephrau kietaya. Derei thenumia mu thepfumia kerei di thepfhe chü liro thenumia bu puokrü pfhephrau kieya mo. Sümhiedi thepfumia mu thepfumia kepfhereikecü pfhe chü ro thepfumia u ru medzacümia bu thenumia kieyakezha pfhephra puonuo pfheu kietaya. Hai di thenumia thuo chüyakezha pfhe huo nyi, thepfumia rübei di chüyakezha pfhe huo nyi idi pfhephrako rei puo kru puotou-u nyinyiya.

4.4.1 Thenumia Pfhe mu Thepfumia Pfhe Zathoko

	Pfhephra zathoko	Thenumia mu Thepfumia pfhe zathoko
1	Puonuo	Thenumia pfhe
2	Puolarei	Thenumia pfhe.
3	Thenukeso	Thepfumia pfhe.
4	Reize	Thenumia rei Thepfumia rei pielie vi.
5	Puokrü	Thepfumia pfhe.
6	Krüde	Thepfumia pfhe.

Mirhi –V (Thenumia Thepfumia pfhephra zathoko)

Thenumia Pfhephra Zathoko.

1. *Puonuo*
1. *Puolarei*
2. *Reize*

Thepfumia Pfhephra Zathoko.

1. *Thenukeso*
2. *Reize*
3. *Puokrü*
4. *Krüde*

4.4.2. Thenumia mu Thepfumia Ppherei

Thepfumiae thenumia ru ki zhaya, thepfumia kiyakezha thenukeso tse thenumia pfhe Puonuo pfhephrau unie kemhieya zo, süla thenukesopfhe ishü liro Puonuo kezha-u icü nu partaya. Thenumia pfhephra nu Puonuo pfhephra reishüyakezhayo üse Puolarei morei thepfularei isiya. Puolarei pfheu liro huoki thenumia pfhe Puonuo kepie pfü pfhe rei reishüya mu huoki thenukesopfhe pie kebau pfhe reishü ivotaya. Siro thepfumia thenukesopfhe pie keba pfheu rei üse Thenularei isi reiya. Reize pfhephrau liro thenumia rei pielie vi thepfumia rei pielie vi. thepfhe pete nu Reize pfhephra hau sa di thepfhe chülieya mo. Pfhephra hau pie di chüyakezha pfhe nyiya. Pfhephra kekrekoe kere di pfhe puo rei pielieya derei puo Reize pfheu tse mia puo zhie pieya mo. Thepfhe nu pfhraphra hau meyieta ro zivi motaya.

Mia kenie pfhereiko

Thenumia mu thenumia	-	Puonuo mu puolarei (Thenumia ru nu)
Thenumia mu thepfumia	-	Puonuo mu puolarei
Thepfumia mu thepfumia	-	Puonuo mu Puolarei (Thepfumia ru nu)

Mia se pfhereiko

1. Thenumia kenie mu thepfumia puo	-	Puonuo, puolarei, puokrü
2. Thenumia puo mu thepfumia kenie	-	Puonuo, puolarei, puokrü
3. Thenumia rübei	-	Puonuo, Puolarei, Reize/Puokrü
4. Thepfumia rübei	-	Puonuo (thepfumia ru nu), Puolarei reize/puokrü

Thenumia rübei di kepfherei ro thenumia ru nunu thepfhe chü palieya. Siro thepfumia rübei di mia se pfhekru chü liro thepfumia ru nunu chülie isiya.

Mia dia pfhereiko

1. Thenumia rübei - Puonuo, Puolarei, Reize, puokrü (Thenumia ru nu)
2. Thepfumia rübei - Puonuo Puolarei, Reize, puokrü (Thepfumia ru nu)
3. Thenumia kenie mu thepfumia kenie – Puonuo, Puolarei, Reize, Puokrü

Hau nu rei thenumia rübei di kepfherei ro thenumia thuo thepfumia kieyakezha pfhephra puokrü mu puo Reize kielie di kepfhereitaya. Süsie thepfumia rübei di mia dia pfhe chü liro thepfheu de pecülie mo liro thepfhe zhata ro zivi motaya. Thepfumia rübei di mia dia pfherei kie liro thepfumia thuo thenumia pfheko kielie idi kepfhereitaya. Thenumiae puo ru medzacü la mia dia kepfherei rei chü kerünyü vilieya zo derei thepfumia rübei di mia dia pfhe chü liro thepfheu de pecü selie di chü mo liro thepfumia mia dia pfheko rünyü viya mo.

Miakra pfhereiko

Pfhephrako :-

1. Puonuo,
2. Puolarei,
3. Thenukesopfhe,
4. Reize,
5. Heshie
6. Heh
7. Puokrü

Miakra pfherei nu sü pfhephra hako pete ba morosuote. Heshie, Heh, Puokrü liro thepfumia pfhete. Thepfhe pete nu Puokrü pfhephrau sa ro ziviya derei thepfhe pete nu ‘Heshie’ mu ‘Heh’ hanie sa di thepfhe chülieya mo. Pfhephra hanie liro vohurei kehukecüko nu se pekrataya. Miakra pfheko huoki themia keza pie kro kenie chülie di thepfhe chücü tei nyiya, sünu lutsahatsa rei pfhephra thenieko tsei morosuote. Thepfhe lutsahatsa rei mia

kenie tsü ‘Heh’ pfhephrau pieya mo. Siro ‘Heshie’ liro mia puo mho pfhephrau hau pieya mo. Heh mu Heshie pfhephra nie krata ro thepfhe zivi motaya. Themia mia thenie mhota ro mia keniekese rei keze pfhe puo pielielie idi thepfhe chülieya. Sümhie di kekreditsa rei pfhephra süko ba phre tuo, süsie thepfumia par thepfheca kie kemoko pete puokrü pietaya.

4.5. LIWE PFHEKRU DZEÜSE

Thepfhe kechü nu pfhephra rei puo rhei kreikrei di seya. Thenumia kieyakezha pfhephrako thepfumia kielie suote imo, morei thepfumia kekrie pfhephrako thenumia kielie suote isi zo mo derei pfhephra hako kiekecü nu thenumia hau puo vazhüya mu thepfumia hau puo vazhüya ikecü la rhie kekrekeshüya.

U tsiepfumia pfhe-e kekramia tsaliko mhie di mia puo bu **pitch** pie thepfheu dekecü chüya mo. Siro vapuo chü di thepfhemiae thepfhe chü kemetha par zolieya mo, pfhü kevo nu kicha pete rei Thenukeso pfhe kepieu bu thepfhe sede seikecü ngulie. Puo-e thenumia la rei mu thepfumia la rei le di puo ru puotoutou-u nunu deshülieya. Puoe deshüta liro themia kekreiko-e u thuo u tha nu u pfhephra u meseu pie di par kemethataya. Süla thepfhe chükecü nu Thenukeso pfhephra kepieu puo mhatho meylie seyakezha rei ngulie. Puo pfhephra puo rüthou krei zoya mo derei thenumia pfhephra Puonuo pfhe rheiu nu thepfumia ru nunu kie paryakezhau puya. Thepfheu bu rüli tuo rei rükreita tuo rei puo gei bataya. Puoe thepfhe pete kekha morosuoya. Süla thepfhe si pevicü mia, thepfucümia bu pfhephra hau pie morosuoya.

4.6. PFHEKRUKO KETSEKECÜ

U tsiepfumia geinu keyie ketsur pfhe kemhie di thepfheu liro mia puo puo rübei rei chülie kevi rei nyi mia kenie-kese morei mia kekra keze di thepfhe chüyakezha rei nyi. Angamimia kichako pete rei puo pfhekru kourei kemhie phi phre. Pfhekru iliro thepfhemia ketsakekra kerei pie pfherei chüyakezhau pu ba. Mia kenie kepfherei ro pfhephrako kimhiedi kezaya

shi, morei mia se mia dia pfhekruko kimhiedi pfhephra kekrekreicüko pie di thepfhe chü kezivilieya shi icüko puya.

1. **Üli/ Miapuo pfhe (Solo)**
2. **Üduo/ Dziale pfhe (Duet)**
3. **Ükrü/ Miase pfhe (Trio)**
4. **Ütsei/mia dia pfhe (Quartet)**
5. **Miakra (Group)**

ÜLI

Üli liro mia puo puo rübei di thepfhe chüyakezhako puya. Ü kekrekreicüko rei üse üli pfhe üdi putaya. Thepfhe kechümiae thepfheca kie morei u me nunu puo pfhe phra keparko rei pulie vi. Morei thepfheca pie khylie di thepfhe rei chülie vi. Mia puo pfhe hau liro thekhruothenyi tei nu rei chülie, mia puo kelhou nu puotei kekrekreicü nu rei chülie vi, üli ro pphereinya Tati kemhieko rei pie puo pfhe reilie di thepfheu chülieya, cha nu ketsukevo chükecü teiki rei ketsanu chülieyakezha pfheko rei pulie vi. Üe thepfhe kechümia thuo thepfhe chü pie puo thuo puo nou va pemvü, puo ketuo ra pie mia peseikecü rei chüya, morei ü chü puo kepenuomia shüta di tsali chü kepra di thepfheu rei chülieya. Puo thuo puo pfhephra puo kru nunu rei parlie vi. Pfhephra kehouporei mia puo me nunu puo pfhe parkecü puya.

ÜDUO

Mia kenie kepfherei di thepfhe chüyakezhako puya. Thepfhe hau liro mia puo thepfhe-nuo kieya mu kekreiu liro thepfheu reiyakezha pfhe *Puolarei* kielie idi thepfheu chüya,

Thepfheu chü kemedza mu chü rükreikecü pfheya. Ünya Tati rei se di thepfheu reilie kevi pfhe huo rei nyi. Siro *Tsanu-ü* kemhieko rei chülieya. Thepfhe hau rei üse dziese pfhe ireiya. Thenumia kedziese morei thepfumia rübei kedziese di chülieya, süsie thenumia mu thepfumia kedziese di chü reilieya. Dziese pfheko ha Lida pfhe kehouporei chülie vi. Khriesarüü kepeneiyakezha pfhe pete chülieya.

ÜKRÜ

Thepfhe hau ro mia se kepfherei di chüyakezha thepfheko puya. Thenumia rübei di chüya morei thepfumia rübei di chü reilieya, süsie thenumia mu thepfumia kerei di chü reilieya. Ünya Tati se reilie vi. Ükrü pfhe chükecü kezivi tho mu puo kru tho liro thenumia kenie mu thepfumia puo idi thepfhe chükecü puo vazhü seya. Thenumia pfüpuoe puonuo pielie, kekreipfüe puo Puolarei pielie mu thepfuu bu puo krü pie idi thepfhe chükecü rünyü vi seya. Ükrü rei Lida pfhe zo. Phenu rei terha rei kehoukirei chülieya.

ÜTSEI

Ütsei hau liro mia dia pfhekru-u puya. Thepfhe hanu thenumia rübei rei chülieya mu thepfumia rübei rei chülieya, morei thenumia kenie mu thepfumia kenie idi kepfhereilieya. Ütsei pfhe huo ro ünya Tati pie reilieya derei thepfhe pete ünya pie rei zolie motaya. Thepfhe hau nu thenumia bu puopfhephra kecüko pielieya mu thepfunie bu pfhephra kezhanie pie idi thepfheu chü kemetha mu chü keshürhiya. Pfhephra kemeyieko liro Puonuo, Puolarei, thenukesopfhe mu Puokrü. Thepfhe kechü nu kecakie di chü zoya mo. Ütsei pfhe nu huoki themia nyilie liro mia sorou rei thepfheu chülieya. Sünu mia kenie kere pfhe puo rei pietaya. Ütsei pfhe ha miatsa pfheko donu themia chü kekratho-u chütaya. Khriesarüü kepekrokecü nu Lida pfhe hau se kemeyie seya. Ütsei pfhe sü phenu rei terha rei morei kehoukirei chülie vi.

MIAKRA

Pfhekru hau ro mia dia nunu sükezie di thepfhe chüyakezhako puya. Mia dia nunu vo mia thetha mese morei sükezhie themia mia 20-30 kezhe rei pie miakra pfhe ireiya. Mia dia nunu vo mia thetha pfhe rei nyiya, siro mia thetha nunu vo mia 20-30 ketso rei keze thepfhe chükecü rei nyi, süko pete üse miakra pfhe itaya. Thepfhe hau ro thepfheu chü keshürhi phi zoya mo, shühie pecha di thepfheu chü kemesitaya. Miakra pfheko ha theba nu chü pekraya. Thekhruothenyi teiki chüyakezha pfhe, thepfhe kechümiae u rütsonye se menuolie di le theba nunu thepfhecako le menuo pie thepfhe chüya. thepfheko menuo di kethoupie thepfhe chü morosuoya. Thepfhe kevi rübei monyü themia u lhe u lhou kevi rei kethoupie theba pejieya.

4.7 LIPHI

Liphi ca thepfhe lo puo/ thepfhe hülíe kevi lo tseikecü puya. Rüche kinu chüyakezha pfhe puo. Rüche ki sü miali ki nu reilie vi morei thenumia kichüki nu rei lie vi. Miali ki nu ro ketharüü kethedecü mia ba ro thepfumiae vo süko helieya. Moro puo nieputho-u sü thepfumia kepekrolie di vo thenumia kichüki nu uko hekecüu u keneithoya, kekreamonyü thiedzümia ro rüümia kelhokenyü, kesiakejü huo zo mo liro thenumiae u thuo u ki nu ba zoya mo. Thepfhe hau kehoki puo rei chülieya. Rüche ki nu thepfhe chü keprakecü pfhe puo.

Thepfheu chü keshürhiya. Mia kenie rei keze kepfherei pie Liphi pfhe chülie vi, Mia puo puonuo pielie mu kekriu puo puolarei pielie idi kepfhereilie vi. Morei mia se-dia morei mia dia-pengou keze pfhephra kekreichüko kiepie thepfhe chülie vi. Thepfheu thenumia rei chülieya, thepfumia rei chülieya. Thenuthepfu kerei di chüya mo. Thepfumia ro thepfumia thuo kepfhereilie, thenumia ro thenumia thuo kepfhereilie idi thepfhe nunu keprülieya. Thiedzümia mia vor u hekecüe u rhu sekecü mhatho puo üdi leya, Kekreamonyü rüümia kekrei ba rei vor u phrei chükecü ha zivi puo mhie di leya 'sidi liphi puo vor u hecü' isiya shie. Thepfhe lo tsei di vor u hekecü sü u rhuthorkecü zasitaya. Siro rüü he ketuomia rei thepfhe lo mo di vo mia he liro mia pese ücü le di mengaya, süla themia kepe di kekrie tuoya.

4.8. LIWE RÜLA ZATHOKO

Thepfhethëü kechü nu puo zho puo rhei kekrei phreya. Themia kekra keze di miatsa pfheko chü liro puo vazhüya mo siro themia tsa di vo miakra pfhe chü liro puo kru mo mu puo vazhüya mo. Thepfhe kechümia tsüphrü rhei nunu thepfhe rüla-u keda pie chü ro puotouya. Thepfhethëü sü thepfhe chü kesimiae kehokirei thepfhe kehoupouerei chülie vi, derei thepfhe chülie vi mu idi chükecüu ki rei thepfhe puo rhei kreikreicüko nu chü keshürhei morokesuo la chü keshürehi tsiu themia u yonuo chü di thepfheu teshü kehiepie thepfheu bu chü kemesü di rünyü vi ketuo rei leya. Rükrei meyhu di thepfhe chüketuo pfhe krei, menuo di puo ücako kiepie chü ketuo pfhe krei idi thiedzü u tsiepfumiae u medo vi se di miakra-miatsa pfhe bu hai di chü tuo ükecü le di medzi vorketa ngulie.

Pekhrotsa Liwe rüla zatho khapie kebako geinu thepfhemia ketsakekra rei silie vi.

Chazoucha (Kewhimia)	(N)	Niakrachamia (Khwünomia)	(W)	Japfüphicha (Viswemia)	(S)
Lida		Litalikhwi		Lute	
Lizha		Lide		Luso	
Licie		Livo		Luki	
-----		Lima		-----	

Mirhi –VI (Thepfhe kechü nu themia ketsakekra rhiekeshü Zathoko)

Pesotsa kemhiedi kethukeru nu kephrümia kebouwa molieketuo la mechü kruu ze di leshüda hau thu la voketuoko nu Ura Academy pevielieketa **MKS DIEDA** leshüda nu ketuo-u medzi di setatuo.

Lida	Litalikhwi	Lute	→	LIDA
Lizha	Lide	Luso	→	LIZHA
Licie	Livo	Luki	→	LICIE
----	Lima	-----	→	LIMA

Mirhi – VII (Kethukeru nu miakra-miatsa pfhe rhiekeshü hai di setaketuo zathoko)

4.8.1 Lida

Thepfhe rüla hanu kebakoe kehouki rei khriesarüü kepekrolie ro chülie vi. Thepfheu chü rükrei mu chü keshürheiya. Mia puo pfhe mo morei themia kekra keze chüyakezha pfhe mo. Thepfhe hamhiecüko liro phe nu rei chülieya morei terha se nu rei chülie vi, kichüki nu rei chülie vi, rühe ki nu rei chülie vi, morei hai di chielievü di kepekrokecü nu rei chülieya. Mia kenie nunu vo mia dia ketso keze di thepfhe chülie kevi pfhe. Thenumia rübei rei chülie vi, thepfumia rübei di chü reilie vi morei thenuthepfu kerei di keze thepfhe chülie kevi pfhe. Thepfhe hako mia dia chükecü puokru thoya. Thepfhe bu zivilie ketuo la pfhephra dia par ro puotouya. Mhanuü themia kra di chü morosukecü tei nyita ro kere pfhe puo rei pielielie idi chülie vi zo süu chakha ba mo. Morei huoki keyuli di themia krata ro themia keza kenie chülie di chü kecieliecü rei chülieya. Tsüla kepfü rütso pfhe mo, süu puo vazhüya mo morei mesü motaya. Thepfhe rüla haunu thepfhe huo Ünya Tati rei pie reilieya.

Thepfhe pfhekru hakoe thepfhe zatho hau khro baya.

- a. Üduo/Dziese pfhekru.
- b. Ükrü/ miase pfhekru
- c. Ütsei/ miadia pfhekru

Pfhephrako liro.

- a. *Puonuo*
- b. *Puolarei*
- c. *Reize*
- d. *Puokrü*

4.8.2. Lizha

Thepfhe rüla hau liro theba nu chüyakezha miakra pfhe puo. Miakra icü sü mia 20-30 rei pulie vi. Thepfhe hako chükecü chü kemesi, chü kerüli se di thepfhecako kie menuo pie u yonuo chü di thepfhe chükecü miakra pfhe. Thepfhe hakemhiecüko chükecüe Kerütso chü se chü u Tsüla pfü le theba nunu thepfhe chükecü pfhe. Thepfheca kechako pie lizha pfhe chükecü puo vazhüya. Thepfhe puo sedelieta ro puoca kie tsei vo keshü geinu kemehomia-e thepfhe kechümia kevi puya. Süla lizha pfheko chü ketuo thepfhemia kethou menuo pie puoca kie chü se chü di chü ketuo la pedzüperie thepfhecako pemo pie si pevi bata morosuoya. Thepfheca si pevi mo di u pfhe ca kie kekrüshüta liro süue thenga kezhatote, süla kethuole se di thepfhe chüya. Theba nu pfhekoe thepfhe kevi rübei monyü u pienyie, u lhe u lhou kevi rei kethupie mia kiekecü pfhe puoya.

Thepfhemia kezapie za kenie chülie di thepfhe chü keciekelie pfhe pekraya, tietsa puo mia ker (10) mu sümho sü mo liro thevietaya. Thepfhe chü kecie morei mia pete keze pfhe puo chükelie rei nyiya zo. Kerütsopfü di chü moro kenyü icüu mo kehouki rei chülie vi zo derei thepfhezho-u liro themia kra di chü mo liro puo vazhü phi zo motaya. Thenu-thepfu kerei di chülie viya. Thepfhe chü sedekcü ki chü rüli se di chü zo vo puo thelatsa rükrei voketa rei nyiya. Thepfhe kechü rei phichüu tshü mu nhicuu tshü chükecü puo vazhü rei kekriya. Phichüu tshü-e lizha pfheko chü ro puo krou va kemesü puo vazhüya. Nhicuu tshüe Lizha pfhe chü chüsechü bata ro süu puo vazhü mo puo va kethetshü keyietaya. Themia kra ürei mia se dia rei kere pfhe puo pietaya. Lizha pfheko ha puo kepie pfhephrako tsei mo liro ziviya mo. Kracü pfhe liro lizha kechüzho thakie kemeyie puo. Thepfhe hamhieko ünya Tati kemhiko pie reilieya mo.

Pfhephrako liro:-

- a. *Puonuo*
- b. *Puolarei*
- c. *Thenukesopfhe*
- d. *Reize*
- e. *Puokrü*

4.8.3 Licie

Licie icü sü thepfhe chü kerüciekecü cau puya. Thepfhe rüla hau rei theba nunu chüyakezha miakra pfhe puo zo. Theba nunu chü se chü di thepfhe chüya. Thenumia rei thepfumia rei thenumia rei kerei di chülieya. Thepfhe hanu themia keza pie za kenie chülietaya, ketsa nu rei tietsa thepfhemia mia dia mu sümho morosuo, morei mia thetha mu thetha ketso rei keze chülie vi. Thepfhe ca si pevikecü kro-u bu thepfheu ta ze di thepfheu chü sedeshülieya, thepfhe takecü kroko üse **Cakiemia** idi kieya. Siro kekrei kro-u üse **Zà** isiya. Puoca thepfhe kerietsa pfheu Zakecüu puya. **Zà**kecü kro-u liro cakie kro pfhe rünyü tha di puo sie khre di thepfheu kemhie di thepfheu chü lala idi thepfheu chü kepra/kecie votaya.

Thepfheu ro therie ki thepfheu chü keshühie di chütuo sidi thepfheu chü zo vo di thepfheu tseitaketuo tsa chü rükrei mu chü keshürhi idi chü kho di thepfheu chü kete le di khawa ivotaya. Hamhie di Mepfü kevimia bu mepfüshü idi kete vo di puo thela chütaya. Mepfü kevimia bu thepfhe chü keba donu rei mepfü pie thepfheu va perheilieya. Pfhephrako tsei mo liro thepfheu chü kezivilieya mo. Thepfheca chathorcüko pie liecie pfhe chü zoya mo kekreamonyü lutsahatsa thepfheu kie ketherü bacü puoteiu votaya, süla üca kedzüko pie thepfhe hamhiecüko chü pekraya. Liecie pfhe huonu Ünya Tati pie liecie pfheko reilieya derei pete nu reilieya mo.

Pfhephrako liro:- a. Puonuo

- b. *Puolarei*
- c. *Thenukeso*
- d. *Reize*
- e. *Puokrü*

4.8.4 Lima

Lima pfhe ha miakra pfhe, thepfhe chü keshürheiya. Khriesariü thenoumvü di kepekrokecü tei kehouki rei chülie vi. Rüche kinu, theba nu tsüla pfü di hiekecü nu rei chülieya. Thenumia rei thepfumia kerei di chülie vi. Thepfhe kechümia keza pie la kenie chülieya sidi thepfhe chükecü nu thepfhe chü petewa mo di chü kema voya kezhau pu ba. Cakie kepiekoe thepfheu delie di chü phi di thepfheu petewa kemo nu thepfhe la kekrei Zà kepieko rei sede lalielie idi thepfheu bu puo thela chüwa mo di kie kema vokelieu puya. Lima pfhe thepfheu chü tha kenuo tsa thepfheu rükrei miemie votaya.

Lima-e litalikhwi pfhe nu rei chülie vi, morei lidelivo pfhe nu rei chülie vi.

Pfhephrako liro:- a. Puonuo

b. Puolarei

c. Reize

d. Puokrü

4.9. ÜNYAKO

Angamimia-e thepfhe cako u neiyacü la ünya kekrekreicü pie thepfhe rei phi zo mo. Ünya pie thepfhe reikeli huo nyi mu huo liro pie thepfhe rei mo di u thuo u kenei u nou kemvü ki nu pekhou pie u tei thu pedzükemie chüya. Angamimia-e ünya kekrekreicü pengou bacü ngulie.

Thepfhe reilleyakezhako Ünya :- TATI, NYARÜBOU,

Thepfhe reilleya kemoko Ünya :- THEKOU, TEO-TU, KETSÜ/LIELIKETSÜ.

4.9.1. TATI

Angamimia rübei monyü Tenyimia seyie pete secü ngulie. Tati pie thepfhe pete reilleya mo, Thepfhe vohurei Lida, Licie pfhe chülieyakezhako huo reilleya. Mia puo puo rübei di thepfhe chülieyakezha pfhe huo rei reilleya. Tati pe kesimia pe keso pie puopfhe kekreicü

dia pengou rei reilieya. Sidi thepfhe chü rükrei rei pe pie whuolieya, morei thepfhe chü rüli ro pe shühie pie thepfhe pfhe di thepfheu reilieya. Tati pekecü do liro u dzie puo pie tati-u meitsa thezelie mu kekreiu bu khor puotsütsa thezelieya, sidi u dzie pekhrotsa keba-ue u dziekinuo thepie puo ro-u peshüya, mu u dzie pesotsa kebau rei u dziekinuo thepie puo ro-u pe idi pe ketherü mu pe keso pie puo pfhe kekrekreicü chülieya. U dzie Tati piekecü rei puo kemejü rhei puo nunu pie pie pe mo liro thepfhe ü-u ze puo pfhe kerünuo-kerükrei chüta di thepfhe rei kezivilie motaya. Süla tati sei-u geinu u dzie pie kho pie ke idi u pfhephra rheiu tetoulie rie di pe morosuoya. Pherüna nunu kepekro di thepfhe chüyakezhako nu selieya. Tati pie tsu terha nu pie thepfhe reicü chüya mo. Tati pekecü ha phichühnicü chüya mo. Pelie kevimia pelieyacü zo.

Tati bou-u liro Mepfhü pie chüya. Hau chüketuo la Mepfhü-u ketsa puo morosuoya. Mepfhüu pfhü se vorlie di puo nou puo gako biewa di pie Mi mho teikhrie geinu hulieya. Hu pevilie ro puo pfhe vikuoya. Mepfhü-u tie kechako rewaya sidi puo thotsü kecieki se-dia ho phawaya. Hau Süsie kerie kecü rietsa kemezhü morei sei seitho kemezhü pfhü se vor di süu rei pie teikhrie geinu hu pesolieya. Süsieu tsu terha nu *Kecho* Seibo-u zhü lo se vor hü kerüpfülie di peüpie kero chülieya. Mhanya hako pfhü se vorlieketa sie chü kekhie sedelie vite. Mepfhü bou-u gei seiyo dekecü puo holie di sei-u pie sünu nu shie palieya, Sidi kero-u pie sei-u tie gei phawa di teshü tsu seiü mei nu pha lalieya. Sei-u bu dzü thorta ro puo pfheü

Mirhi – VIII (Tati)

vi motaya, süla seiü bu u cha chie puo morosuoya. Süsie mepfhü-u mhoya chüketuo la kerieku be pie puo kege

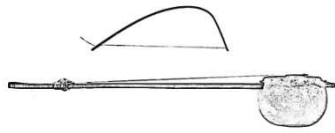
chülieya, morei Thevo Zê (Bladder) merü kerüpfü pie balie di Gà (Strech) pie mepfhüu bolie di puo bu solieya. Mhatho hako chülieta liro Tati Dzükrie idi sei u dziekrü decü mese yo puo kerhe pie dzürie mhielie di süyo pethou pie puo ro-u tu kegoalie di pelieya. Tati-u pe tuoü ro puo dzükrieüyo pethoulieya, mu pe lhota ro puo dzükrieüyo thoumhe lawaya.

4.9.2. NYARÜBOU

Angamimia rüna pete Ünya Nyarübou secü ngulie mo. Tati kemhiedi Ünya hau rei thepfhe huo reilieya mu huo reilieya mo. Nyarübou rheiu liro tati rheiu mhietouya zo derei tati ki

cükuo mu dzükuotaya. Puo kecha u thu chieyacü zo. Nyarübou hau pekhoukecü tati kemhiedi pe pie puo pfhe chüya mo, Derei Nyarübou **Gei** itaya, kekreamonyü Ünya hau liro puo kegei nya kekreibuo sa seyacü la.

Nyarübouyo chüketuo dorhü sü tati kechü dorhüu mhieya zo. Mepfhü bouyo bu cü morosuo,

Mirhi – IX (Nyarübou)

seiu bu dzü morosuo, Siro kero-u rei puo rhei puo morosuo.

Pie gei ketuo nyayo chüketuo la liro kerie hü piecü pie balie,

Süsie Kier Meí geinu puo mie biepie vorlie di puo do nu

kevitho thepfü-ker puo bie pie kerieyo geinu ga pie pha

kerühoulieya, sidi süu se Nyarübou ro-u geishü liro puo pfhe ‘VIOLIN’ geikecü pfhe mhie

parlie di rünyü vi selieya. Übou hayo pfhe liro tati kepe pfhe mhie mote, kraitoute. U dzie

tietsa puo puo kegei seiyo pie tuo mu kekreibuo liro übou-u sei-u gei puo ro-u ne kho mu ke

di ne ketherülieya. Ünya hayo-e kekramia übou ‘Violin’ geikecü ze kemhietoutaya zo.

4.9.3. THEKOU

Ünya Thekou ha u Angamimia rübei monyü Nagamia icüu mho rei chazou seyie kekrei

kekra rei seketuo ngulie. Ünya hau se thepfhe puorei reilieya mo. Terha rei phe nu rei ünya

hayo pekhou pie u tei thou pedzü mu u dzü kezei va pezie iyacü zo. Thenumia rei thepfumia

rei pekhoulie vi. ünya hayo chü ketuoe Kerie Rietsa bie pie vor pesolie di puozhü hülie di

chülieya. Kerieyo bu puo kecha ro u dziezhü chie puoya zo, mu puo kezha liro u dziekrü de

puo morosuo. Kerieyo bu rüpfülie kevide rüpfülie rei vi. Sidi puotie lutsahatsa u dziekrüne

de puo khapie bawa di kerieu ho lelie di lutsahatsa rho ke puo mei tsolieya, Kerie puo

metsuo nu rhuokeshüyo bu melelie kevi chü morosuoya kekreamonyü hayo bu meleshü di

teikhrie pfü petapie puo pfhe chüyacü la.

Ünya hayo ünya kekrei mhiedi pe morei geiya mo. Kerieyo lutsahatsa puo rhü khelieya, Sidi

Mirhi – IX (Thekou)

kerieyo pie kho u me (Mouth) penuoshü di

kerieyo gei kero khepiekeba nie teshü

kethoushüya. Süu chüshü liro teikhrie pfü

petakeshü süu u meü-u bu kewhipie puo

pfheü kekrekreicü chülieya. Hai di kerieyo gei puo meü chü pfheketuo yo mele vi kra mu puo pfhe vi kra ilieya.

4.9.4. TEO-TU/TU TU/KETSÜ

Teo-tu sü thupfhemia se pekraya. Ünya hau se nyükecü la rübei mo di hau khoushü ro khunuo kekhriekezei vor u peshüpemvütalie keviko rei whuolieya shie. Thupfhemia mia

Mirhi – X (Teo-tu)

pete Ünya hau pfü tuoya, sidi hau khou pie puo thu ze kerüchükellie rie chüya. khise tsuketuo ki rei hau khoushü ro mithukoe ketsu tei silieya. Siro huoki mithu huo yo jütuota zorei hau khoushü liro mithuko thuo puo niepumia pfhe si di puo pfhü vorlieya. Mithukoe u thuo u niepumia pfhe rei siya mu puo Te-o Tu kekhou pfheu rei silieya. Hamhie di khinhie gei kehoua puo nu nha liecü tuo rei lievota ro thupfhemiae Te-o Tu khoushü ro lievoketa si di la phenu vorkellie chüya.

Ünya hau Rülü kia pie chüya. Rülü kia-u chakuo mu puo pfheü vi kuo iya. Rülü kia-u bielietta liro puo kerhuko kerhe kemejulieya sidi ker puo kia-u tie re kemethawa morei re keyochielieya, kekreilamonyü puo kia kemeretsa nu mhepie puo pfhe bu chazou paryacü la. U Nagamia rübei kemo Seyie kekrei kekra rei Ünya hau kese dze siya.

4.9.5. LIELIKETSÜ

Ünya hau rei se thepfhe reilieya mo. Ketsü hau liro nha puo pie chüya. Nha hau liro seibo

Mirhi – XI (Lieliketsü)

izo mo derei lhou rükrietaya. Nha hau metsü gei lhouya. Nhau lhoukecü rheiu liro ker puo mietsa liro zhaya, sidi puorietsa cü miemie votaya. Puo co chüya mo, puo pōu chüya. Nhau bu sia menuolie morosuo, Sidi sialietta liro menuo nu bie pie pesolie morosuo. Pie mi mho teikhrie gei shüshü di hukelieu kevithoya. Puo bu so morokesuo de solietacü sie puonou puo ki cie votaya. Silietta ro puorietsa puotie re

keyochielie di sütsa mheshü liro puo pfhe cü se di parlieya. Hau rei rünyü vithor zo.

THUTHE – V

LIWE ZATHOKO

Tsiepfumia-e teicie peteu nu rüsie puorhei kekrekrei chü di kepekro u keneitei chülieya. Liecielierhie pie kenieputho chü ürei u keneitei pevokedü chü motaya mo. Uko kepekro di lhoukecü seyiecü la u thuo u la rübei monyü puo krotho-u la rei le di kepekroya. U kilie tho chü nyü tha rei kepekro morokesuo tei ze keseta ro süu pie kenieputya. Kepekrokecü sü kenymia mu kejumia idi kho kekriya mo. Tsiepfumia pfhe zathoko-e puo mhatho rheiu nunu thotaya. Nhicumia tsu terha mhachülie sü kemo nunu zorei puo zakro nyi di kepekro nhicumia chüyakezha pfheko chü sedetaya. Khriesarüü sü thenoukemvütho teiute, u vakra cükecü rübei monyü thetshü kepekro kichüpeli chü, thenuthenuo he idi thehethie chü di kerüya vor. Siro mia krünuo chüta rei puo zakro ze di mhathomhachü pfhe shie thekhrothenyi pfhe shierei chü di u nie vor.

5.1 RÜHEPFHE

Thiedzü keriekimia leshüki nu vo di u shüphrü kromia ze kepekrokecü chü sier mo, siro themiae kepekro di lhouyakezha yie puocü la mia puoe puo kro pfhü meya. Kepekrokecü krotho kezhatu-u sü thetshüpeli kechüu zo. Thiedzümiae phichümia rhu mu thezhiethor di lhoukecü la mia puoe puo thuo puo zakro-u mo di vo puo ki kephichümia kro-u zekecü süu chüya mo. Thenumia rei thepfumia rei kichüki nunu mia puo puo kelhou nu si morokesuoko pethataya. Khinhie gei kichüpeli chülieya sidi theva gei la vo kichüki nu kepekro la zhütataya. Thenumia rei thepfumia rei u kichüki nunu kelhouzho kekrekreicüko dojülieya. Kepekrolie ro thepfumiae vo thenumia kichüki nu rüü heya. Thepfumia u he tuoü vorta ro kezhükeze chü nyü zhü rei sie mia peso morosuoya.

Rüü hekecü pfhe rei kreiya, rühe pfheko ha themia kra keyie zo di chü zoya mo. Thepfhemiae vo Kichükiko nu thenumia heya, kichüki nu rübei mo di vo u pelipfumia ki nu rei rüü sü helieya zo. Kichüki nu rüü he vo ro thepfumiae thepfumia kro-u ze di thepfhe kethoutaya, siro thenumia rei mia thepfhe chü u peheita ro thepfhe kethoulie di thepfhe nunu

thepfumia ze kemeütaya. Sidi thenumia ki nu nu khriesarüü thepfhe chü kepraketa pflake üse rüü he pflake itaya.

Thepfumiae u thuo u sü u hie pielie di vo thenu heya. Uko donu rüchü die pete rei thepfhe nunu kerüchütaya. Uko huohuo bie thengakethese ketuo kele se di voya mo. Hai di rühe pesopphrei ba di kepekro kedzesi volieya. Sidi rühe gei nu thenu thepfu huohuo rüli meho ba di u neita ro kesekerei reitaya. Süla rühe mhatho hau rei mia puo kelhou nu puo kelhou sede puo chüshütaya.

Kicha pete rei rüü he kevor dze siya. Kicha kekrei di pflake puo ü kekreiya ürei rühe zho mu u kele sü kemhie phreya zo. Rühe pflake ha Lida pflake phreya. Lida pflake kehoupurei pie rüü hekecü nu chülie vi. Thepfhe chü kemedza mu keshüreikecü pflakeya. Thepfheko puo rüthou kekrei zazaya derei thepfhe hako pete rei kelipfumia pelipfümia kerüchükecü pflake phre zo.

5.2 ÜTHO

Ütho rei rühepfhe puo zo derei thepfhe hau liro mia puo mu mia pfü puo unie kerüyakecü di thepfhe nunu unie nou die kepukecü pflakeya. Puo ü-u rübei di chülie vi morei thepfheca pie khilie di chülie vi. Therha nu ütho pflake chü kenyü izo mo derei süu puo zho mote. Thepfhe hau liro theba nu pflake puote, rühe kinu morei kichüki kemhiecüko nunu pelipfümia mu pelipfumia ü nunu kerüchü di huohuo dieca kelakecü puo. Khriesarüü kerüchüyakezha pflake puo. Ütho pflake-e mia puo mu mia pfü puo unie rüchüdieya ürei mia kenie kese rei kere di chülie vi.

Thepfheca:-

Tsiezhü nie he, he vorzhü mu;

Sier kikka, khrü hie tsü di mu:

Kehou zhü nhie, hie nei kerüü

5.3. CHAKRÜ

Keriekimiae khriearüü kerüchükecü tie die chü di kerüchü phiya mo sidi thepfhe nunu kerüchükecü chüya, thepfhe kesuomiae mia lho keta tei nyiya. U kenei die rei u nou kesuo die siro mia puo kengashü morei mia puo mesüshü nyü rei thepfhe nunu pete phraya. Kichüpeli chü di lie nu ketuo ki rüümia-e thepfhe chü khriesamia süta, khriesamia rei rüümia süta idi mhachü chakhrie thepfhe nunu thektheyuko chü idi khriesarüü teiu pevo vor. Chakrü pfe ha thenumia mu thepfumia idi thepfhe chü keprüliketuo pfe puo. Thepfhe chü keshürhei mu chü kemedzaya.

Thepfheu kichüpeli tei pete nu chülie vi. Thepfhe kru tho liro thenumia kenie mu kekreditsa thepfumia kenie idi thepfheu chü keprakecü rünyü kevithoya. Thenumia mu thepfumia kerei di chüya mo kekreamonyü thenumiae thenumia mezhü pu mu thepfumiae thepfumia mezhü pu idi chüyakezha pfhecü la. Thenumia rei thepfumia rei pfhekru sü kemhie zo. Mia puo puonuo pie mu kekreiu puolarei (Thenumia ru nu) mu thepfumia rei sümhie mia puo puonuo pie mu kekreiu puolarei pie (Thepfumia ru nu). Chakrü kechü nunu die hai di pulie kereko phrawaya. Phichümia pu vorkecü Chakrü sü thenumia pfe mu Krüdu sü thepfumia pfe ü iya shie.

5.4. KRÜDU

Khriesarüü kerüya di u noudie kepukekecü pfe puo. Thepfhe hau mia puo mu mia puo idi u noupra kecükecü pfe puo. Kepeneiyakezhamia thepfhe nunu huohuo mehokecü kerüchükecü pfe. Thenumia rei chülieya thepfumia rei chülieya. Thepfumia chü ro chüpie puo pelipfümia tsü, thenumia chü ro chüpie u pelipfümia rüchükecü pfe puo. Thepfhe hau kehouki rei chülieya.

Kichüzhü ha khriesarüü kepekroya kezha thechü kezha tho puo. Thenumia rei thepfumia rei tsu lie nu mhachülie sü parta ro vo kichükinu zhülie vitaya. Hateiki nu thenumia rei thepfumia rüya siro thepfumia rei thenumia rüya idi kepekro sedetaya. Thepfumia thenuhekecü u keneitho chüya. Thenumia u lhe u lhou vi, u rhei zivi ba rei u zho u rüli vi mo

ro mia u rüya motaya. Derei thenumia u rhei vi phi morei u zho u rüli vi, kechükeli vi, mha chacie si iliro thepfumiae u ngu u nei di u kesu zo baya üsi. Rüü hekecü geinu thenumia rüli meho ba di u rüli u neita ro sümia mewi sedetaya.

Thepfumia kichüzhü gei kezhümiae u keselie di vo thenumia kichüki nu thenumia u neimia heya. Thepfumia vo u neimia he kepekro u nei ba di la vor u kichüzhü geinu vo u neimia hekecü dzeko le u nei di thepfhe chü zhüya üsi thepfhe süu üse krüdu pfhe isiya. Mia puo pfhe kerünyü geinu puo neipfü unie kimhie di kepero baya shicü rei silie viya üsi.

Thepfheca:-

N zhü ze tsu lu a mho gei nu, sieu hienie hie liezou khoya, a zie gei di a neituoya ru, a mho gei di a seya tie le!

5.5. ÜPESIE

Pelipfümia pelipfumia keyuli di thepfhe nunu u nounyü phraya kezha pfhe puo. Phenu chüya kezha pfhe puo, terha nu üpesieya mo. Thepfhe hau thepfumia chü pekrayakezha pfhe puo. Thenumia rei chülie vi, thenumiae thepfhe hau chü phiya kemo la thepfhe hau si pevi phiya mo. Mia puo zo rei chülie vi derei puokrutho-u liro mia kenie di kepfherei ro ziviya. Mia kenie kepfhekru ro pfhephra kenie chü di mia puo Puonuo pie mu kekreiu ro Puolarei pie idi chülieya. Thepfumia u kichüpelipfümia hekecü ki chü pekraya. Mia puo puo rübei di kichüki nunu rei chü balie vi. Kehouki rei thepfhe nunu puo nounyüko phralieyakezha pfhe puo. Themia kra di kere thepfhe hau chü ro thevietaya. Thepfhe hau chüketuo la puotei rhie kreiya mo, thepfumia puo kichüki nunu puo pfhe puo ü chü nyü liro kehouki üpesielie vi. Chakrü chülieyakezha pfheko pie üpesielie vi.

5.6. LIBIENO

Rüü he pesokecü ha mia kehoupuo rei kehouki rei rüü he peso zolieya mo. Rüü vi se ba rei Kharu tsühemia mu thehou kesemia-e khinhie gei mo liro theva rüü he pesoya mo. Süue rüna zhocü la, nuoyie kekreicü nu puozho hako rhu mu medzi pecü se vor. Mhanuü rüü

hemia huo tuocü krütsa zho-u medzi mo ba di ngulie ro puo thinuomiaie sümia vüwa rei die jü.

Libieno pfhe ha thenumia rei thepfumia rei chülie vi derei thenumia mu thepfumia idi thepfheu chü kepfhereiya mo. Thepfhe hau liro themia ketsa pfhe puo, Thepfheu liro pfhekru keniecü puo kruya, mia puo Puonuo pie tuo mu kekriu liro puo Puolarei pie idi thepfhe chü kereilieya. Phenu rüü hekechü kehoukipuo rei chülieya. Pelipfümia mu pelipfumia thepfhe nunu kerüchü u kele kezakecü pfhe puo. Üpesie, libieno unie pfhe-e kemhie phiya, vo puo rüthou kropuo kekrei zayacü zo. Thenumia rei kedzieselie di rühe lie kevor mia ze thepfhe chü kerüchülieya. Thenumia rei thepfumia rei huohuo ngu u neikecü la thepfhe chüpie kepekieyakecü pfhe puo.

5.7. CHAÜ

Cha ü liro khriesamia rüü he ketuo la kechielie di keze cha ze thepfhe chü voya kezha pfheu puya. Thiedzü khriesamiae vo rüümia he tuoü ro zeizei zo di tuo rüümia ki voya mo. Mia puo kenie zo di vo rüümia hekecü tsa phiya. Rüü hekecü sü u neimia ki vo nyükecü la rübeiya mo derei khriesarüü chü di kepekro u neishü ketuo la rei rüü heya. Rüü he nyü ro Liphü puo tuo moro mengaya. ‘Puoca thepfhe lo puo’ Thepfumia rüü heketuo la kepfhükelie nunu tuo sedelie mu thepfhe chü sedetaya, uko cha nu ketuo ki Litalikhwi pfheko chü di kesiedzi rühechüu nu volieya, süla cha nunu kechü pfheko pie chaü üdi puya. Thepfhe hau mia puo rei chülie vi, mia kenie rei chülie vi derei thepfheu vazhütho liro mia dia kepfhereikecü rünyü kevithoya. Rühemia mia dia mhota ro kere di pfhe puo piepie ivotaya.

Pfhephrako:-

Puonuo, Puolarei, Reize, Puokrü

5.8. KICHAPFHE

Kichapfhe ha thepfumia thenuhekecū ki chūyakezha pfhe puo. Thepfhe hau thenumia chūya mo. Thiedzū thenumia mu thepfumia kichūki ha khriesarūümia la kepekrokecū thechū kezhathe puo chū vor. Thechū ha nunu themia kelhouzho silie keriethe chūya. khinhie gei thenumia rei thepfumia rei u thuo u mhatho chū phre tuo di la vor thechū hanu kepekro lalaya. Khriesarūū huohuo rüyakecū, kepeneikecū teiu chūtaya. Rūū hekecū sū mia puo zorei ketharūū helie vi, miakra rei vo miapfū puo rei helie vi morei khriesamia kepekrolie di vo thenumia kichūki nu kezhūmia rei helieya. Thepfumiae theva kechielie di vo ketharūū heya. Khriesamia kepekrokecū sūkoe kichūki nu kezhūmia pekrataya. Thenumia rei mia vor u hekecū sū u va pevi mu u rhukecū mhatho puo te!. ‘Thenu sūpfū n zhū rühe peso shie’ icū sū pu kemhokuo phi vor üsi.

Thiedzū teiu nu miali mo di miakra rūū hekecū krakuoya üsi, vo hurei thepfumiae vo thenumia kichūki nu rūū hekecū ha puo nieputhe chū. Thepfumia rūū heketuo kechielieta liro kemekrie zo di tuo mia kinu vo zoya mo derei ukoe cha nu kevo ki rei CHA Ü chū di volieya. Themia kra ürei kere huomia puonuo pie mu huomia puo puolarei pielie idi thepfhe chū kemetha volieya, Mia thepfhe hau sikeshū geinu rühemia tuote sū idi u kese sedelietaya. Siro rühemiakoe vor rüümia ki morei rüümia kichūki tsolietta ro kikha ki nu kikha khrūshū u tsū nukecū kecha KICHAPFHE chū laya. Mia kichapfhe chūta ro mia melieya mo shie, mia melie suo üya shie. Ha teiu nu thenumiae zhū vota rei kesuokenyū puo zo mo liro la sie thephrei peso moro mengaya üya.

Rühemia rei mia puo kenie zo di chaū morei kichapfhe hako chūlieya mo, thepfhe lo motacū la thepfhe sükemhiekō chū kemengaya. Themia tsa di vo mia he ro mia pesecū mhieya. Themia kra volie di le rühe ki nu lutsahatsa thepfhe chū kerücielie kevi tuo morosuoya, kekreamonyū thepfhe hamhiekō ha thepfhe pfhephra kra di chūyakecū la. Rühemia ler balieta ro thenuko kichūki nu kebako kezalie idi thepfhe chū di kepekro u neilieya. Rühe sū puotei puo chūya mo, kehouki rei kepekro nyū liro kechieyacū zo, derei kichapfhe morei chaū kemhiekō tsu terha nu chū ro puo vazhū mo morei thevietaya.

Mia puo kenie rübei di rüü he nyü ro puoe vor rüümia kikha nunu “Rüümia-o.. nie ki kenyü tuo moro..” idi ketsoya, siro thenumia rei rühe zelié vi ro ‘ki kenyü mo ho’ idi rühemia bu lelieya. Moro rühe peso nyü mota ro ‘tsiezhü ki kenyü ba ho’ ishü ro mia puo ki ler mo di tuotaya.

5.9 ZALICATHI/ZALITHI

U Tenyimia ha kesia khrie sekecü seyie puo. Mia puo puo kesiakejü chüta rei puo kikrue teicie-e kezhie puo krü kra tuoyakezha dze siya. Thiedzümia kesiakinu vo ro thekrü chü mo di lataya mo üya. Thekrü sü thenoukesuo u kero pfhe puote. Thekrü üse thepfhe puo kemhiedi leya. Thenumia rei chülie vi thepfumia rei chülie vi.

Zalicathi hau liro Khwünomia kesiamia krükecü pfhe puo, Thekrü ikecü ca ki rei soukuo mu mesikuokecü puo. Thepfhe hau mia puo pfheya zo mu thenumia rei thepfumia rei chülie vi. Mia pete thepfhe hau chü si zoya mo kekreamonyü thepfhe kekrei mhie di kehouki rei chü meya mo, thepfhe hau kechü tei tsa sekecü la, vo phichümia huo zo mo liro mia puoe mia puo pfhe rünyü di thepfhe chüsikelie vie mo. Tsiedo thepfhe hau chükecü dze silie petsa sete. Thepfhe hau mia puo puo kekriethomia puo siata ro thekrü rübei morei zalicathilie vi, puo nouzhie cako phrakecü pfhe puo. Thepfheu puo zho puo nyi di chüyakecü pfhe puo.

Kesiau kinu vo di chülie vi, morei mhara nu sia di pfü puo rüna nu vor ro puo siazhiemiae chanu kesia mo-u pfü kevor pfhe tha di rünou kemo die pushü nyü derei hai di pulie suota ro pie zalicathiwaya. Thepfhe kechümia meleu ro puonou suo di kra tha zo derei puo pfheü ro thekrü kechü rhiu nuya mo di puoca kenyi pfhe puotaya. Rünoukemo kesiamia la nousuo pfhe puo zo ürei puo pfheü puo rüthou krei di chüya. Thepfhe kekreamo mhie di pfhekru chü pie thepfheu chülieya mo. Thepfhe hau kechümia puo kero dieko se thepfheca chülie di kietaya. Siazhiemiae le thekrü chü tha rei kekreamia puoe le zalicathilie vi.

Zalicathi pfhe hau nousuo pfhe puocü la methuokehu chü kenyü üya. Thepfhe si phiyacümia rei zalicathi pfheu kedadojü mo di chü silieya mo. Thepfhe hau phe nunu dojüya mo, dojüketuo la tsu terha ketsa-keteikezei nu morei vo dzü kepenuora nu dojüya, kiüdi vo

thechü hamhieko nunu dojüya shi liro, we dojükecü pfheko mia bu si kenyücü la, kedoju pfheko dzü bu zu pfüta morei ketsa-keteikezieko bu mezu cülie di keviewa nuükecü la vo thechü hako nu chüya. Thepfhe hau dojü tha di kra u mhizü krü kenyü üya, u la vi moketa preiya, kesiakejü theruokesuo nyitacü preiüya shie.

Thedze puo:-

*Theidzü Khrieü ücü pfüe puoe Zotshümia di nhyü khwünomia **Soshü** ücüü ki nyi vor, unie zha chülie ru Soshü-e siata, süsieu **Chütsonyü** ki nyi la, sidi unie zha chü lalie derei süu rei sia lata, süsieu **Rüsesie** ki nyi la ru süu rei sia lata. Rüsesie-e thiedzü puo pelipfü pfü puo nyiya ru süpfüe nhyü vo Mezora tuota, Rüsesie se si di puo pelipfü pfüe puo mezhetuoü vor di hamhiedi Zalicathi di hamhie tha shie "... Tei thi nyie chü nyü rei noe mvü luo die.... Rüsesie ro zi kenyüo... hie pfhe kesa rhuo nie va nyü rei nie kethau-nuo rie preiluoyie ru... rünou kemo chiecha rhuo nie va ho.." puoca, avu kereita khe irei noe mvüluo ru pfhe kesa chüpie nie mo va nyü rei hie nupfu dzü menga mu chiecha pie nie mo va ho idi puo chiecha menei kerükrü pie ketou rhuo pie puo pelipfu mo hewa üya shie.*

Khrieü puo nupfu seko siaketa sie puo nou suo di thepfhe hau chü üsiya shie.

Soshü a dzüweu... Chütsonyü a kethau,.... A we tsienu avu nou caluo di Rüsesie nuu ki nyituo übaluo telie? Hai di thenunie zalicathi phre thacü siazhiemia unie pfhe kesimia rei mia pete u mhizü krü zo shie!.

5.10. ZHACÜPFHE

Khwünomiaie Zhacüpfhe puo rei nyiya. Thepfhe hau liro thehoutheba nu pfhe kekreiko mhiedi kerütsopfü di thepfhe chü zoya mo. Thepfhe hau liro phichü chüketamia krotho pfhe puo. Thepfhe hau thenu-thepfu kerei di chülieyakezha livo pfhekoya. U kelhouzho nu thenumiapfü puoe puo nupfu siata ro puoe puo nupfu ki khapfükeba süu mengaya, süla ta nyü morei tata morosuotaya. Sidi pa kethamia chü di lhoutaya. Siro thepfumia rei va dia-pengou rei thenu liekecü rei nyiya. Morei thepfumia huo thenu lielie di u kimianuo siata morei tata liro puoe thenu kekrei lie mo di puo nuonuo ze di themi tuokecü rei chüya. Thenumia shie thepfumia shierei u kishükiya chü mo di lhoukecü themia rei nyi zo, süla

krotho hanu thenumia shie thepfumia shierei phichü zharata di u tshü u kro-u zetoulie mo ketamia kechielie di keze pelilieya. Kekiekelie krotho hanu thtshü kenie se rei kepekrolie viya. Hamhie di phichüta rei keze chielievülieya. Mhathomhachü hurei vo tsia khakeshü tei hau tse puotei puo nyiya mu puotei hau nu chülie mota ro u ciethocieshü rei vi moketa rei leya, süla puotei süyo nu miakra keze ciewa mo liro puo kere nyiya.

Uko kepekro huohuo lie vü di raka krakelie süko pie khunhie hieya. Thepfhe hau kehokirei chü zoya mo, vo thenyi kezha Ngonyi nyikecü teiki hieya. Ngonyi ha vo teikesotho nu nyiya, Themia rüü di kepekrolie kevi tei puoya. Hieketuo zhau chielieta ro uko raka krakelieko pie thelha khrüpie zu thu pevi selie, themuo kevi bie pie chalie idi keze hieya. Puotei hanhie thtshüki nu mo di keze kepekrolie kevi thechü puo lelieya sidi vo sü nunu kra kelieko pie cielievü di thepfhe chü kekie idi kepekro u neilieya. Puotei hanhie thepfhe chükecükö-e Zhacüpfhe idi kietaya. Thehe hau phichümia he puoya, thehe hau rei thekrakecü he puoya zo. Thepfhe ca hamhiecü puo rei chüya üsi, “Thenumia rei mhacü nyü, thepfumia rei kemhie zo” icü pfhe puorei chüya üsi.

5.11. LIEMOUPFHE

U Angamimiae kesia khrie sekecü seyie puo. Mia puo kesiakejü chüta ro süu kikrue puo se kerükra la teicie-e kezhie rei kesia rükra di u the suo tuotaya. Sia ketau se zha teicie puo tsolie mo liro süu kikrue teicie süu donu u kro u zomia ze kepekro u kenei tei pevokedü tsiu thepfhethü chü mecumeükecü chü nyüya mo kekreamonyü puoe siaketau se rükra lotsoshü morosuoya, morei kesia teicie tsei mo di mia ze keyukenyü chü u nei ketuo ngu ro mia u meleketa tei rei nyiya. Sidi teicie tseilieta liro u kro u zomia ze kepetshükepekro, kichüpeliko rei chü lalietaya.

Liemoupfhe liro u kekhriemia se zha tsolie kemo ki chüyakezha pfhe puo. Thepfhe hau mia puo puo rübei di puo lie nu thepfhe chü tuoyakezha pfhe puo. Thepfhe hau mia kehoupuo rei chülie vi. U kikru nu u kekhriemia huomia kesiakejü huo nyi di mia ketuo ra tuo nyü mo di u thuo u rübei tsu u lie nu tuo di thepfhe chü tuoyakezha pfhe puo. U Tenyimia kesia khrie secü seyie puo. Mia puo puo kikru nu kesiakejü nyi liro puo vo mia ze kepekro di u kenei pfheko chükecü rüyaya mo. Süue mia puo meleketa keprei la rübei monyü kesiau the

pesuocecü chü nyü kemo la morei kesiau kerükra la mia ze kepekro nyü rei kepekrolie suo tuoya. Sirei mia mecumeü ketuo pfhe si di mia mengu tsiu kesiamia rükra u nou suo idi mhachü di u pfhe chüya kezhau pie liemoupfhe iya.

Thepfhe ca puo:-

Tsiewe tsu pie kharu tieria nu

A neiü ki vahiwa dinu

Tsiedo u ramie jhü chüyaluo die.

5.12. KIBANUOMIAPFHE

U Angamimia ha liecielietherie pie kenieputho chü di lhoukecü seyie puo. Tekhou shie nhalie shierei cie pekraliecümia pie mhakenyi tho chü vor. Liecielietherie nu u rhie rhu sekecü la penyie thenyi puo zo moro u nuonuo ze kinu bataya mo. Khiese mu zi tsu theva mu megei di vorya, siro ketuoprekecü la u nuonuo kemedzü tuo u whuolie kereko ze ketsu kevo chüya mo, nhicu kemenyhako ze di u lie tho chü reya. . Thenuthepfu kere u rhie rhu se di u lie mia mhodzü chü ketuo le di ketuopre phi di lhou vor. Thiedzümia u lie chülie mo zhü ro mia dzü mengacü la kewhuo phi di mhachü vor.

Nhicumia uso lhouketako üse thekhonuomia isiya. Thekhonuo chü ba di teicie dia-pengou parlieta ro sümia bu u siezemia ze di ki bataya, süko üse Kibanuomia idi kieya. Miakrü nuu u nuonubo kenyumia zelie ro thekhonuomiae u dzüriemia bu u ze ki pfhetaya. U krüe u kecükekrieko kesepie ba di tsuta ro ki pfhe kebakoe süko cü balieya. Thehesie thevatie lerlie tse u siezemia u nyasuo letaya, u siezemia kecize balieketuo la u siezemia pfülie di sie sha gei morei dahouko geinu thepfhe chü di u siezemia nei chü di u krünoo kevor pfhelieya. U siezemia ze di u pfhe chü bayakezhako üse kibanuomiapfhe isiya. Nhicumia teicie thenie thetha mese parta ro sidi u pieu pelapie u siezemia tsüwa di u krünoo khruohiketuo la lie nu tsu mo ro Mithu pfhetaya.

Kibanuomia pfhe üse ki pfhekecü pfhe üdi pu reilie vi. Thepfhe hau thenumia rei thepfumia rei chülie vi. Puotei kehouki rei chülie vi. Mia puo rei chülie vi morei mia kenie-kese morei

mia kekra rei keze di chülie vi. Nhicumia pfhe puoya zokecü la pfhekru chü zoya mo. Ukoe pfhe puo rübei pie di kemetha chülieya.

Thepfheu

*Apfo..o... vorlie....., Apuo...o... vorlie..... .
Vor'ü... kemosie....., U sü... Peli pfü.....,
U nouva.... Ka pfü...
U pfutsanuo ki votatieho. Olo... lo..ho..oh !.*

5.13. NUO KEPFÜPFHE

Thepfhe hau liro nhicumia pfü pezekecü pfhe. Nuo pfü pezekecü pfhe hau puorhei kekrecü kenie nu ngulie vi. Puo ro theva gei nuo pfü pezekecü mu puo ro Khinhie iya.

Nhicumia theva u zho suo, ze mvü bata ro u krünoo morei u dzüriemiae u pfü par kitie nu u nei chü di u pezeya. Thepfhe hau mia puo rübei di chülie vi morei kepekrolie di kere kemetha di chülie vi. Thepfheu liro thepfheca sa di chülieya, morei puoca kie mo di puo lithuo rübei di kie reilieya. Thepfheu puo tei rhiepie chüya mo, nhicuyo zeliékemo chie thepfheu chü vo zotuo puo keze ketsolie vi.

Thepfheu :-

*Khrükrie.... hemvükrie... tetsurü... Bahourü... kitie
Lukiha....., hakiha Pfhe kesa (Kekra) chü dzie ... pfhe ketei chü dzie....
Hoh.....le... hah... hoheh.....*

Themia pete rei nhicumia sü u nei phreya, Thiedzü u tsiepfumia shürhoshürhicü ki ze di liecielierhie pie puo nieputho chü di lhou vor. Themia lie lhuo pekrakeliemia pie shürhei thoya, siro lie cie petsacümia pie kephoukhrie, mhachümecü cümia üdi u tha u meletuotaya üsi. Penie puo zo kemosie khunhie rei kinu bataya mo. Kikrunu melelie kevi pete tsu morosuoya. Thenunuomia kemedzüko nhicumia pfülie di kepekrokecü rei chüya.

Kepekrokecü hau liro peniekcü tei ki chü pekraya. Peniezha nhie kemo ki liro kibanuomia u siezemia pfülie di kepekroya.

U siezemia kenymia u siezemia pfülie siro u siezemia kejümia vo u zanuomia nuonuo rei pfülie morei u siezedzüriemia huomia nuo rei pfülie di keze kepekroya. Kepekrokecü hau liro u thuo kepekro u nei balieketuou rei mu u siezemia morei mia nuonuo zeshü di mia krü bu kinu mhathoko chülieketuo kemerüu pekraya. Kepekrokecü hau puotei puo medzi zoya mo, kehoukipuorei chülieya zo. Khiselie vi khinhie gei reilie vi, tsiu thehesie thevatie reilie vi. Themiake kepfhü kengu vo di thechü kemeyako geinu rüsie kechü chü baya.

Thepfheu :-

Oh...lo lo Sielhou..... n nuo pfü parü....., secümia ... kikha , mehoshü nu shie, meho puo dzüzi.... Kheshüü sü lolo kheshüü sü nieenie... !

5.14. WEO-OH/HOWE/WEÜ-UH

Weo-Oh (N) morei Howe (W) morei Weü-uh (S) liro thenumia nhaterha nunu chüya kezha pfhe puo. Thepfhe hau thepfumia chüya mo. Kewhimia liro thepfhe hau üse ‘Weo-Oh’ isiya, mu Khwünomiae thepfhe hau üse ‘Howe’ isiya, süsie Viswemia thepfhe hau üse Weü- uh isiya. Puo za kekrei ürei puo kechü do kemhie, puo kechü thechü rei kemhie, siro thepfhemia tsüphrü rei kede zo. Thenumia phichümia ri chülie vi derei puo vazhü zoya mo. Rüü kemedzü kichüpeli chü u nou kemvütho ki kebamia vazhüya.

Terha Lietsu chanu tsukecü teiki rei chülie vi, tsu se nu mhachü tha kechielie ro sie doulie di themia jiepie chülieya. Thepfhe hau kehouki rei chülie vi derei vo Licapeli/Therüliephie teiki chü pekraya kekreamonyü puotei haki ha ketsanu nha seiboko the pejo zivi di themia bu u neikuoliekezha la puotei hau puo vazhütho chüya. Lie nu mhachü ketuo ki thepfhe hau chüya mo. Se nu ketuo ki Licapeli/Therüliephie pfheko chü tuolieya. Phichümia rei chülieya zo derei puo vazhütho liro Rüümia kemetha di chükeliu kezivithoya. Pfhekru kemeyieko ro Puonuo. Puolarei, Reize, Puokrü hako kie di kepfhereilieya. Themia krata rei kere pfhe puo pielielie idi chülie vi. Themia krata ro kezapie za keniekese rei chülie vi. Lida

chülieyakezha pfheca kehoupou rei pie khieleya zo. Terha u phrei kekrei rei thepfhe hau chü kemesülieta ro thepfhe chü kepra di keprülilieya.

Thepfhe hau rüümia la thepfhe thenoukemvü tho pfhe puo. Chanu ketsukevo chükecüko nu rei ukoe nhanyepou keziviko biepie uko khorü nu shü pfhü u ketsopfü tuoya. Ketsukevo chü rei u pfhe u nei kevi mhoushü kemhieko seya.

THUTHE – VI

MHATHU SEKHA

Pfhüsa mhathu hau thu kevo nu thepfhethëü mu Nacünanyü unie-e kepero sekecü nguya. Thepfhethëü rei Nanyü rei u kelhouzho puo zo. U tsiepfumiae puo nacünanyü pecü se di lhoukecü la mha kehoupuo chü rei puo nanyüu bu rieya. Thenyithehe puo chü shierei, thetshüthekro rüsie puo chü shierei puo nanyü bu rie meya. Süu la nanyüe kelhouzho puo zoü rei mia puo kelhou peteu kekha se keba rhei nu ngulie. Mele kesie pete nu puo pfhe puo ü nyi ürei puoe puo nou nu kipurhuo khrüprei mu puoneiu chü ketuo leyacü la thepfhe mu nanyü kepero pekrakecü rhei nu ngulieya. Nanyüu kreitou mu thepfhethëü kreitou.

Themia kelhou kephou puo voketa mese ki nanyü nu rüdieketamia kropuoe mhaca hanie kho kereilie mo di pete pie nanyü bouwaketa la hiepuo themia bu hau lelie mo di rübouwaketa la hateiki nu u pfhe u ü kezivi kekra pejüwate momo shi icü rei le. Pfutsana nanyüu nunu Khrista nanyü nu kevo teiu nu thiedzü u tsiepfumia chü mu medziketuo zho kevi kekra rei üse kephouma mhatho üdi pu perhuwaketa tei nyi vor, süteiu nu themia bu süu nu puotouu kedalie mo keta rheipuo rei ngulie. Tsiepfumia pfheko chü liro kelakelie ngulie lho shie! Süko kephouma vie phre shie! icü rübei pie pethawaketa la hai vota mecie. Hai di thephou puo peteu thepfhethëü chü mu pekruketuo nounyü jüketa geinu hai zo di pevowatalie vi. Moü liro tsie nko thepfhethëü nu hade tsopfhütalie lho mecie. U tsiepfumia rütsonyie se di puo pfheü chükecü la kelalie lhote izo lho mecie, süla tsie kelhouko bu hau le kekreitoulie di puotou-u mu puokruu se mu medzi lashü ro tsie u dzie nukebako rei pekru lalie ketuo merüyawe.

U Tsiepfumiae thepfhethëü puoneikecü seyie puocü la mechüu thepfhe chü siya, derei vor tsie teiu nu tse miakrau puocapuola si tso mo di chü tuoketa ngungu ba. Kekramia tsaliko chü di chü kekrü tuo ro mechü lisite, derei nko thuo nko pfhe kechü nu kicha puo pfhe se vo kicha kekrei puo pfhe sa kerei di chü bata rei süu u mhodzü ki kekrü ücü rei le mo mu süu chü kemezhülie morosuote icü nounyü vorya mo. Haikecü la mia puo thepfhe chü kesieki

Angamimia pfhe nunu sedelie rei vo Chakrūcha pfhe sa chū voketa tei rei nyi ba. Hau ca kekrei nunu leshū ro mia puo Coat suite se di Tsūla pfū ketuo rhei nu rei pemhlie vi.

U themia rei meduo seliete, mhachū si, u kele vi di mhacha kekra nu mia ze kepeyie di lhou vozhie, bahurei tsiepfumia pfheko pie kekramia pfheko sa kereilie di chū pie rünyü vi philielie ba. Siro tsiedo khriesarüü rei thepfhe hamhiecūko u neikuo di süko dojükecü rei chū baya. U zo u nei zo, chū keshümia pezie derei hakiha le menuo sashū morosuo. Themia thepfhe hamhiecūko u nei thorta ro kedikechū teiki puo nu u tsiepfumia pfhe kethoko thiedzü u krü u tsiepfumia chū kevor pfheko dojülie vi tuo mu!. Mhatho hau themia bu u pfhe u ü keziviko silie kevi cha kekra khawa ba. Mia pfhe bu mia pfhelie mu u pfhe bu u pfheu idi chülie rete me? Hau le kezhü puo nhie idi pie tsie kelhoumia chieshüya.

Kekramia, keteimia pfheü vi ürei pie u pfhe u ü ze kemejü kelie pfū mo. Miae phichü-nhicu, thenu-thepfu pfhe chū kekrei mo, derei nko nhicumia vazhücü pfhe nyi, phichümia bu chükecü puo kru rei nyi, siro thenumia bu thepfhe huo chū kemo rei nyi, thenumia bu thepfhe huo chū liro u va pevi mokecü rei nyi. Süla nkoe u kelhouzho-u ze di süko nu menuo sekecü ngulie.

Thie mhakesimia huo u tsiepfumia ü kemevi mu kemeyie lelie di süu pekru morosuo nounyü se kepuya. Süu kimhie di sedelie vi ga iliro cha u tse nu u thuo u mese nu ca puo chükeshü geinu sedelie vi. Vo phichümia ze kese pekralie, mhatho hanu phichümia u pie meya se ba. Pete si ketsei se tuolie lho ürei huoyo ketsokelieko rei si kemecü se tuolie, sidi süko thepfhe kekrei sa pie reiwa molie ketuo la pfhete (Recording) morokesuoko rei chüwalie, süsie rei puo dze puo seko pie kethukeru nu zhüwalie. Mhanyamhara kekrei huo ro keviechalieya derei u pfhe u die zowe mia ki chalie kenjü, mia u kreta tuo morei u pesetalie vi., Süu cae u thuo u si moketa zasi kezha se puote. Süla rüna kehoupuo nu rei phichümia rheikeba ki uko ki morokesuoko pfhü kengupie u dze u se chüwa mo ba di puoteiu bu vota ro u pfhe u ü keziviko pie uko sa Khruwa di u siedze jüta zotuo. Tsierei menuota zo derei menuo ketho chüta moluo süla u mese nu chü phreshü khe.

6.1 MATHU HAU NU MHASA NGUKELIE CAYIEKO

1. Mhathomhachü Pete puo pfhe puo ü nyi derei vo u tiewe liekecü ki thepfhe chükecü monyü mecumesu rei kenyüya shie. Siro lie rekecü rei re kerücie kenyü iya shie. Puo rhuo-u nei chü mu pepupelou cha ketuo süu la menuo se morosuoya. Kekreilamonyü u teiwe suoketa morei khunuo u teiwe meshitaya üsiya shie.

2. Miakra pfhe chükecü nu thepfumia Thenukesopfhe piekebau bu thepfhe deya. Puoe thenumia kielie kevi ru-u mu thepfumia kielie kevi ru-u le di thepfheu deshüya. Puoe thepfheu kekha se baya. Thepfheu bu zha tuo rei cü tuo rei puo gei baya, siro thepfheu bu rükrei rüliketuo rei puo gei nu pfü petaya.

3. Tsiepfumia thepfhe ketse nu no cüu pie a hau pielie tuo tse kecüya mo. Mia Pete thepfhe se sicü la phi keduolie mu u thuo pfhephra kiu pie morosuo shi süu pielie di thepfhe chülietaya.

4. Tsiepfumia pfhe puo mesi nyi sekecü ngulie. Phichümia pfhe krei nhimia pfhe krei tsiu thenumia bu chüya kemo pfhe nyi mu thepfumia bu chüya kemo pfhe rei nyi idi thepfhe chülie keviu chü icü mo di puo zho puo rhei puo medziyakezha ngulie.

5. Rüna krotho nu lalhimia mu sathemimia kelhiwa mo di keze thepfürüna chükecü.

6. Theshüpeli kepekro kevor geinu thepfhethüko chü di u pfhe u ü pekru pie kevor ngulie. Thie kelhoumia kedipuo la thepfhe si mo kuotazhie shi iliro tsiedo theshüpeli krotho-u pie kepenou mo di mia tse krotho chü mia puo kenie thuo keze keniepu di kepekro tuoketa lalie vi.

6.2. PFHÜ SA MOROKESUO CAÛKO

Tsierei u Angamimia monyü u Nagamia yieu kirapuo nu kimhiedi vorte shicü si mecülie re ba zo luu. Mhakesimia puocü u pfhe u ü si pesoukelie geinu u tsiepfumia rüveko si pesoulieya isiya, süla thepfhethëü dze si pekrakelie geinu mhatho süu khruohi pie puo dze puo se puo rüveko si kekhie volie vi nhie icü pele ba. Süla kicha pete nu rüna pete pfheü dze pfhü pie kethukeru nu sülie vituo.

Kephrümia nyi di mhasa kepfhü meya par üliro u Angamimia kicha kehoupuo nunu rünapuo kedatoulie di puo riehou-u bu merelie di kecüketse puo panuo pete pfhü pie thukewa chü ro puotoukuo tuo. Kephrü riehou meyata ro süko pete pfhükecü puo kere rei ze kesecü nyi ba. U pfhe u ü kekreichüko pfhe pesou vo ro u kelhou yieu rei si pesoulie vi.

Angamimia icüu monyü Nagamia icüu nu zorei thepfhethëü dze mu puo shie puo nyieko pie kethukeru nu tuocü tsa se baluo. Süla themia hühü di themia bu kephrüca hau phrü pekralie ketuo cha khrüshü ro vituo.

DIEWEKO CA

1. **Bake** – Theba ke nu keba mia.
2. **Cakiemia** - Thepfhe keza pie za kenie chülie di za puo bu thepfhe cau kie rie di thepfhe chüshüyakezhamia. Licie pfheko nu cakiemia bu thepfhe chü riehüya.
3. **Chakha nyi** – Thenyi teiki u kikru nu kesiakējü nyi di vo mia ze kepekrolie suoketa mia.
4. **Chüshamia** – Mechü chüwhuo nu kemephrü mesi pie kesimia kropuo pethoshü di uko bu chü parlie keviko cha kha pfü bayakezhamia.
5. **Cülieno** – Kelo kekrá u dziekinuo decü puo khro pie lukihaki pha ketelie di Licapelicü ki thepfumia bu u vo nunu kelieya.
6. **Dumo** – Teiso gei Kejü pie di u kuo-u pie mhachükecü.
7. **Keduchakrü** – Lie phie mu Tsia ciekecü ki chüyakezha pfhe.
8. **Kibzhavü** – Theshüpeli puo vo mia puo ki nunu uko theshü ki chü liro thekra kecü ki ki niepuu süu rei kracümia muo de phruo pie puo tsüya kezhau puya.
9. **Kradi** – Nhicumia teicie 14-15 mese parta di Khriesarüümia tho chülie vita ro uko bu thetshü puo chütaya mu uko üse ‘kradi krates’ isitaya.
10. **Licapeli** – Themia kekra u pienyie se di keze pelikecü.
11. **Liemou** – U rübei di tsu u lie mhachükecü.
12. **Lipieca** – Kelipiecü ki chüyakezha pfheu puya.
13. **Lophriecü** - Kelo kekrá u dziekinuo decü puo peü puo tie puo phrie chülie di u vo nunu kelieya.
14. **Memhienuo** – Khunuo kecükiecü yo puo, prou tuoya mu u mekeiya.
15. **Mepfhü** – Rümo kemhie poro chü di lhouya kezha nha puo, puo siu tsalie ro se mesü chü ya.
16. **Metsié** – Kehu tuo di puo thela chülie vita ro Weeh! Weeh! Weeh! iwa di tseitaya kezhau.
17. **Mewe** – Thechü kesuo huo nu vowa di süu ruo pfü suo di siaketa.
18. **Mhoda** – Ki sozako.
19. **Nouzhapfhe** – Khunuo Sokru decü yopuo, Vo seibo kezhako gei baya. Methie krü ro tsu sei süu va meya shie. Puo pfhe kenie chülieya.

20. **Phetsuo** – Rūna metsuo nu thechū puo bu meya balie di themia bu süu nunu rüsierūlou chūlie kevi thechū. Zieke ze kemhie.
21. **Shüriekethe** – Themuo phruolie kevi puo khe pie zha di thepfumia kemerhū mia bu prou sie süu theyakezha.
22. **Tefü Chü** – Mechü chūwhuo nu themia kekra keduopfü di chü rhe voyakezhako.
23. **Themoupfhimia** – Themia ruopfü kekuo kerükrü nyi di themia mu Terhuomia donu dielie chūshüyakezhamia.
24. **Thetuomia** - Rūna rūna donu terhü nyita ro thetuomia bu rūna lutsahatsa rüchüshü di uko donu vitho chüya.
25. **Theü** – Nhanyü pekoupie zu shü krieyakezhau.
26. **Thuophi** – Mia ruopfü kevikesuo mehokeshü.
27. **Yakou** – Keriekimia zhü. Sei kezha bie se vor du pie thezhü chūlie di zhüyakezhau.
28. **Zà** - Licie pfheko nu zacūmiae Cakiemia pfhe rünyü tha di uko sie nu thepfhe chü la keparko.
29. **Zhosa** – Thiedzü se tuo kemo, thezho kesa rhükelie.
30. **Zutse** – Sei kezha bie se vor holie di pie zu thuyakezhau mhabou.

KEKHROHI LESHÜDAKO

Centenary Mission Society: *Khwünomia Nanyü Dze*. 2007. Khonoma, Kohima Nagaland.

D.Khel, Cultural Promotion Society: *Üda*. 1999, Kohima Nagaland.

Heimi, Thomas W. Shapwon : *God's Hand Upon Nagas and Nagaland*. (2nd ed.) 2007.

Hutton. J. H : *The Angami Nagas*. Directorate of Art and Culture Govt of Nagaland (3rd ed.) 2003.

Iralu, Easterine : *Folk Elements In Achebe*. (A Comparative Study of IBO Culture and Tenyimia Culture). UAP, 2000, Kohima Nagaland.

Keyho, Khrüvolü : *Tenyimia Geizo Cabo Dze Kephriü* (Thematic Study of Tenyimia Poetry). Heritage Publishing House ,Dimapur Nagaland, 2015.

Kikramia, Kievi : *Merhü Pfhe Da*. 2011. Khonoma, Kohima Nagaland.

Sakhrie , Kikrovi. : *Tenyimia Rüzhü dze, Part – 1*.

---. : *Tenyimia Rüzhü dze, Part – 2*.

Kuolie, D. : *Miavimia rüli* - UAP, 2011, Kohima Nagaland.:

---. : *Uramia Geizo – (Revised ed) - UAP, 2001, Kohima Nagaland*.

---. : *Tenyimia Mhaphruo Geizoko – UAP, 2001, Kohima Nagaland*.

---. : *Tenyimia Diemvü thete kerieu*. UAP, 2004, Kohima Nagaland.

KTDB. *Environmental Impact Assessment Report*, 2009, Khonoma , Kohima, Nagaland.

Leruo, Khrinyio : *U Pfutsanuo Naweu Khesora*. UAP, 2001, Kohima Nagaland.

Liezietsu, Shürhozelie : *Tenyidie Dze*. UAP, 1992, Kohima Nagaland.

---. : *Üca-53*. UAP, 1989, Kohima Nagaland.

---. : U Teiki Geizo – UAP,1989,Kohima, Nagaland.

---. : Thenou-Rütso – UAP, 1993, Kohima, Nagaland.

---. : Phousanyi. UAP,1981, Kohima Nagaland.

---. :Tenyidie Dze. UAP, (2nd ed.) 2005, Kohima Nagaland.

---. : U Tsiempfumia Rëve. UAP, 1982. Kohima Nagaland.

Mezhüvilie, Keduosievi, Shürhozelie : *MKS Dieda*. UAP, 2001, Kohima Nagaland.

Neichüriazo : *Tenyimia Kelhou Dze*, UAP. (2nd ed.) 2003, Kohima Nagaland.

Neizevonuo : *A Stylistic Study of Tenyimia Literature* - 2007 (Unpublished, M.A. Dissertation)

Nuh, Dr.V.K : *U Tsiempfumia Mhasi Bodeko*. UAP, 2014, Kohima Nagaland.

Peseyie, Vivee Kenileno: *Angami Traditional Music: A critical musical analysis*,

Sedevinuo : *Contemporary Tenyidie Poetry*. 2008 (Unpublished, M.A. Dissertation)

Sorhie, Vikielie : *Tenyimia Kelhou Bode*. 1993, UAP Kohima Nagaland.

Souvenir, *Angami Krotho Delhi, Silver Jubilee 1989 – 2014*

Zhale, Kiezotuo : *Tenyimia Kelhou Dze*. UAP, 1995. Kohima Nagaland.